

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Людмила Білоконенко

Українськомовна комунікологія

Практикум

УДК 811.161.2 : 316.77 (076)

Б 61 Білоконенко Л. А. Українськомовна комунікологія : практикум.
Кривий Ріг : КДПУ, 2020. 105 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Голікова Н. С., доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Серебрянська І. М., доктор філологічних наук, доцент кафедри журналістики та філології Сумського державного університету

Березовська-Савчук Н. А., кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету

Рекомендовано до друку Вченою радою

Криворізького державного педагогічного університету

(протокол №11 від 25 червня 2020 року)

Метою вивчення курсу є розвиток комунікативної компетентності у здобувачів PhD Degree спеціальності 035 Філологія (Українська мова). У посібнику висвітлено найактуальніші проблеми становлення й розвитку комунікології як науки. Розкривається сутність комунікації, її роль у житті суспільства, основні теорії й види. Акцентовано на структурі та механізмах практичного застосування комунікації в різних сферах життя. Проаналізовано шляхи оптимізації комунікативних процесів, зокрема, у педагогічній сфері.

У практикумі подано практичні завдання (відповідно до навчального плану та робочої програми), які сприяють розвитку у здобувачів здатності до правильної інтерпретації певних проявів комунікативної поведінки в національній культурі, поглиблюють практико-орієнтовану підготовку фахівців. До кожного заняття додано словник базових термінів. Практична частина містить завдання, виконання яких допоможе аспірантам підготуватися до успішної професійної діяльності.

*Зображення із загальнодоступного інтернет-джерела:
<https://ms.detector.media/media-i-vlada/post/15378/2015-12-24-komunikatsiya-vladi-z-gromadskisty-uspikh-chi-proval>*

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	5
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1	17
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2	22
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3	28
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4	32
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5	36
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6	42
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7	46
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8	52
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 9	56
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 10	59
ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ № 11-12	64
ТЕСТОВІ ПИТАННЯ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ	71
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ	75
ЛІТЕРАТУРА ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	76
ЗАКОРДОННА БІБЛІОГРАФІЯ З КОМУНІКОЛОГІЇ (ХРОНОЛОГІЧНА ПОСЛІДОВНІСТЬ)	79
ДОДАТОК 1	85
ДОДАТОК 2	89
ДОДАТОК 3	92
ДОДАТОК 4	95
ДОДАТОК 5	101

ВСТУП

Комунікологія – це наука про спілкування. Головне для людини – це спілкування в повному семіотичному відбитті вербальних і невербальних кодів як символів її досвіду. Накопичення такого досвіду є пам'яттю про практику. Тому серед наук про людину є дисципліна, яка приділяє увагу теоретичним і прикладним дослідженням таких дискурсів і практик.

Майже століття комунікологія перебуває в зоні зацікавлення науковців усього світу. Вона була започаткована як дисциплінарний предмет у 1922 році німецьким філософом Е. Гуссерлем, який сказав: «Людство передбачається заздалегідь як безпосередня й опосередкована мовна спільнота». Як концептуальна категорія комунікологія з'явилася в 1931 році, коли американський лінгвіст Е. Сапір уперше в Енциклопедії соціальних наук дав їй потрактування. У 1950-і роки ХХ ст. американський психіатр Ю. Реуш описав 40 різних підходів до комунікації в різних сферах. Соціальна матриця психіатрії, накладена на систему дискурсу, окреслила внутрішньоособистісний, міжособистісний і груповий рівні. Ці взаємопов'язані рівні містять процес, визначений теорією людського спілкування Р. Якобсона. У 1962 році Ф. Х. Ноуер опублікував статтю «Модель комунікології», де акцентував, що комуніколог має бути психологом, аудіовізуальним фахівцем, політологом, журналістом тощо, адже комунікологія в сучасному світі повинна бути багатoproфільною. Хуберт Г. Олександр у 1967 році написав перший підручник «Мова і мислення», де пояснив зв'язок між спілкуванням, лінгвістикою та логікою. Пізніше у праці «Значення мови» (1969) він звернув увагу на зв'язок комунікації та культури. Проте лише в 1990-і роки ХХ ст. теоретико-прикладний фундамент комунікології як наукової дисципліни набув міцної форми, її було визнано у всьому світі за результатами роботи Першого світового Конгресу з питань комунікації та семіотики в Мексиці. У 1999 році М. Толоса в Чилі видав свою відому працю «Comunicologia de la Aldea Global a la Comunidad Global». Закріплення термінів «комунікологія» та «комуніколог» відбулося у 2000 році із заснуванням Міжнародного інституту комунікації. На сьогодні розвиток комунікології ще не є повністю відкритим, проте є позитивні ознаки та перспективи комунікативної освіти.

Комунікативна освіта є важливим компонентом професійної підготовки в Європі й Америці, але поки не стала затребуваною в українських вишах. Ми розуміємо, що навчання студентів законам спілкування ще знаходиться осторонь від соціальної, економічної, психологічної тощо підготовки конкурентоспроможного фахівця. Кожен випускник університету повинен знати стандарти процесу спілкування, вміти працювати з ними. Це особливо актуально для випускників, які спеціалізуються в галузі гуманітарних наук. На жаль, навчальні програми університету містять тільки основні теми для обговорення та вивчення законів комунікації, але потребують інформації про те, як організувати практику з видимими результатами перетворення студентів у фахівців, готових навчатися й навчати процесу спілкування. Університет потребує того, щоб послідовно йти шляхом розвитку такої компетентності у випускників. Комунікативна компетентність є основною умовою, що дає змогу педагогу вийти на високий рівень здійснення професійних функцій, важливий показник його соціально-професійного статусу. Задля поступової реалізації цієї мети й розроблено наш курс.

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Шифр спеціальності, спеціальність, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма	заочна форма
Кількість кредитів – 4	Галузь знань і назва спеціальності <i>03 Гуманітарні науки</i> <i>035 Філологія (Українська мова)</i>	Варіативна (спеціальна складова)	
		Рік підготовки:	
Загальна кількість годин – 120	Рівень вищої освіти: третій (освітньо-науковий) (доктор філософії <i>PhD</i>)	<i>другий</i>	<i>другий</i>
		Семестр	
		<i>3</i>	<i>3</i>
		Лекції	
		<i>16 год.</i>	<i>8 год.</i>
		Практичні	
		<i>24 год.</i>	<i>10 год.</i>
		Самостійна робота	
		<i>80 год.</i>	<i>102 год.</i>
		Вид контролю: <i>екзамен</i>	

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета: засвоєння основних понять та положень українськомовної комунікології, що представлені методологічно й теоретично різноманітними лінгвістичними течіями; формування уявлення про структуру й механізми практичного застосування комунікації в різних сферах життя; репрезентація комунікативних законів гармонійного та конфліктного спілкування з урахуванням соціальних, культурних, когнітивних, психологічних, етнічних чинників.

Завдання:

- 1) ознайомити з основними поняттями, методологією, структурою комунікології як науки та навчальної дисципліни;
- 2) поглибити знання про теорію комунікації, світоглядні основи формування певних типів комунікації;
- 3) схарактеризувати культурні та психологічні чинники комунікативної взаємодії осіб, причини виникнення проблем;
- 4) окреслити закони розвитку й механізми функціонування українськомовного кооперативного та конфліктного спілкування;
- 5) виявити критерії кооперативної комунікації;
- 6) удосконалити технології роботи з міжособистісними конфліктними висловленнями, що зумовлені лінгвокогнітивною, лінгвопрагматичною, лінгвокультурною, соціальною, психологічною єдністю;
- 7) підвищити рівень знань аспірантів щодо сутності моделювання комунікативних процесів.

У результаті вивчення навчальної дисципліни аспірант повинен

знати:

– основні закони, механізми, мовні засоби інтерперсональної взаємодії мовців у різних сферах міжособистісної комунікації;

- розуміти закони розвитку комунікативного процесу, що формується в суспільстві відповідно до української національної свідомості;
- аналізувати українськомовну репрезентаційну систему гармонійної та конфліктної комунікації;
- усвідомлювати суспільний запит щодо підвищення рівня знань українського соціуму про ефективну комунікацію, її вплив на культурний розвиток, світогляд, моральні принципи мовців у площині технологій злагодженого спілкування;

уміти:

- творчо використовувати в навчальній, дослідницькій та викладацькій діяльності знання щодо законів розвитку мовної комунікації;
- усвідомлювати природу та механізми функціонування цього явища;
- розкривати його глибинні причино-наслідкові зв'язки, функціональні особливості гармонійних та конфліктних висловлень;
- конструктивно аналізувати бар'єри у спілкуванні; знати основні способи мовної нейтралізації ситуації конфліктного ризику та завершення власне конфлікту;
- усвідомлювати суспільний запит щодо практичного підвищення рівня знань українського соціуму про злагоджену комунікацію для виховання високого рівня мовної свідомості українців.

Мета та завдання забезпечують реалізацію низки компетентностей та сприяють досягненню програмних результатів, як-от:

інтегральної компетентності:

- здатність розв'язувати комплексні проблеми в галузі філології у процесі професійної та дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та/або професійної практики;

загальних компетентностей:

- здатність до пошуку, систематизації та критичного аналізу інформації з різних джерел;
- здатність планувати і здійснювати комплексні дослідження, зокрема і в міждисциплінарних галузях, на основі системного наукового світогляду із застосування сучасних інформаційних та комунікаційних технологій;
- здатність застосовувати теоретичні знання у практичних ситуаціях у професійній діяльності;
- здатність зберігати й примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної царини, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій;

спеціальних компетентностей:

- здатність збирати дані для філологічного дослідження, систематизувати й інтерпретувати їх;
- здатність організовувати професійну та науково-інноваційну діяльність у галузі філології, зокрема в ситуаціях, що потребують нових стратегічних підходів;
- здатність обґрунтовувати власну світоглядну позицію, самостійно оцінювати тенденції розвитку філологічної проблематики;
- здатність сприймати, усвідомлювати й розуміти вимоги сучасної філологічної науково-дослідницької діяльності;
- здатність до популяризації наукових знань філологічної царини;
- знання й активне використання сучасного термінологічного й науково-критичного дискурсу, здатність до його обґрунтування й оновлення відповідно до наукових завдань;

програмних результатів:

– уміти проводити огляд, критичний аналіз, оцінку й узагальнення різних наукових поглядів у галузі дослідження, формулювати й обґрунтовувати власну наукову концепцію;

– обирати адекватну предмету філологічного дослідження методологію, запроваджувати сучасні методи наукових досліджень для розв’язання широкого кола проблем і завдань у галузі філології;

– планувати, ініціювати й здійснювати розробку дослідницько-інноваційних проєктів, організувати роботу дослідницьких колективів;

– ефективно спілкуватися й узаємодіяти в науковому просторі, зокрема й міжнародному, для розв’язання різноманітних фахових вузькоспеціальних і загальних завдань у галузі філології та міждисциплінарних досліджень;

– аналізувати соціально й особистісно значущі світоглядні проблеми, приймати рішення на підставі сформованих ціннісних орієнтирів, організувати, аналізувати, критично оцінювати, нести відповідальність за результати власної професійної діяльності.

3. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

БЛОК 1. УКРАЇНСЬКОМОВНА КОМУНІКОЛОГІЯ У ПЛОЩИНІ СУЧАСНОЇ ТЕОРІЇ КОМУНІКАЦІЇ

Тема 1.1. Комунікологія як наука й навчальна дисципліна. Історія розвитку теорії комунікації та комунікології

Структура комунікології. Комунікологія: основні поняття й методологія. Методи дослідження комунікології. Комунікація: поняття, види й засоби. Функції комунікації.

Історичні етапи розвитку та формування комунікативних теорій. Основні теоретико-методологічні аспекти першого (поч. ХХ ст. – сер. 60-х р. ХХ ст.), другого (60–80 рр. ХХ ст.) та третього (80-ті рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) етапів у вивченні комунікації.

Тема 1.2. Наукові підходи до вивчення теорії та практики комунікології. Культурні та психологічні чинники комунікативної взаємодії

Основні напрямки вивчення теорії комунікології: традиційний, загальнотеоретичний (прикладний), філологічний, психологічний і соціологічний. Основи традиційного наукового підходу до вивчення теорії комунікації.

Традиційні наукові підходи: герменевтика, гомілетика, риторика, філософія, логіка. Загальнотеоретичний (прикладний) підхід. Прикладні результати комунікативних процесів у семіотиці, теорії масової комунікації, психоаналізі.

Проблеми міжособистісної комунікації. Мікрокомунікація та її форми. Міді-комунікація (мода, перемовини, групова ієрархія). Макрокомунікації.

Тема 1.3. Комунікативні канали та бар’єри

Комунікативний канал. Різновиди комунікативних каналів. Характеристика основних комунікативних каналів. Вибір та використання комунікативних каналів для здійснення комунікативної дії. Природні, технічні, гібридні, мистецькі комунікативні канали. Комунікативний бар’єр. Класифікація комунікативних бар’єрів. Основні характеристики комунікативних бар’єрів. Психологічні, технічні бар’єри.

Тема 1.4. Практичні аспекти українськомовної комунікології. Масова й ділова комунікації

Масова комунікація. Особливості процесу масової комунікації. Функції ЗМК. Основні типи та канали ЗМК.

Ділова комунікація. Автокомунікація, міжособистісна, групова та масова форми ділової комунікації; етапи підготовки видів ділової комунікації: ділова бесіда, переговори, службова телефонна розмова, дискусія, нарада; просторові норми ділової комунікації. Комунікаційний менеджмент.

Тема 1.5. Практичні аспекти українськомовної комунікології. Політична, міжкультурна та міжнародні комунікації

Політичні комунікації. Суб'єкти та об'єкти політичної комунікації. Роль і місце ЗМК у політичній комунікації. Специфіка використання мережі Інтернет у політиці.

Міжкультурні та міжнародні комунікації. Культура як вид комунікації. Сфери міжкультурної комунікації. Культурема. Проблеми міжкультурної комунікації. Елітарна та масова культура. Міжнародні комунікації. Місце та роль міжнародної комунікації у світовому інформаційному просторі.

БЛОК 2. ЗАКОНИ РОЗВИТКУ Й МЕХАНІЗМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОМОВНОГО КООПЕРАТИВНОГО ТА КОНФЛІКТНОГО СПІЛКУВАННЯ

Тема 2.1. Інтерпретація поняття «кооперативна комунікація». Толерантність у просторі функціональних стилів і жанрів української мови

Прагматичні межі кооперативної комунікації. Заперечення конфліктності у площині кооперативної комунікації. Морально-етичні кордони взаєморозуміння.

Толерантність і комунікація. Наукова полеміка як еталон толерантного мовного спілкування. Ритуали ввічливості й толерантність.

Тема 2.2. Комунікативна конфліктологія як новий напрям в україністиці

Предмет і завдання комунікативної конфліктології. Зв'язок комунікативної конфліктології з іншими дисциплінами. Поняттєве поле «конфлікт» із позиції лінгвістики. Міжособистісний комунікативний конфлікт: причини, стратегії, тактики, моделі поведінки конфліктантів. Термінологічна визначеність і природа конфліктної мовної комунікації. Мовні конфліктогени.

Тема 2.3. Проблематика конфліктного спілкування у вітчизняних і закордонних лінгвістичних студіях

Міжособистісний конфлікт у царині теорії комунікації. Зміст поняття «конфлікт» у різногалузевих словниках. Принципи лінгвістичного аналізу конфліктної взаємодії.

Тема 2.4. Тактико-стратегічні лінії конфліктного спілкування

Комунікативні стратегії в конфлікті та їх ознаки. Двовимірна модель стратегій особистості в конфлікті К. Томаса та Р. Кілмена. Конфліктні тактики. Мовні конфліктні тактики Психологічні конфліктні тактики Прагматичні маркери конфліктного спілкування: невідповідності, зумовлені нерозумінням змісту акції та спричинені неправильним декодуванням інформації, комунікативних дій співрозмовника.

Тема 2.5. Лексичні і фразеологічні конфліктогени

Семантико-стилістичні групи лексичних конфліктогенів. Лексеми з оцінкою особистісних рис опонента, на позначення етапів розвитку конфлікту та процесу спілкування.

Функціонально-стильові розряди фразеологічних конфліктогенів. Фразеологізми з оцінкою особистісних рис опонента. Фразеологізми на позначення поведінки та процесу спілкування учасників конфлікту. Паремії з оцінкою особистісних рис опонента. Паремії на позначення фізичної взаємодії та процесу комунікації учасників конфлікту.

Тема 2.6. Морфологічні засоби конфліктного спілкування. Конфліктні комунікативні одиниці

Конфліктний потенціал займенників II особи *ти і ви*, III особи *він, вона, воно*; вказівних займенників *цей, той, такий*; займенникових іменників *всякий, кожний, жодний*; заперечних займенників *ніхто, ніщо*; неозначених займенників *абихто, будь-хто, деякі, хтось*; займенникових слів *сам (сама)*; дієслівних форм II особи однини і множини; імперативу доконаного виду, форми наказового способу; спонукальних часток *бодай, годі, ну, лишень* і т. ін.

Комунікативні репрезентанти конфлікту: синтаксичний повтор, питальні, спонукальні, заперечні, окличні, неускладнені, односкладні, неповні, ускладнені, обірвані речення, еквіваленти речення, зміна комунікативної організації та дистантне розміщення членів речення.

Тема 2.7. Моделі комунікації на стадії розвитку та завершення конфлікту

Комунікативні моделі стадії початку відкритого протистояння сторін, стадії некерованого розвитку конфлікту, стадії апогею.

Комунікативні моделі стадії завершення конфлікту з перевагою однієї зі сторін, компромісом між сторонами та за умови втручання «третьої сторони».

Тема 2.8. Способи нейтралізації та запобігання конфліктній комунікації

Система способів мовної нейтралізації конфлікту. Способи запобігання конфлікту.

4. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових блоків і тем	Кількість годин									
	денна форма					заочна форма				
	усього	зокрема				усього	зокрема			
		ЛК	ПЗ	ІР	СР		Л К	ПЗ	ІР	СР
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Блок 1. Українськомовна комунікологія у площині сучасної теорії комунікації										
Тема 1.1. Комунікологія як наука й навчальна дисципліна. Історія розвитку теорії комунікації та комунікології.	7	2	-	-	5	8	2	-	-	6
Тема 1.2. Наукові підходи до вивчення теорії та практики комунікології. Культурні та психологічні чинники комунікативної взаємодії.	7	-	2	-	5	8	-	2	-	6
Тема 1.3. Комунікативні канали, бар'єри.	7	-	2	-	5	6	-	-	-	6
Тема 1.4. Практичні аспекти українськомовної комунікології. Масова й ділова комунікації.	7	-	2	-	5	6	-	-	-	6
Тема 1.5. Практичні аспекти українськомовної комунікології. Політична, міжкультурна та міжнародні комунікації.	6	-	2	-	4	8	-	-	-	8
Разом за Блоком 1	34	2	8	-	24	36	2	2	-	32

Блок 2. Закони розвитку й механізми функціонування українськомовного кооперативного та конфліктного спілкування										
Тема 2.1. Інтерпретація поняття «кооперативна комунікація». Толерантність у просторі функціональних стилів і жанрів УМ.	11	2	2	-	7	12	2	2	-	8
Тема 2.2. Комунікативна конфліктологія як новий напрям в україністиці.	9	2	-	-	7	10	2	-	-	8
Тема 2.3. Проблематика конфліктного спілкування у вітчизняних і закордонних лінгвістичних студіях.	9	-	2	-	7	10	-	2	-	8
Тема 2.4. Тактико-стратегічні лінії конфліктного спілкування.	11	2	2	-	7	10	-	2	-	8
Тема 2.5. Лексичні і фразеологічні конфліктогени.	11	2	2	-	7	8	-	-	-	8
Тема 2.6. Морфологічні засоби конфліктного спілкування. Конфліктні комунікативні одиниці.	11	2	2	-	7	8	-	-	-	8
Тема 2.7. Моделі комунікації на стадії розвитку та завершення конфлікту	11	2	2	-	7	8	-	-	-	8
Тема 2.8. Способи нейтралізації та запобігання конфліктній комунікації	13	2	4	-	7	18	2	2	-	14
Разом за Блоком 2	86	14	16	-	56	84	6	8	-	70
Усього годин	120	16	24	-	80	120	8	10	-	102

5. ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна форма	заочна форма
Блок 1. Українськомовна комунікологія у площині сучасної теорії комунікації			
1.	Наукові підходи до вивчення теорії та практики комунікології. Культурні та психологічні чинники комунікативної взаємодії Основні напрямки вивчення: традиційний, загальнотеоретичний (прикладний), філологічний, психологічний і соціологічний. Традиційні наукові підходи: герменевтика, гомілетика, риторика, філософія, логіка. Загальнотеоретичний (прикладний) підхід. Прикладні результати комунікативних процесів у семіотиці, теорії масової комунікації, психоаналізі. Проблеми міжособистісної комунікації.	2	2
2.	Комунікативні канали та бар'єри Різновиди комунікативних каналів. Вибір та використання комунікативних каналів для здійснення комунікативної дії. Природні, технічні, гібридні, мистецькі комунікативні канали. Комунікативний	2	-

	бар'єр. Основні характеристики комунікативних бар'єрів. Психологічні, технічні бар'єри		
3.	Практичні аспекти українськомовної комунікології. Масова й ділова комунікації Особливості процесу масової комунікації. Функції ЗМК. Основні типи та канали ЗМК. Ділова комунікація. Комунікаційний менеджмент	2	–
4.	Практичні аспекти українськомовної комунікології. Політична, міжкультурна та міжнародні комунікації Політичні комунікації. Суб'єкти та об'єкти політичної комунікації. Роль і місце ЗМК у політичній комунікації. Культура як вид комунікації. Культуреми. Елітарна та масова культура. Міжнародні комунікації.	2	–
Блок 2. Закони розвитку й механізми функціонування українськомовного кооперативного та конфліктного спілкування			
5.	Інтерпретація поняття «кооперативна комунікація». Толерантність у просторі функціональних стилів і жанрів УМ Прагматичні межі кооперативної комунікації. Морально-етичні кордони взаєморозуміння. Толерантність і комунікація. Ритуали ввічливості й толерантність.	2	2
6.	Проблематика конфліктного спілкування у вітчизняних і закордонних лінгвістичних студіях Міжособистісний конфлікт у царині теорії комунікації. Зміст поняття «конфлікт» у різногалузевих словниках. Принципи лінгвістичного аналізу конфліктної взаємодії	2	2
7.	Тактико-стратегічні лінії конфліктного спілкування Комунікативні стратегії в конфлікті та їх ознаки. Конфліктна комунікативна тактика. Мовні конфліктні тактики Психологічні конфліктні тактики Прагматичні маркери конфліктного спілкування, спричинені неправильним декодуванням інформації та комунікативних дій співрозмовника.	2	2
8.	Лексичні і фразеологічні конфліктогени Лексеми з оцінкою особистісних рис опонента, на позначення етапів розвитку конфлікту та процесу спілкування. Фразеологізми з оцінкою особистісних рис опонента. Фразеологізми на позначення поведінки та процесу спілкування учасників конфлікту. Паремії з оцінкою особистісних рис опонента, на позначення фізичної взаємодії та процесу комунікації учасників конфлікту.	2	–
9.	Морфологічні засоби конфліктного спілкування. Конфліктні комунікативні одиниці Конфліктний потенціал займенників II особи <i>ти і ви</i> , III особи <i>він, вона, воно</i> ; вказівних займенників <i>цей, той, такий</i> ; займенникових іменників <i>всякий, кожний, жодний</i> ; заперечних займенників <i>ніхто, ніщо</i> ; неозначених займенників <i>абихто, будь-хто, деякі, хтось</i> ; займенникових слів <i>сам (сама)</i> ; дієслівних форм II особи однини і множини; імперативу доконаного виду, форми наказового способу; спонукальних часток <i>бодай, годі, ну, лишень</i> і т. ін. Комунікативні репрезентанти конфлікту: синтаксичний повтор, питальні, спонукальні, заперечні, окличні, неускладнені, односкладні, неповні,	2	–

	ускладнені, обірвані речення, еквіваленти речення.		
10.	Моделі комунікації на стадії розвитку та завершення конфлікту Модель I. Усвідомлення початку зіткнення з мовними обмеженнями. Модель II. Сприйняття некерованого розвитку конфлікту. Модель III. Спрямованість осіб на найвищий ступінь розвитку конфлікту. Модель I стадії завершення: перевага однієї зі сторін. Модель II: компроміс між сторонами. Модель III: утручання «третьої сторони».	2	–
11.	Способи нейтралізації та запобігання конфліктній комунікації Система способів мовної нейтралізації конфлікту. Способи запобігання мовному конфлікту.	4	2
Усього годин		24	10

6. САМОСТІЙНА РОБОТА

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна форма	заочна форма
1.	Комунікологія як наука й навчальна дисципліна. Історія розвитку теорії комунікації та комунікології • роль та місце комунікації в суспільстві • основні підходи до визначення поняття «комунікація» • вплив науково-технічного прогресу та персоніфікації особистості на процес вивчення комунікації (II пол. XX ст. – поч. XXI ст.)	5	6
2.	Наукові підходи до вивчення теорії та практики комунікології. Культурні та психологічні чинники комунікативної взаємодії • наукові підходи до визначення поняття «комунікація» в американській, європейській теорії комунікації та україністиці к. XX – поч. XXI ст. • навчання комунікативній кооперативній поведінці, формування навичок мовного етикету та культури спілкування • навички мовного етикету та культури спілкування у професійній сфері	5	6
3.	Комунікативні канали та бар'єри • залежність комунікативних кроків особи від суб'єктивних та об'єктивних причин конфлікту: адекватно усвідомлений і неадекватно усвідомлений конфлікт • невідповідності між комунікативними діями осіб, що зумовлені негативним емоційним фоном спілкування	5	6
4.	Практичні аспекти українськомовної комунікології. Масова й ділова комунікації • соціальна значущість масової комунікації • глобалізація масової комунікації у XXI ст. • масова та спеціалізована аудиторії масової комунікації • модель комунікативного процесу, пов'язана з підготовкою та проведенням публічної промови • умови досягнення успішної ділової комунікації	5	6
5.	Практичні аспекти українськомовної комунікології. Політична, міжкультурна та міжнародні комунікації • зовнішні та внутрішні напрями в політичній комунікації	4	8

	• особливості політичного впливу ЗМК в Україні • розвиток міжкультурної комунікації як науки в Україні в теоретичному та практичному плані • формування й підтримка нового іміджу України та його поширення на міжнародній арені		
6.	Інтерпретація поняття «кооперативна комунікація». Толерантність у просторі функціональних стилів і жанрів української мови • етичні та культуромовні принципи кооперативної комунікації • змістова сторона толерантності як світоглядної категорії, норми цивілізованого компромісу та демократичної згоди, ідеологічного плюралізму; визнання особистісних і групових відмінностей, самотності націй, народів, культур і людей • компроміс, згода, порозуміння, взаєморозуміння, погодженість, примирення, консенсус, плюралізм у лінгвокультурологічному полі кооперативності	7	8
7.	Комунікативна конфліктологія як новий напрям в україністиці • теорія конфлікту в соціології та філософії • обґрунтування природи конфлікту у психології	7	8
8.	Проблематика конфліктного спілкування у вітчизняних і закордонних лінгвістичних студіях • взаємозалежність понять «комунікація → конфлікт» у працях німецького соціолога Н. Лумана • теорія мовленнєвих актів у працях австро-англійського філософа Л. Вітгенштайна • дослідження Дж. Ліча, Дж. Остіна, Дж. Серля • вивчення конфліктного дискурсу у працях українців	7	8
9.	Тактико-стратегічні лінії конфліктного спілкування • комунікативні стратегії в конфлікті • комунікативні тактики в конфлікті • характеристика мовних тактик кооперації та конфронтації	7	8
10.	Лексичні і фразеологічні конфліктогени. конфліктогени • функціональні сфери використання лексичних маркерів • оцінні найменування осіб у лексикографічних джерелах • антропоцентричний складник української фразеології	7	8
11.	Морфологічні засоби конфліктного спілкування. Конфліктогенні комунікативні одиниці • конфліктний потенціал займенників • конфліктний потенціал дієслівних форм • ідентифікація морфологічних маркерів у контексті	7	8
12.	Моделі комунікації на стадії розвитку та завершення конфлікту • створення моделі лінгвістичного об'єкта • умовна схема конфліктної міжособистісної комунікації на різних стадіях розвитку конфлікту	7	8
13.	Способи нейтралізації та запобігання конфліктній комунікації • поєднання емоційних, комунікативних, поведінкових компонентів ментальної парадигми зі складниками міжособистісного конфлікту	7	14
Усього годин		80	102

7. ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Підготовка глосарію основних понять та категорій, пов'язаних із дисципліною.
 Підготовка наукової презентації на одну з тем:
 Маніпуляція в комунікації: причини і способи прояву.
 Технологія ефективної ділової комунікації.
 Соціальна та гендерна специфіка мовної поведінки комунікантів.
 Специфіка кризових комунікацій.
 Інтернет та глобалізація комунікативного простору.
 Комунікативна основа виборчих кампаній в Україні.
 Культура як вид комунікації.
 Інтеграційні процеси у сфері засобів масової комунікації в Україні.
 Глобалізація масової комунікації і міжнародні відносини.
 Місце України у світовому інформаційно-комунікаційному просторі.

8. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Навчальна дисципліна передбачає використання таких методів навчання: *словесні* (бесіда, розповідь, пояснення, навчальна лекція); *наочні* (демонстрація, ілюстрація); *практичні* (практична робота); *індукція / дедукція*; *пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, частково-пошукові, дослідницькі*.

Види робіт для осмислення теоретичних понять і практичного засвоєння курсу: анотування наукової літератури; опрацювання й коментування наукових джерел; виступи аспірантів із коментуванням основних положень курсу; проведення науково-навчальних дискусій; обговорення питань із наукових джерел, винесених на самостійне опрацювання. Підготовка глосарію основних понять та категорій, пов'язаних із дисципліною. Підготовка наукової презентації.

9. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Для ефективної перевірки рівня засвоєння здобувачами вищої освіти знань, умінь та навичок з навчальної дисципліни використовуватимуться різні методи і форми оцінювання, як-от: усне опитування, письмова, графічна, практична, тестова перевірки; *діагностичний (попередній) контроль*, спрямований на визначення рівня освітньої компетентності з певної проблематики); *поточний контроль* (передбачає перевірку якості засвоєння знань у процесі вивчення конкретних тем); *повторний контроль* (спрямований на створення умов для формування умінь і навичок); *тематичний контроль* (пов'язаний із перевіркою рівня знань, умінь та навичок в обсязі розділу чи теми); *періодичний контроль* (передбачає встановлення обсягу знань із тих або тих проблем); *підсумковий контроль* (спрямований на з'ясування рівня засвоєння навчального матеріалу в кінці семестру або після завершення вивчення дисципліни; форма екзамен).

10. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Мультимедійні й проєкційні технічні засоби навчання); комп'ютерні системи та мережі; дистанційне навчання з використанням комунікаційного програмного забезпечення Zoom, системи управління електронними навчальними курсами (СУЕНК) на платформі MOODLE; використання віддалених електронних інформаційних ресурсів: баз даних адрес (спеціальні пошукові сервери), електронних бібліотек.

11. РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ АСПРАНТИ

Поточна робота (денна форма навчання)														max	Підсумковий тест (екзамен)	Сума
Вид роботи	Блок 1					Блок 2										
	Т 1.1	Т 1.2	Т 1.3	Т 1.4	Т 1.5	Т 2.1	Т 2.2	Т 2.3	Т 2.4	Т 2.5	Т 2.6	Т 2.7	Т 2.8			
ЛК	2	-	-	-	-	2	2	-	2	2	2	2	2	16	20	100
ПЗ	-	4	4	4	4	4	-	4	4	4	4	4	4	44		
СР	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13		
ІР	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	7		
Разом	3	5	5	5	5	7	3	5	7	7	7	7	14	80		

Поточна робота (заочна форма навчання)														max	Підсумковий тест (екзамен)	Сума
Вид роботи	Блок 1					Блок 2										
	Т 1.1	Т 1.2	Т 1.3	Т 1.4	Т 1.5	Т 2.1	Т 2.2	Т 2.3	Т 2.4	Т 2.5	Т 2.6	Т 2.7	Т 2.8			
ЛК	4	-	-	-	-	4	4	-	-	-	-	-	4	16	20	100
ПЗ	-	4	-	-	-	4	-	4	4	-	-	-	4	20		
СР	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	26		
ІР	-	-	-	-	8	-	-	-	-	-	-	-	10	18		
Разом	6	6	2	2	10	10	6	6	6	2	2	2	20	80		

12. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 344 с.
2. Білоконенко Л. А. Українськомовний міжособистісний конфлікт: стилістика, моделі комунікації, запобігання : монографія. 2-е вид., перероб. і допов. Кривий Ріг : Видавництво ФОП Чернявський Д. О., 2019. 186 с.
3. Денисюк С. Г. Комунікологія : навчальний посібник. Вінниця : ВНТУ, 2015. 102 с.
4. Кизилова В.В. Теорія і практика мовленнєвої комунікації : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луганськ : ДЗ ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2011. 183 с.
5. Коваленко А. Б. Психологія міжособистісного взаєморозуміння : підручник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2010. 235 с.
6. Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. Киев : Ваклер, 2002. 352 с.
7. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації : підруч. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2011. 350 с.
8. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. Київ : «Академія», 2011. 304 с.

Додаткова

1. Ботвина Н. В. Міжнародні культурні традиції: мова та етика ділової комунікації : навч. посіб.. Київ, 2008. 252 с.
2. Вацлавик П., Бивин Дж., Джексон Д. Прагматика человеческих коммуникаций: Изучение паттернов, патологий и парадоксов взаимодействия ; пер. с англ. Москва : Апрель-Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2000. 320 с.

3. Гнатюк Л. Я. Технології міжперсонального спілкування у міжкультурній взаємодії : монографія. Донецьк : Ноулідж, 2013. 336 с.
4. Дегтярьова К. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. Полтава, 2012. 70 с.
5. Дейк Т. А. Ван. Язык. Познание. Коммуникация. Москва : Прогресс, 1989. 307 с.
6. Кіслов Д. В, Романенко Є. О., Чаплай І. В. Маркетингова комунікологія як механізм реалізації державної політики : монографія. Київ : Персонал, 2018. 411 с.
7. Климова К. Я. Основи культури і техніки мовлення : навч. посіб. 2-е вид., випр. і допов. Київ : Ліра, 2007. 240 с.
8. Косенко Ю.В. Основи мовної комунікації: навч. посіб. Суми : СДУ, 2011. 187 с.
9. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації. 4-те вид. Львів : Літопис, 2010. 538 с.
10. Остин Дж. Слово как действие. *Новое в зарубежной лингвистике : Теория речевых актов*. Вып. 17. Москва : Прогресс, 1986. С. 22–129.
11. Пиз А. Язык телодвижений. Как читать мысли окружающих по их жестам. Москва : Эксмо, 2005. 288 с.
12. Різун В. В. Теорія масової комунікації : підручник. Київ : Просвіта, 2008. 260 с.
13. Різун В. В., Непийвода Н. Ф., Корнеев В. М. Лінгвістика впливу : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2005. 148 с.
14. Славова Л. Л. Типологія комунікативних невдач (на матеріалі сучасного англійського мовлення) : монографія. Житомир, 2005. 107 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

**Тема: Наукові підходи до вивчення теорії та практики комунікології.
Культурні та психологічні чинники комунікативної взаємодії**

План

1. Основні напрямки вивчення теорії комунікології: традиційний, загальнотеоретичний (прикладний), філологічний, психологічний і соціологічний.
2. Традиційні наукові підходи: герменевтика, гомілетика, риторика, філософія, логіка.
3. Загальнотеоретичний (прикладний) підхід. Прикладні результати комунікативних процесів у семіотиці, теорії масової комунікації, психоаналізі.
4. Проблеми міжособистісної комунікації. Мікрокомунікація. Мідікомунікація. Макрокомунікація.

СЛОВНИК БАЗОВИХ ТЕРМІНІВ

Комунікативна установка – стан схильності суб'єкта до здійснення комунікації. Це компонент комунікації, що виступає сполучною ланкою між соціальною інформацією і поведінкою комунікантів.

Комунікативний простір – простір, у якому відбувається комунікативний процес. В одних випадках він може мати географічно або територіально окреслені межі, в інших – мати аморфний стан.

Комунікативні засоби (не технічні) – поділяють на: 1) несловесні персональні; 2) словесні усні; 3) письмові персональні; 4) письмові групові.

Комунікативні методи вироблення рішень – методи взаємодії комунікатора з групою (формальною, неформальною, штучно створеною, експертною тощо) з метою колективного вироблення рішень з обговорюваної проблеми.

Комунікатор – ініціатор комунікативних зв'язків; особа або група осіб, які формують і передають повідомлення.

Комунікація експресивна – яскрава емоційно виражена міжособистісна взаємодія з проявом відчуттів, настроїв.

Комунікація когнітивна – взаємодія будь-яких суб'єктів із пізнавальною метою. Характеризується співвідношенням логічного й алогічного в поведінці людей. Найбільш ефективними є ті, у яких збалансована когнітивна структура людини в ситуації сприйняття змістовної інформації від іншої людини.

Комунікологія – наука про місце й ролі комунікації у суспільстві, про комунікативні системи, структуру і процеси, закономірності та механізми їх розвитку та функціонування.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Завдання 1. *Прочитайте запропонований фрагмент статті (Мамчур Л. Основні форми міжособистісної комунікації. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2006. 15. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/15/visnuk_11.pdf).*

Виокремте нову інформацію про форми МК. Чи є міжособистісне спілкування та міжособистісна комунікація тотожними поняттями? Прокоментуйте, на яких особливостях МК акцентує автор, про які форми МК говорить, яку форму вважає найбільш активною та чому?

Сучасна наука особливо актуальними вважає питання побудови, творення та сприйняття мовлення індивіда і взаємодію особистостей у процесі спілкування, адже комунікація є основою суспільного існування людей, вираженням сутності індивіда, основою їхнього розвитку. Міжособистісним можна вважати спілкування, якщо у ньому беруть участь не більше 2-3 комунікантів, які знаходяться в одному просторовому та часовому вимірі і які сприймають один одного як партнери у цій взаємодії, розуміють, поважають, прислухаються і намагаються порозумітися. Гуманітарні науки у тлумаченні характерних особливостей міжособистісного спілкування послуговується системою базових термінів таких, як «міжособистісний контакт», «міжособистісна комунікація», «міжособистісна взаємодія», «міжособистісні відносини».

Міжособистісна комунікація – це взаємний обмін суб'єктивним досвідом людей, які перебувають у просторовій близькості, мають можливість бачити, чути, дотикатися один до одного, забезпечувати зворотний зв'язок. Міжособистісне спілкування і міжособистісна комунікація – не тотожні поняття, комунікація – це певний акт спілкування, один із виявів взаємодії людей. «Спілкування – сукупність зв'язків і взаємодій людей, суспільств, суб'єктів (класів, груп, особистостей), у яких відбувається обмін інформацією, досвідом, уміннями, навичками та результатами діяльності».

Комунікація як складова спілкування людей характеризується певними особливостями: – «інформація не тільки передається, але й формується, уточнюється і розвивається; – кожен із тих, хто спілкується, займає активну позицію у взаємодії; – для передачі інформації використовуються певні засоби спілкування, тобто способи кодування, передачі, переробки і розшифровки змісту спілкування; – для спілкування використовується система вербальних і невербальних засобів передачі інформації; – в умовах людської комунікації можуть виникати специфічні комунікативні бар'єри, що носять соціальний чи психологічний характер».

Комунікативна лінгвістика виділяє монолог, діалог і полілог як форми мовного спілкування на основі того, яким способом взаємодіють комуніканти.

Монолог – більш-менш розгорнуте функціонально-комунікативне мовлення одного комуніканта, що є результатом активної його мовленнєвої діяльності, побудований як висловлювання власної позиції у певному питанні чи проблемі, і здебільшого не розраховане на безпосередню реакцію інших учасників комунікації. Монолог існує в усній і писемній формі мовлення. Монолог використовується людьми у різних ситуаціях спілкування, для здійснення певної мети і тому поділяється на різні види: внутрішній і зовнішній; міжособистісний (з 2-3 комунікантами) і публічний; дружній і офіційний; художній і розмовний; розповідний, описовий, роздум; безпосередній і опосередкований; жанровий і тематичний.

Діалог – це найактивніша форма міжособистісної комунікації, у якій два комуніканти обмінюються власними висловлюваннями. Діалогічне мовлення тісно пов'язане з безпосередньою конкретною ситуацією спілкування, де співрозмовники об'єднані тематичною спільністю і комунікативними мотивами. Характерними особливостями діалогічної форми комунікації є: – наявність двох комунікантів; – швидкий обмін і тематично-змістова взаємодія реплік; – взаємозалежність реплік від ситуації спілкування; – використання вербальних і невербальних засобів комунікації; – використання мовних засобів, що властиві розмовно-побутовому стилю мовлення).

Полілог – це форма міжособистісної комунікації між численними комунікантами (понад три). Співрозмовники у полілогічному мовленні виконують складніші ролі: мовця – реплікатора – слухача. Характерними ознаками полілогічної комунікації можна вважати: – кількість комунікантів; – різні ролі співрозмовників; – тематично-сміслова залежність від ситуації спілкування; – непідготовленість висловлювань; – лінгвістичні і паралінгвістичні засоби спілкування; – форми мовленнєвого етикету і культури учасників комунікації. Полілог в усному мовленні реалізується у таких жанрах як обговорення, диспут, дискусія, дебати тощо.

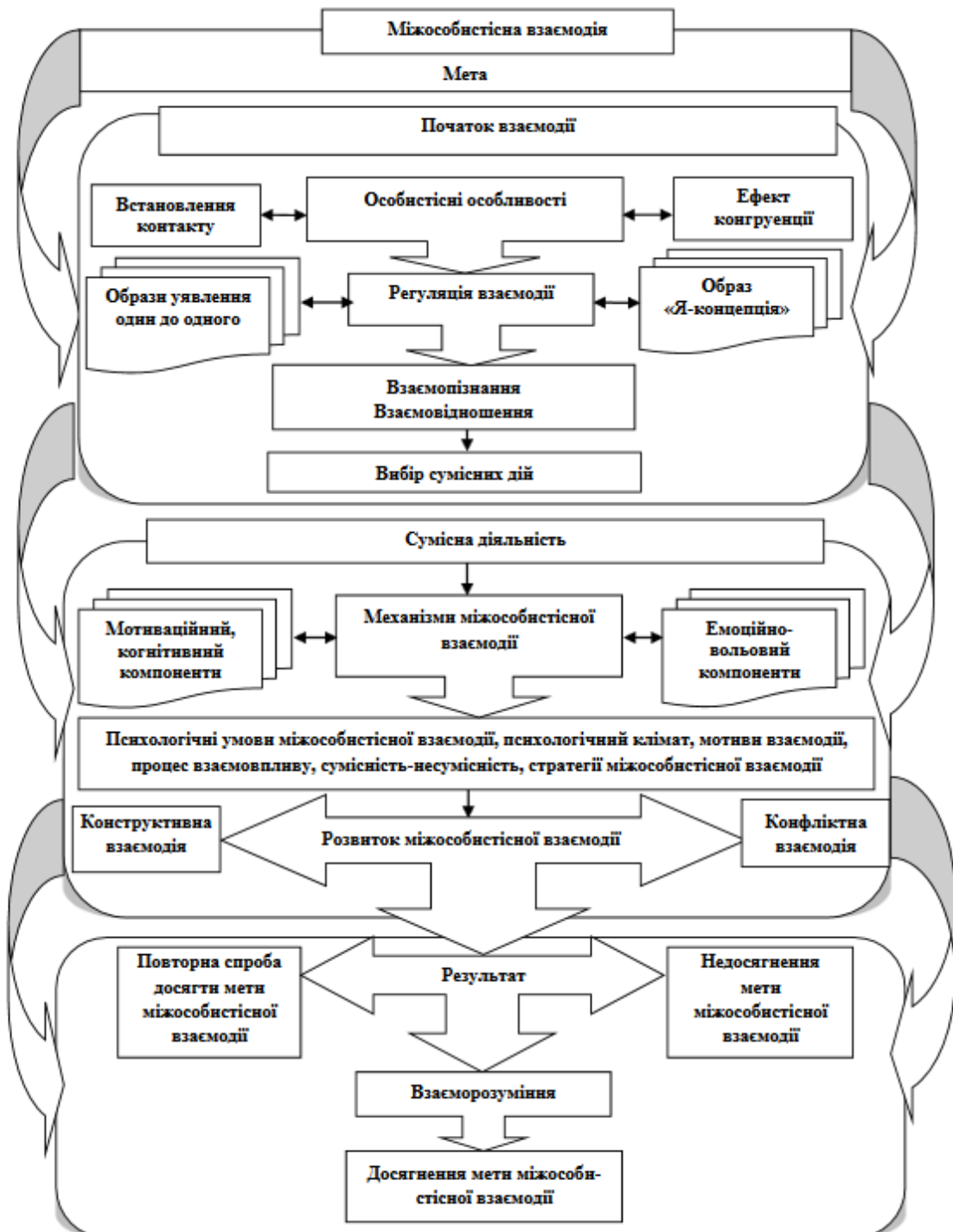
Міжособистісна комунікація в більше складається з діалогічної взаємодії між людьми. Структура діалогу, стратегічні наміри, мовленнєві вміння та навички, комунікативна компетентність кожного з учасників досить важливі для вдалого спілкування. Активна позиція в діалозі є одним з показників мовленнєвої компетенції комуніканта.

Завдання 2. *Ознайомтесь із рис., який подано у статті (Ситнік С. В. Концептуальні особливості міжособистісної взаємодії. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III (36), Issue: 74, 2015).*

Які три етапи здійснення міжособистісної взаємодії описує автор? Який ефект відіграє на початковому етапі міжособистісної взаємодії важливу роль, у чому він проявляється? Які фактори супроводжують досягнення мети у взаємодії? Чи завжди міжособистісна взаємодія та сумісна діяльність вможливує позитивний результат? Висловіть свої міркування щодо питань: з чого починається міжособистісна взаємодія, чи важливим у цьому разі є процес міжособистісного пізнання, чи є міжособистісне пізнання одночасним актом?

Рис. 1.

Етапи міжособистісної взаємодії

Завдання 3. Підготуйте виступ (до 3 хв) на одну з тем:

1. Спілкування, комунікації та інформація: сутність понять.
2. Комунікація як чинник існування суспільства.
3. Сучасні комунікативні технології.
4. Функції комунікації в сучасному інформаційно насиченому суспільстві.
5. Ситуативні та психологічні передумови міжособистісної комунікації.
6. Мовленнєва та немовленнєва поведінка в міжособистісній взаємодії.

Завдання 4. Прочитайте статтю (Фоменко А. М. Осмислення проблеми комунікації в сучасних умовах глобальної кризи. Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм. 2010. Т. 1; див. додаток 1 або URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/view/2960/2921>) та дайте відповіді на питання:

1. Які напрями підходу до феномену спілкування формувалися протягом тисячоліть розвитку філософського та суспільствознавчого знання? Який напрямок став одним із центральних?

2. Чому гуманізм Ренесансу має цивілізаційний смисл?

3. Які філософські традиції Відродження дали змогу розв'язати проблеми духовної комунікації людства?

4. У чому полягає відмінність в осяганні суцього для людини Середніх віків та епохи Ренесансу?

5. Які відчуття з'являються у людини Модерну? Чим у цьому контексті цікавими є філософські положення Л. Фейєрбаха?

6. Для кого принципове значення мала можливість особистості вільно розмовляти з іншими особистостями про те, що їй здається істинним, а не лише про те, що фактично є істиною?

7. Для представників якої філософської течії комунікація виконує функцію зв'язку між різними екзистенціалами?

8. Які ідеї є важливими в «гуманістичному психоаналізі» Е. Фромма?

9. Хто ґрунтовно описав особливості комунікації сучасного людства?

10. Назвіть визначальні моменти досягнення комунікативної згоди за Ю. Габермасом.

11. Хто вважав, що визначальним принципом, на підставі якого можливо інтегрувати людей у «комунікативну спільноту», є відповідальність?

12. У чому полягає сутність філософського проекту «комунікативної дії» Ю. Габермаса?

13. Чиї філософські концепції базуються на принципах діалогічного спілкування, власної відповідальності особистості, досягнення комунікативного погодження?

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

Тема: Комунікативні канали та бар'єри

План

1. Комунікативний канал. Різновиди комунікативних каналів. Характеристика основних комунікативних каналів.
2. Вибір та використання комунікативних каналів для здійснення комунікативної дії. Природні, технічні, гібридні, мистецькі комунікативні канали.
3. Комунікативний бар'єр. Класифікація комунікативних бар'єрів.
4. Основні характеристики комунікативних бар'єрів (психологічні, технічні).

СЛОВНИК БАЗОВИХ ТЕРМІНІВ

Комунікативний канал – це реальна або уявна лінія зв'язку (контакту), якою повідомлення рухаються від комуніканта до реципієнта. Комунікативний канал надає комунікантам і реципієнтам засоби для створення і сприйняття повідомлення, тобто знаки, мови, коди, матеріальні носії повідомлень, технічні пристрої.

Поняття комунікативний канал пов'язане з ширшим поняттям комунікативна система. Комунікативна система – це впорядкована сукупність суб'єктів комунікації, комунікативних каналів, служб (із матеріально-технічним, технологічним, кадровим, організаційним та іншим забезпеченням) та смисловими повідомленнями, що рухаються.

Природні комунікативні канали – це канали, що використовують вроджені, притаманні людині від природи засоби передачі смислових повідомлень у фізичному просторі. Таких каналів два: невербальний (несловесний) і вербальний (словесний). Невербальний канал найдавніший із комунікаційних каналів, виник під час еволюції до появи людини. Він існував у світі вищих тварин. Вербальний канал доступний тільки людині, яка має здатність користуватися природною мовою. Формування мовної здатності (і відповідно вербального комунікаційного каналу) відбувалося в процесі антропогенезу. Тому вербальний канал, як і невербальний, вважають за природний. На базі невербального та вербального каналів сформувався канал усної комунікації. Потреба у штучних комунікативних каналах виникає тоді, коли комунікант і реципієнт позбавлені безпосереднього контакту, не можуть ні бачити, ні чути один одного, проте є важлива інформація, що потребує передачі в соціальному часі і просторі.

Бар'єри комунікації – перешкоди, що заважають здійсненню контактів і взаємодії між комунікатором і реципієнтом. Вони унеможливають адекватний прийом, розуміння та засвоєння повідомлень у процесі здійснення комунікативних зв'язків.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Завдання 1. *Прочитайте фрагмент статті (Щілінська Г. В. Комунікативні бар'єри у процесі міжкультурної взаємодії та шляхи їх подолання. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. 2015. Вип. 18. С. 50-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2015_18_8).*

Як автор характеризує сутність комунікативних бар'єрів, як їх класифікує? Назвіть основні інформаційні бар'єри, що мають місце під час міжкультурної комунікації студентів. Які причини виникнення комунікативних бар'єрів названо? Чи запропоновано шляхи подолання інформаційно-комунікативних бар'єрів у процесі міжкультурної взаємодії? Висловіть власні міркування щодо того, чому міжособистісна взаємодія може набувати різноманітних форм.

У процесі комунікації міжособистісна взаємодія може набувати різноманітних форм. Проте в процесі спілкування нерідко виникають утруднення. Серед явищ, що ускладнюють спілкування, а іноді призводять до повного його блокування, провідну роль відіграють комунікативні бар'єри. Саме комунікативні бар'єри є однією з причин виникнення і розгортання особистісних, міжособистісних, внутрішньогрупових і міжгрупових конфліктів, які виникають у процесі вербальної або невербальної взаємодії між людьми. Тому огляд сутності комунікативних бар'єрів у процесі міжкультурної взаємодії, виявлення їх причин та аналіз основних способів їх уникнення вимагають ґрунтовного дослідження.

Будь-який колектив не існує без спілкування, а процес спілкування характеризується як позитивними, так і негативними результатами. Негативним результатом спілкування є конфліктна ситуація, яка за умов подальшої ескалації призводить до виникнення конфліктів.

М. Логунова першим завданням у вирішенні конфлікту вважає пошук причин його виникнення. Досить часто причиною виникнення конфлікту у колективі є наявність бар'єрів (психологічних, інформаційних, комунікативних). Бар'єри – це перешкоди, що зумовлюють опір впливові співрозмовника: фізичні (простір, дистанція); гностичні (коли особа не адаптує своє мовлення до рівня розуміння, висловлюється великими реченнями або надто швидко); естетичні (несприйняття співрозмовником естетики зовнішнього вигляду, особливостей міміки); емоційні (невідповідність настрою, негативні емоції, що деформують сприймання); психологічні (у вигляді негативних установок на підставі попереднього досвіду, незбіг інтересів тощо).

Розглянемо детальніше сутність психологічних, комунікативних та інформаційних бар'єрів. Н. Сопілко розглядає психологічний бар'єр як вплив негативного минулого досвіду тих, хто навчається, який перешкоджає розумінню й правильній оцінці ситуацій, фактів, закономірностей, вибору способів дії,

стратегій розв'язання проблем, сприйняттю інновацій у навчальній діяльності, що, насамперед, виявляється у пізнавальній та комунікативній пасивності суб'єкта та унеможлиблює належне виконання ним завдань.

Н. Яковлева пропонує тлумачення комунікативного бар'єра як психологічного явища, що призводить до блокування ефективного спілкування. Така ситуація, як пояснює науковець, виникає внаслідок недостатньої мотивованості, неадекватної самооцінки, несприятливої психологічної атмосфери у групі та відсутності навичок й умінь, необхідних для реалізації процесу спілкування. Інформаційні бар'єри визначаємо як сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, які порушують процес відправлення, передачі, сприйняття або засвоєння інформації, порушуючи нормальний процес її циркуляції. Інформаційний, комунікативний або психологічний бар'єр, як правило, виникає через наявність розбіжностей між мотивами й діяльністю, рівнем вимог та реальними досягненнями, усвідомлення недостатності своїх знань для висловлення думки і очікування негативної оцінки з боку слухачів.

Є декілька способів класифікації комунікативних бар'єрів, наведеної в різних джерелах. Проаналізувавши інформацію, виділяємо наступні види комунікативних бар'єрів, які виникають у студентському середовищі під час реалізації міжкультурної взаємодії: емоційні бар'єри, викликані різним емоційним або психологічним станом партнерів; фонетичні бар'єри, пов'язані з якістю дикції, темпом, швидкістю та інтонацією мовлення; стилістичні бар'єри, викликані порушенням норм та правил окремого мовного стилю, застосуванням неприпустимих мовних конструкцій, порушенням етики спілкування; інтелектуальні бар'єри, спричинені логіко-граматичним оформленням висловлювань та особливостями мислення комуніканта й реципієнта; семантичний бар'єр, пов'язаний із сприйняттям повідомлення реципієнтом; мотиваційні бар'єри, пов'язані з різними цілями, настановами та мотивацією; бар'єри, пов'язані зі структурою колективу та схемою побудови міжособистісних стосунків.

О. Матвієнко виділяє наступні види інформаційних бар'єрів у колективі:

1. Викривлення повідомлень: ненавмисні викривлення, викликані проблемами у міжособистісному спілкуванні, а також можливими помилками персоналу при обліку і опрацюванні інформації; навмисні викривлення, коли носій повідомлення не згоден з ним і змінює зміст повідомлення у власних інтересах.

2. Інформаційні перевантаження. Керівник, зайнятий опрацюванням інформації, що надійшла, і необхідністю підтримувати інформаційний обмін, не в змозі ефективно реагувати на всю інформацію, яка надходить, і вимушений відсіювати менш важливу інформацію.

3. Незадовільна структура організації.

Будь-які бар'єри, що мають місце у процесі міжособистісної взаємодії, мають причини або чинники, які їх викликають. Так, причинами виникнення інформаційних бар'єрів є порушення об'єктивності, якості інформації, а також несвоєчасне її надання. Бар'єри, пов'язані із комунікативними особливостями учасників міжкультурної взаємодії, мають соціальний або психологічний характер. Вони можуть виникати через особливі соціально-психологічні відносини, які склалися між партнерами, а також через своєрідний «фільтр» довіри чи недовіри.

Виявивши причини виникнення бар'єрів, стає можливим розробити шляхи їх подолання. Сучасна наука пропонує навіть окремі педагогічні технології, спрямовані на уникнення або зменшення впливу комунікативних бар'єрів: готовність до цілеспрямованої роботи з подолання психологічних бар'єрів у студентів (знання суті, типології і факторів їх подолання, володіння педагогічними засобами діагностики і розвитку сфер індивідуальності студента, створення і розв'язання проблемних і спеціальних ситуацій); готовність до самоаналізу і оцінки власних станів і причин, що їх викликають, до самостійного пошуку виходу зі скрутних ситуацій, усвідомлення важливості саморозвитку індивідуальності в процесі навчання для попередження і подолання психологічних бар'єрів.

Серед інших способів уникнення негативного впливу комунікативних бар'єрів на процес міжкультурної взаємодії можна назвати створення комфортної психологічної атмосфери для кожного студента, який вступає у процес комунікації. Створення і утримання атмосфери доброзичливості, довіри та взаємодопомоги заохочує студентів мислити, ефективно працювати, досягати позитивних результатів, а взаємна повага і підтримка підсилюють почуття власної гідності, стимулюють розвиток інтелектуальних здібностей, самостійності і самовпевненості.

Завдання 2. *Прочитайте запропоновані фрагменти текстів. З'ясуйте, які види комунікативних бар'єрів спричинили конфлікти між особами. Запропонуйте способи уникнення негативного впливу комунікативних бар'єрів на процес міжособистісної взаємодії.*

Ти поганий менеджер свого часу, – не поступався Віктор. – Тягнеш і свою, і чужу роботу. З такими звичками твоє місце серед заступників.

Вона брала до рук книгу і демонстративно виходила з кімнати: нема, мовляв, з ким говорити.

– Де твоя команда? З ким робитимеш журнал? – запитував Віктор через кілька днів.

– Команда? – підхоплювалася Галя. – Та я ще нікому нічого не говорила, крім двох найближчих подруг! А вже звідусіль пропонують себе такі люди, з якими за будь-який проект можна братися! Я впевнена в успіху, мені потрібні лише гроші.

– Люди в таких випадках починають з бізнес-плану, – сказав одного вечора Віктор.

– У мене є бізнес-план.

Вона принесла зі спальні блокнот.

Він переглянув її записи, кілька разів видав зверхнє “пс-с!”. Вона терпляче чекала, ледве стримуючи себе. Хотілося вихопити з його рук блокнот і дати ним чоловікові по голові.

Нарешті Віктор запитав:

– Для чого відразу створювати власну систему розповсюдження? Можна ж спочатку скористатися послугами однієї з уже існуючих?...

І вона полегшено зітхнула: він дасть гроші (*Вдовиченко Г. Пів'яблука*).

– А чого ти мовчав раніше? Ти що, тільки сьогодні про це дізнався?

– Ми повернемося до цієї розмови. Згодом.

– Коли?

– Ніколи, якщо не зміниш тону!

Луїза граціозно потягнулася до попільнички, акуратно вибила в неї вміст своєї люльки, хлюпнула в неї трішки коньяку, розтерла м'яким фетром, вичищаючи верескові нутроці від залишків тютюну. Здавалося, вона забула про співрозмовника, повністю переключивши увагу на свою забавку. Почищену люльку сховала у футляр, застібнула торбинку і запитала в офіціантки, яка проходила поруч:

– Ви цукор до кави давали?

Паузу Луїза витримала не гірше від досвідченої актриси, повільно порахувала до десяти. У Коня теж витримка виявилася будь здоров. Він теж вмів тримати паузу.

– Одну грудочку, – винувато відповіла офіціантка. – Не треба було?

Луїза махнула рукою у сенсі “дурниці, усе гаразд” і лагідно запитала Коня:

– Коли?

– Що коли? – не зрозумів він.

– Коли повернемося до цієї розмови?

– Не знаю. Знаю, що повернемося.

– То яке тістечко вибираєш? – поцікавилася. – Я хочу сирник (*Вдовиченко Г. Пів'яблука*).

Катерина Людку від столу відвела.

– Чуєш... А давай покаємося...

– Здуріла?! – Людка відсахнулася, очі – мов тарілки,

– Скажемо: «Простіть, люди добрі! Ми все тієї ночі бачили»...

– Здуріла! Чисто здуріла! І кажи, коли хочеш... Усе село на тебе плюватиме. А я не признаюся! Так і знай! Скажу, що не було мене там, а ти все брешеш!

– Як це – не було?..

– Не було! Не було! І скажу, що ти під комбайн до мене прибігла і казала, що... – Людка надулася. – ...що з хлопцями тим... сексом займалася! Ось!

– Та це ти здуріла, підлото, – прошепотіла Катерина, а сльози вже до очей підступають.

– Хай здуріла, тільки не кажи нічого. Хіба зовсім сорому не боїшся?! Та на тебе після цього жоден хлопець не подивиться. Або навпаки... Будуть тягати по кущах, поки не здохнеш!

Катерина схлипнула.

– Не скажу.

Людка озирнулася: шанівці біля столу топчуться, перемовляються пошепки, мужики з незнайомими людьми про щось балакають, баба Ничипориха до них прилаштувалася... Ні, ніби ніхто дівчат не почув.

Людка очі звузила.

– Поклянися!

– Клянуся...

– Ні, неправильно клянешся! – капризує Людка. – Треба **поклястися** найбажанішим і найдорожчим!

– Клянуся синіми очима, – прошепотіла Катерина.

Людка рота роззявила.

– Ка-а-атька! То ти Сашку любила?! А чого не казала? Оце лихо! Оце лихо...

Катерина на неї:

– Не твоє діло...

І тут усі замовкли: Роман із хати вийшов.

– Не може жінка встати, – каже. – Сідайте так...

Мамка головою хитає, сльози втирає:

– Ну, як не може...

А Ничипориха сіла біля вишні, руками розвела:

– Та ні! Не можна так! Щоб мати не пом'янула сина! Не будемо ми за стіл сідати... Треба, щоб Раїса була. Ми ж не напиться й наїстися зібралися... душу світлу пом'янути.

Підвелася й пішла до хати (*Дашвар Люко. Село не люди*).

– Ну так донеси на мене. Давай! Чому б не повідомити вашій митниці?

– Ну, я не збираюся повідомляти нашій митниці...

Я вирішила впасти в істерику.

– Давай, давай! Позбав мене від єдиної речі, яка мені дорога! Скажи, що для тебе це питання життя і смерті, що ти не можеш жити в одному приміщенні з цим салом! Скажи, і я заберуся з цього дому разом із ним! (*Пиркало С. Не думай про червоне*).

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3

Тема: Практичні аспекти українськомовної комунікології. Масова й ділова комунікації

План

1. Масова комунікація. Особливості процесу масової комунікації. Функції ЗМК. Основні типи та канали ЗМК.
2. Ділова комунікація.
3. Автокомунікація, міжособистісна, групова та масова форми ділової комунікації; етапи підготовки видів ділової комунікації: ділова бесіда, переговори, службова телефонна розмова, дискусія, нарада; просторові норми ділової комунікації.
4. Комунікаційний менеджмент.

СЛОВНИК БАЗОВИХ ТЕРМІНІВ

Масова комунікація – процес поширення інформації (знань, духовних цінностей, моральних і правових норм тощо) з допомогою технічних засобів (преса, радіо, телебачення, комп'ютерна техніка та ін.) на чисельно великі, розосереджені аудиторії. Основні параметри, що відрізняють масову комунікацію від групової, – кількісні. Водночас унаслідок значної кількісної переваги (збільшення окремих комунікативних актів, каналів, учасників тощо) створюється нова якісна сутність, комунікації з'являються нові можливості, є потреба в особливих засобах (передача інформації на відстань, швидкість, тиражування тощо).

Засоби масової комунікації (ЗМК) – це спеціальні канали і передавачі, завдяки яким відбувається поширення інформаційних повідомлень на великі території. Технічні засоби масової комунікації включають засоби масової інформації (ЗМІ: преса, радіо, телебачення, мережа Інтернет), засоби масового впливу (театр, кіно, цирк, видовища, література) та власне технічні засоби (пошта, телефон, телефакс, модем).

Аудиторію масової комунікації можна розмежувати на масову і спеціалізовану. Такий поділ проводиться на основі кількісного критерію, хоча спеціалізована аудиторія може виявитися як більш, так і менш чисельною, ніж масова, через характер об'єднання людей.

Ділове спілкування – це цілеспрямований процес обміну інформацією, що має чітку мету. Це організація, регулювання, оптимізація професійної, наукової, комерційної чи іншої діяльності. Воно концентрує те, що сприяє згуртованості, комунікативному співробітництву учасників спілкування та прояву індивідуальної ініціативи. Ділове спілкування – двосторонній процес, що репрезентує спільну мовленнєву діяльність, особливу форму контактів його суб'єктів, які представляють певну організацію, установу.

Комунікаційний менеджмент – функція менеджменту, яка реалізовується шляхом використання загальних функцій і певних методів впливу на комунікації та прийняття управлінських рішень у цій сфері. Комунікаційний менеджмент – це цілеспрямований вплив на колектив працівників сфери комунікацій підприємства або окремих виконавців з метою забезпечення приймання, обробки, накопичення, передачі своєчасної і неспотвореної інформації на відповідні рівні управління. Комунікаційний менеджмент базується на таких загальних функціях: планування комунікацій; організування комунікацій; мотивування працівників системи комунікацій; контролювання комунікацій; регулювання комунікацій. Він реалізується за допомогою певного набору способів, інструментів і механізмів.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Завдання 1. *Підготуйте виступ (до 3 хв) на одну з тем:*

1. Процес поширення інформації у ЗМІ.
2. Специфіка аудиторії спеціалізованої комунікації.
3. Психологія та культура ділового спілкування.
4. Ділове спілкування як вид соціального спілкування.
5. Мовна культура в масовій (діловій) комунікації.
6. Сутність та атрибути комунікативного іміджу.

Завдання 2. *Опрацюйте додатковий теоретичний матеріал із теми «Культура ділового спілкування» (напр., див.: Ботвина Н. В. Міжнародні культурні традиції: мова та етика ділової комунікації : навч. посіб. Київ, 2002; Культура фахового мовлення : навч. посіб. / Н. Д. Бабич, К. Ф. Герман, М. В. Скаб та ін. Чернівці, 2006; Чмут Т. К., Чайка Г. Л. Етика ділового спілкування : навч. посіб. Київ, 2007; Шевчук С. В. Українське ділове мовлення : підручник. Київ, 2003) та укладіть 2–3 діалоги за різними типами ділової культури (напр., керівник – працівник, працівник – працівник, працівник – клієнт тощо).*

Завдання 3. *Висловіть власні міркування щодо місця етикетних мовних норм у системі національних традицій України.*

Завдання 4. *Розгляньте подану таблицю.*

Як Ви вважаєте, чому різними є цілі особистої та ділової комунікації?

Чи можна визначити серед особливостей особистої та ділової комунікації домінуючі та допоміжні? Які ще ознаки особистої та ділової комунікації Ви можете назвати?

Чи можна формули соціального етикету розглядати як різновиди категорії ввічливості, що передають суспільні взаємини і служать засобом позитивного ставлення до адресата мовлення в особистій та діловій комунікації?

У чому полягає відмінність соціальної комунікації від ділової? Назвіть функції соціальної та ділової комунікації.

Таблиця 1

Особиста та ділова комунікація

	Комунікація	
	Особиста	Ділова
Цілі	▪ обмін емоціями; ▪ підтримка відносин	▪ обмін інформацією; ▪ спонукання до дії
Особливості	▪ спільні інтереси; ▪ задоволення від спілкування; ▪ відсутність усвідомленої цілі; ▪ довірче відношення; ▪ відкритість; ▪ підтримка відносин; ▪ можливість бути самим собою; ▪ свобода вибору теми; ▪ ціна помилки незначна; ▪ лояльність; ▪ вільне проведення часу; ▪ комфортність.	▪ спрямованість на результат; ▪ коректність; ▪ самоконтроль; ▪ підготовка до зустрічі; ▪ планування; ▪ обмеження часу; ▪ напружена атмосфера; ▪ виявлення й задоволення потреб ▪ компетентність; ▪ ціна помилки може бути високою; ▪ ділова етика; ▪ досягнення результату; ▪ конкретність цілі; ▪ послідовність.

Завдання 5. *Прочитайте статтю (Барабанова Н. Р. Структурна характеристика соціально-ділової комунікації в професійній сфері. Вісник Харківської держ. академії культури. Серія: Соціальні комунікації. 2015. № 47. С. 100-109; див. додаток 2 або URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/haksk_2015_47_13) та дайте відповіді на питання.*

1. Аналіз яких структурних характеристик професійної й соціально-ділової комунікації потрібен для розв'язання проблеми соціалізації особистості в умовах трудової діяльності?

2. Чому професійна та будь-яка інша діяльність людини значною мірою залежать від того, як вона володіє засобами соціальної комунікації?

3. Які визначення соціальної комунікації пропонують науковці? Яке з них найбільш прийнятне для характеристики ділової комунікації?

4. Які технології в межах стратегії соціально-ділових комунікацій аналізують автори навчального посібника «Ефективна комунікація ділових людей»? Які аспекти враховують ці технології?

5. Про які форми прояву діяльності людей говорять науковці у площині соціальної та ділової комунікації? Якою є мета соціальної та ділової комунікації? У чому полягає відмінність соціальної комунікації від ділової?

6. Назвіть об'єкт і предмет соціально-ділової комунікації. Чи змінюються ці параметри залежно від сфери діяльності людини?

7. Визначте спільні та відмінні засоби вираження особистісних настанов комунікантів у певних (за вашим вибором) сферах спілкування. Чим зумовлені відмінності в засобах вираження змісту?

8. Доведіть, що характеристики ділової комунікації загалом збігаються з характеристиками соціальної комунікації.

9. З чим пов'язує авторка статті розвиток комунікативної компетенції людини?

10. Які функції соціальної та ділової комунікації у професійній сфері діяльності авторка статті вважає найбільш важливими? Чи можете Ви погодитися з цією думкою? Запропонуйте власне уточнення.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Тема: Практичні аспекти українськомовної комунікології. Політична, міжкультурна та міжнародні комунікації

План

1. Політичні комунікації. Суб'єкти та об'єкти політичної комунікації. Роль і місце ЗМК у політичній комунікації.
2. Міжкультурна комунікація.
3. Міжнародна комунікація. Місце та роль міжнародної комунікації у світовому інформаційному просторі.
4. Сфери міжкультурної комунікації. Культурема. Проблеми міжкультурної комунікації.

СЛОВНИК БАЗОВИХ ТЕРМІНІВ

Політична комунікація – це процес передачі політичної інформації, за допомогою якого вона циркулює між елементами політичної системи, а також між політичною та соціальною системами.

Політична комунікація виконує певні функції щодо політичної системи і громадянського суспільства:

- 1) інформаційну (поширення знань про елементи політичної системи);
- 2) соціалізаційну (відтворює норми й цінності суспільства, формує важливі норми політичної діяльності та політичної поведінки);
- 3) освітню (розвиває адекватну орієнтацію щодо політичної системи та процесів);
- 4) пропаганди (вираження інтересів суб'єктів влади сприяє формуванню громадської думки щодо важливих політичних проблем);
- 5) політичної мобілізації;
- 6) політичної орієнтації (сприяє зміцненню політичних орієнтацій громадян, що сприяє підтримці соціально-політичної системи держави);
- 7) легітимації (сприяє визнанню або зміцненню державної влади чи соціального інституту, статусу, повноважень, спираючись на суспільстві цінності).

Міжкультурна комунікація – сфера, що вивчає взаємодію індивідів із різними зразками історично похідної поведінки; взаємодія сторін із різним досвідом; такий вид комунікації, при якому той, хто відправляє й той, хто отримує інформацію, належать до різних культур; процес спілкування (вербального й невербального) між особами, які є носіями різних культур та мов, або сукупність специфічних процесів взаємодії людей, що належать до різних культур та мов.

Культурема – екстралінгвістичні символи, культурно вмотивовані, які слугують моделями для створення образних виразів, спочатку лише як натяки на

їх символічність. Коли культурема входять у мову як компонент фраземи, культурема зберігає свою «автономію», оскільки саме її символічне значення становить сукупність метафор і дає змогу створювати нові на її основі. Культуремою можна назвати будь-який культурний символічний елемент, який відповідає якомусь предмету, ідеї, діяльності чи події, добре знаний між членами цієї спільноти, що має символічне значення і слугує провідником, референтом чи моделлю розуміння або поведінки для всіх членів цієї спільноти.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Завдання 1. *Прочитайте фрагмент статті (Ходцева А., Медвідь О. Лінгвістичний модус культурем (на прикладі повісті Івана Франка "Захар Беркут"). Філологічні трактати. Сумський державний університет. 2015. № 3. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/53695/5/Khodtseva_Linhvistychnyi_modus%20.pdf).*

Як Ви зрозуміли, у чому полягає відмінність (та чи є вона) між поняттями «культурема» й «лінгвокультурема? Які ознаки культуреми називають автори статті? Яким є характер першоджерела культурем? Що є причиною асиметрії національних культур? Де «криється» культурно значуща інформація? Як останній процес пов'язаний із мовними системами? Висловіть власні міркування щодо поняття «культурема» та форм її реалізації.

У сучасних лінгво-культурологічних дослідженнях є декілька точок зору з приводу змісту поняття "культурема". В. Воробйов поряд із поняттям "культурема" виділяє поняття "лінгвокультурема". На його думку, поняття "культурема визнається як своєрідний елемент дійсності (предмет або ситуація), властивий певній культурі, а "лінгвокультурема" – проєкція елемента культури у мовний знак". Л. Веденіна до поняття "лінгвокультуреми" відносить назви предметів, понять, концептів однієї лінгвокультурної спільноти, які не зустрічаються або зустрічаються в іншому вигляді у представників різних лінгвокультур. В. Гак вважає, що культурема – це сукупність певних знаків, які утворюють національно-специфічний фон відповідної культурно-мовної спільноти.

Культуреми як одиниці культурологічного поля – наукової парадигми мають такі ознаки: виражають ім'я поля (напр., "українська національна особистість"); мають визначену структуру; можуть об'єднуватися та диференціюватися.

Потрібно також звернути увагу на характер самого першоджерела культурем. Ними можуть бути: народна поетична творчість, що виступає частиною національної культури народу, важливим джерелом пізнання цивілізації та історії, віддзеркаленням суспільної свідомості нації; вислови видатних діячів науки,

мистецтва та літератури; літературні твори як вторинні модельовані системи; видатні люди як модель національної особистості.

Якщо розглядати мову з точки зору її структури та функціонування, соціокультурний шар (компонент культури) виявляється частиною мови та фоном її реального буття. Важливо зазначити, що асоціації можуть відрізнятися повністю або частково від тих, які знаходяться у свідомості іншомовного читача, а в смисловому плані вони взагалі є протилежними. Культурний фон частини такої лексики, що складається із слів, словосполучень та означає найпростіші поняття, може бути різним у кожній мові, а отже, тоді й виникає асиметрія національних культур, тобто розбіжність культури.

Під час зіставлення культури двох мовних систем можуть також виявлятися розбіжності або навіть асиметрії в обсязі або змісті культурно-важливої інформації. Враховуючи той факт, що інформація закодована у мовних та мовленнєвих знаках, можна знайти схожі асиметрії зіставляючи мови як семіотичних коди та як мовні системи. Крім того, компоненти мовних та мовленнєвих одиниць можуть містити культурно значиму інформацію. Тож культурно значима інформація криється у мовленнєвому знакові, у його денотативному, сигніфікативному та конотативному значеннях.

Завдання 2. *Прочитайте фрагмент статті (Носова Б. М. Міжнародна комунікація: між протоколом і реальністю. Наукові записки Інституту журналістики. 2013. Т. 52. С. 92-97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizh_2013_52_160). Виокремте нову інформацію про основи дослідження міжнародної комунікації та про процеси, на яких вона базується.*

Теоретико-методологічні основи дослідження міжнародної комунікації впливають із вивчення численних праць, що стосуються власне комунікації – соціальної комунікації. Міжнародна комунікація виділяється в комунікаційному ряді своєю скерованістю на взаємодію держав, міжнародних організацій, громадських об'єднань у різних країнах, культурних, наукових, спортивних, релігійних контактів на міждержавному рівні.

Нами не зафіксовано усталеного визначення міжнародної комунікації в українському науковому обігу. Стверджуючи, що такого визначення ще немає, зауважимо низку спроб відформатувати його з акцентом на «комунікації», в інших дослідженнях наголошення стосується «міжнародної». Все залежить від напряму дослідження. Наприклад, якщо йдеться про інструментарій міжнародної комунікації, то ним виступають традиційні й нові медіа: газети, наукові видання, телебачення, радіо, інтернет-сайти тощо, у такому разі виокремлюють міжнародний аспект.

Аксіоматичною є величезна роль засобів масової інформації у розвитку міжнародної комунікації. Хоча міжнародну тематику українських ЗМІ більшість вітчизняних дослідників критикують. Предметом критики зазвичай виступає якість медійного продукту. Але поза науковими висновками залишаються проблеми комерціалізації ЗМІ та байдуже ставлення державних органів до розвитку міжнародної комунікації на інституціональному рівні. Завдання міжнародної комунікації не прагнуть вирішувати й власники медіа. Модернізація вітчизняних ЗМІ, на яку треба ще сподіватися, потребуватиме фахових журналістів, підготовка яких відбувається за університетськими програмами. На нинішньому етапі подолано лише одну перешкоду – знання кількох іноземних мов. Водночас відчутним є недовивчення (чи невміння застосувати на практиці) журналістами-міжнародниками проблем культурної ідентичності, національного становлення держави, європеїзації, стратегій розвитку, нових шляхів історичного мислення. У сучасних університетських курсах фахових дисциплін усі ці орієнтири є. Однак у практиці випускників вони не стали маркерами щоденної міжнародної комунікації у сенсі висвітлення світових подій та присутності/неприсутності в цьому глобалізованому конгломераті новин України.

Напрями міжнародної комунікації у глобалізованому ХХІ ст. доволі складно схарактеризувати навіть щодо суто українського наукового аспекту, з погляду на їх численність. Міжнародна комунікація в певному сегменті базується на явищі європеїзації зовнішньої політики держав, що ввійшли до ЄС, а також і України, яка перебуває в числі тих, хто заявив про свої євроінтеграційні орієнтири. Ця тематика глибоко і всебічно вивчається польськими науковцями, зокрема у Вроцлавському університеті. Так, на думку Й. Дідух, коли торкаються процесів європеїзації, то постає нова якість, що, крім реалізації європейської зовнішньої політики, несе в собі зміни способу мислення не тільки брюссельських урядовців чи політиків у державах-членах ЄС, а й передовсім громадян у суспільствах країн Євросоюзу. Йдеться тут про думання про Європу у спосіб, аналогічний до мислення патріотичного, думання про Європу як про «макро-вітчизну», мислення про формування її позиції в міжнародній системі. Йдеться затим про можливість і міцність європейської солідарності, що виникає з почуття приналежності до певної спільноти, яка усвідомлює цінності і мету».

Розгалуженість наукових розвідок щодо комунікації в різних країнах, їх доступність у мережі Інтернету, породжують безліч варіантів і схем для суперечливих та непослідовних висновків. Однак це тема окремого дослідження. У нашій статті ми дотримуємося такого порядку речей, коли міжнародну комунікацію розглядають як пов'язану із соціальними комунікаціями, як таку, що впливає з її закономірностей.

Завдання 3. Підготуйте виступ (до 3 хв) на одну з тем:

1. Рейтинг країн світу за рівнем свободи засобів масової ЗМІ (країна – на вибір студента).
2. Національний характер і тип сприйняття інформації.
3. Правила ділового мовного етикету в різних країнах світу (країна – на вибір студента).
4. Невербальні комунікації в міжнародному бізнес-середовищі.
5. Місце України в сучасній міжнародно-політичній ієрархії держав.

Завдання 4. Висловіть власні міркування щодо місця та ролі міжнародної комунікації у світовому інформаційному просторі.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

Тема: Інтерпретація поняття «кооперативна комунікація».
Толерантність у просторі функціональних стилів і жанрів української мови

План

1. Прагматичні межі кооперативної комунікації.
2. Заперечення конфліктності у площині кооперативної комунікації.
3. Морально-етичні кордони взаєморозуміння.
4. Толерантність і комунікація. Наукова полеміка як еталон толерантного мовного спілкування.
5. Ритуали ввічливості й толерантність.

СЛОВНИК БАЗОВИХ ТЕРМІНІВ

Кооперативна комунікація – це координація сил, взаємодопомога, взаємовплив її учасників; перш за все вона є категорією міжособистісної поведінки, діє на рівні відносин людей і через них стає суспільним явищем. Таку взаємодію в суспільстві уможливорює повсякденна злагодженість особистостей, що робить її в широкому плані основою визначеності установок громадської свідомості.

Культура етносу комунікативна – закріплені в щоденній комунікації зразки ефективного спілкування як компонент культури етносу; фрагмент етнічної культури, який віддзеркалює звичну комунікативну поведінку певної національної лінгвокультурної спільноти.

Культура комунікативна – комунікативна поведінка етносу як компонент його національної культури; фрагмент національної духовної культури, який відповідає за комунікативну поведінку етносу.

Етикет комунікативний – дотримання принципів куртуазності спілкування з орієнтацією на особливості комунікативної поведінки етносу, мовою якого відбувається спілкування; вживання системи формул спілкування у певній національній лінгвокультурній спільноті.

Етикет мовленнєвий – використання засобів мовного коду конкретної мови, якою здійснюється комунікація, відповідно до мовленнєвої ситуації; система стійких формул і знаків спілкування, узвичаєних у конкретній національній лінгвокультурній спільноті, скерованих на встановлення оптимального мовленнєвого контакту між співбесідниками.

Ввічливість – система людських комунікативних взаємодій, «мова стосунків». Вона – моральна якість, категорія, для якої характерна повага до співрозмовника; демонстратор загальних норм спілкування або особистого доброзичливого ставлення до адресата. Ввічливість має величезний арсенал як вербальних, так і поведінкових засобів. Вона може проявлятися як щирість, а може бути й маскою: безліч сфер і ситуацій контакту, статусні та рольові позиції індивідів формують її різні «образи».

Толерантність: 1) правильне розуміння різноманіття культур світу, форм і способів проявів людської індивідуальності, що вможливають знання, відкритість, спілкування та свободу думки, совісті й переконань. Це моральний обов'язок, політична та правова потреба; 2) активне ставлення, сформоване на визнанні прав і основних свобод людини; 3) обов'язок сприяти ствердженню прав людини, плюралізму, демократії, права; 4) нетерпиме ставлення до соціальної несправедливості, невідмова від своїх або поступка чужим переконанням.

Толерантність – позитивна моральна якість людини, що полягає в ціннісній ментальній установці на терпимість до думок, переконань, поведінки іншої особи.

Терпимість – це здатність терпимо ставитися до чужих звичок, звичаїв, поглядів; поблажливе, невимогливе, м'яке ставлення до кого-, чого-небудь; потурати комусь.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Завдання 1. *Наведіть приклади етикетних мовних форм, які співвідносні з формулами соціального етикету (за поданою нижче таблицею 2). Наприклад:*

Формули соціального етикету вітання: *Здрастуй /-те! Добрий день! День добрий! Вітаю! Кланяюсь! Привіт! Салют! Здоров!*

Формули соціального етикету вибачення: *Вибач /-те, Прости /-іть, Пробач /-те, Прошу пробачення, Прошу вибачення, Перепрошую, Даруйте, Мені соромно.*

Формули соціального етикету прощання: *Прощай! До побачення! Бувайте!*

Завдання 2. Категорія ввічливості в мові представлена різнорівневими мовними засобами. Складіть речення, у яких є мовні засоби, що репрезентують комунікативно-семантичний (стереотипні висловлення); морфологічний (модальні й займенникові слова, вигуки; форми особи, числа, часу, способу, виду дієслів); синтаксичний (звертання, речення різного типу); словотворчий (зменшено-пестливі суфікси) та стилістичний (емоційно-експресивні та суб'єктивно-оцінні компоненти значень слів, речень) рівні мови. Наприклад:

Комунікативно-семантичний рівень: *Я прошу пробачення, дайте мені слово!; Добрий вечір всім! Я хочу висловити свої щирі співчуття всім, хто втратив своїх близьких і друзів на цій жахливій війні; Свята правда! Ви говорите святу правду!*

Синтаксичний рівень: *Здрастуйте, тітко! Чи ви ще живенькі-здоровенькі?!; Ой-ой-ой! Прошу, не треба!; Послухайте, оригінальний мужчино!*

Завдання 3. Розгляньте подану таблицю.

Таблиця 2

Як Ви вважаєте, чому особа у своїй комунікативній поведінці керується не стільки індивідуальним, скільки колективним, історичним досвідом, що реалізується у формулах соціального етикету? Чи можна формули мовного етикету вважати складовою

частиною мовної комунікації? Чи можна формули соціального етикету (які подано в таблиці) розглядати як різновиди категорії ввічливості, що передають суспільні взаємини і служать засобом позитивного ставлення мовця до адресата мовлення на соціальній і персональній дистанції? У чому виявляється прагматичний та культурний аспекти реалізації категорій толерантності в різних сферах діяльності людини?

Завдання 4. Прочитайте фрагмент статті (Білоконенко Л. А. Інтерпретаційна неоднозначність поняття «кооперативна комунікація». Український смисл : наук. зб. Дніпро: Ліра, 2018. С. 3–13). Дайте власне визначення поняттям «кооперативна комунікація», «ввічливість», «повага». Як співвідносяться між собою поняття «толерантність» і «ненасильство» та «толерантність» і «терпимість»?

Кооперативний контакт – це координація сил, взаємодопомога учасників; категорія поведінки, яка діє на рівні відносин людей і тільки через них стає суспільним явищем. Таку взаємодію уможлиблює повсякденна злагожденість осіб, що робить її основою визначеності установок громадської свідомості <...>

Згода в суспільстві має своє морально-етичне значення, проте воно не однозначне в мові. Оцінка встановлюється в рамках певної етичної системи, переважно з'ясовується в компетенції моралістів. Кооперація ґрунтується не так на розсудливості, як на вміннях, навичках індивідів, що стали органічним складником менталітету <...>

Ввічливість – система людських комунікативних взаємодій, мова стосунків. Вона – моральна якість, категорія, для якої характерна повага до співрозмовника; демонстратор загальних норм спілкування або особистого доброзичливого ставлення до адресата. Ввічливість має величезний арсенал як вербальних, так і поведінкових засобів. Вона може проявлятися як щирість, а може бути маскою: безліч сфер і ситуацій контакту, статусні та рольові позиції індивідів формують різні її образи.

Внутрішня цінність поваги безперечна, однак вона є щось більше, тож бачимо певні варіанти розуміння. Якщо говорити про повагу до думок, вчинків, до яких ми повинні ставитися толерантно, то за такого бачення майже повністю нівелюється аспект моральної незгоди, внутрішнього неприйняття. Тоді про толерантність не може йти мова. Доречніше сказати про терпимість до індивіда (культури) за умови моральної незгоди з його думками або вчинками. Ця формула відновлює в пам'яті християнську заповідь про ненависть до гріха, але любов до грішника. Є небезпека такого осмислення, адже не зрозуміло, чому повага до людини повинна заважати боротьбі з її неетичними, неморальними вчинками. У такому разі толерантність і терпимість уподібнювати не можна. Толерантність (на відміну від терпимості) не оперує аксіологічними категоріями 'добре – погано', а ґрунтується на протиставленні 'свій – чужий'; це поблажливість до 'чужого', відсутність ворожості.

Толерантність інколи ототожнюється з ненасильством. Однак це неправильно, оскільки перше передбачає відповідальність особи за свою діяльність, цілі; друге – за засоби досягнення мети. У соціально-політичному сенсі ненасильство – це відступ від насилля як способу завершення конфліктів; із позиції менталітету, – відхід не тільки від боротьби, але й від справедливості.

Загалом морально-етичні закони кооперативної комунікації пропонують людині не завдавати шкоди іншій особі, демонструвати розуміння, повагу, прагнути до згоди.

Завдання 5. *Прочитайте фрагмент статті (Афанасьєва О. М. Наукова полеміка: риторико-аргументативний аспект. Мовні і концептуальні картини світу. 2013. Вип. 43 (1). С. 50-64). Про які відмінності між дискусією та полемікою говорить автор статті? Висловіть своє міркування щодо того, чи можливий науковий пошук без полемічного аспекту? Чим вирізняються ролі та функції учасників наукової полеміки? Які є основні комунікативні тактики в науковій полеміці?*

Питання, пов'язані з протиставленням різних поглядів у дискусії, знаходженням рішення в суперечці, розв'язанням конфліктної ситуації посідають важливе місце в сучасних мовознавчих і суспільних науках, теорії комунікації, конфліктології тощо. Загальноновизнаною є думка про те, що саме дискусія, полеміка, постановка під сумнів усталених поглядів є рушієм прогресу.

Існують різні типи дискусійно організованої комунікації, які позначено відповідними номінаціями. Такими є спір, сперечання, суперечка, дискусія, диспут, полеміка, дебати, контроверза, незгода, сварка в українській мові. Усі вони належать до конфліктогенного типу комунікації й утілюють когнітивну метафору війни, бою, битви і спираються на прийоми залякування, погрози, торгу, посилення на авторитет тощо.

За визначенням Л. І. Мацько та О. М. Мацько, полеміка, як і дискусія, є обговоренням певної важливої проблеми чи окремого питання. Проте якщо для дискусії головним є пошук істини шляхом вдалої постановки і зіставлення аргументів і контраргументів, то для полеміки головним є досягнення перемоги шляхом зіткнення різних поглядів, утвердження власного погляду, хоч і на шкоду істині. У дискусії протилежні сторони називаються опонентами, у полеміці – супротивниками, суперниками, конкурентами. У дискусії опоненти шукають істину, компроміс, консенсус, угоду, злагоду; у полеміці – утвердження власного погляду, перемогу своєї позиції. Дискусія ведеться за певними правилами і за згодою її учасників. Тема дискусії формується заздалегідь або до початку дискусії. Учасники її по чергово висловлюють свої положення, думки, спростування, в результаті чого дискусія набуває логічного, зв'язного характеру. Мовні засоби дискутування мають бути прийнятними для всіх учасників дискусії, толерантними. Використання непередбачуваних засобів осуджується і може зупинити дискусію без висновків і завершення її. Натомість полеміка не дотримується таких правил. У ній перемагає ініціатива суперників, ситуативність спілкування, непередбачувані і раптово знайдені «під руку» засоби не завжди переконливої, але наполегливої і напористої аргументації.

Науковий пошук є неможливим без свого полемічного аспекту. Нерідко наукова полеміка виходить за рамки власне наукової комунікації, переходить у ширшу площину наукового популяризаторства або суспільно-політичної дискусії. При цьому полеміка набуває нерідко надскладної структури, де об'єктом критики стають на лише певні погляди та їхні автори, а й інші учасники дискусії зі своїми опініями. Крім того, у такого роду дискусіях почасти знімаються мовно-нормативні і деонтологічні обмеження.

Досліджуючи полемічно спрямовану наукову комунікацію, важливо визначити ролі та функції, які беруть на себе її учасники. К. Флоттум виділяє такі риторичні ролі автора наукової праці: 1) письменника, яка відсилає до процесу написання чи організації статті; 2) дослідника; 3) аргументатора; 4) оцінну роль автора. Ф. Растье виділяє дві пари акторів наукового дискурсу: комунікативну функцію виконують Провідник та Режисер, а діалогічну репрезентацію забезпечують Гарант та Критик. Виходячи з цих міркувань, можна виділити такі основні ролі і функції учасника наукової полеміки: критика і гаранта, за Ф. Растье, та аргументатора, який також активно вдається до оцінки, за К. Флоттум.

Проведений в рамках цього дослідження аналіз показав, що основними мовленнєвими тактиками в науковій полеміці виступають такі, що спрямовані до збереження позитивного обличчя мовця і водночас несуть загрозу позитивному обличчю адресата. Серед них ми виділили тактику звинувачення, яку спрямовано на різні аспекти наукової особистості адресата. Навішування ярликів, навіть образа протилежної сторони є нерідкісним явищем у побудові полемічного дискурсу, особливо в он-лайн комунікації. Водночас часто критика, звинувачення опонента мають прихований характер, пом'якшуються завдяки використанню відповідних тактик і прийомів. Проте таке полемічне «хеджування» стає інколи додатковим засобом посилення критичної спрямованості висловлення. До таких засобів можна віднести поміщення в лапки як спосіб перекладення відповідальності за сказане. Широковживаним засобом непрямой критики опонента є переведення її у площину узагальнення, міркування взагалі. Такі загальні міркування можуть стосуватися науки чи відповідної наукової галузі. Крім того, критик може спрямувати свої звинувачення певного класу чи групи науковців, наукових шкіл. Предметом критики стають способи ведення полеміки, зневага до іншого, приниження опонента. Учасники дискусії можуть використовувати і тактику переведення до площини власне дискусії, тобто здійснюють перехід від особистісної критики до предмета обговорення, тим самим позиціонуючи себе «вище» міжособистісних образ. Засобом умовного пом'якшення гостроти полеміки стає підміна посилання на автора посиланням на написаний ним текст, проте така деперсоналізація стає, навпаки, прийомом висловлення певної зневаги до опонента. Досить частим полемічним прийомом є діалогізація викладу, що виражається зокрема у референції або безпосередньому зверненні до уявного арбітра, яким найчастіше виступає публіка, наукове товариство, учасники дискусії. Інколи автор-полеміст зіставляє, зіштовхує різні точки зору, позиціонуючи себе при цьому об'єктивним або нейтральним спостерігачем такої конфронтації. До інших тактик можна віднести застосування різних видів гіпотетичності, припущення, уявного діалогу із супротивником як засіб аргументації для посилення власної позиції.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6

Тема: Проблематика конфліктного спілкування у вітчизняних і закордонних лінгвістичних студіях

План

1. Міжособистісний конфлікт у царині теорії комунікації.
2. Зміст поняття «конфлікт» у різногалузевих словниках.

СЛОВНИК БАЗОВИХ ТЕРМІНІВ

Лінгвістична конфліктологія займається вивченням типів мовних конфліктів, причин їх виникнення, а також пошуком шляхів їх запобігання та нейтралізації.

Конфлікт – це стан (ситуація) зіткнення сторін (учасників конфлікту), які мають несумісні інтереси, погляди, мету, через що кожна з них діє всупереч іншій, послуговується мовними та / або позамовними засобами.

Динаміка конфлікту – це раптова або поступова зміна стосунків опонентів, їхньої мети, мовної й позамовної поведінки. Динаміка має три стадії: 1) передконфліктна – виникнення проблемної ситуації, її усвідомлення особами, спроби розв'язати проблему кооперативними способами; 2) власне конфліктна – початок відкритого протистояння сторін, коли їхні дії спрямовані на захоплення, утримання певного об'єкта, примус опонента до відмови від своєї мети, зміни поведінки; 3) завершення – часткова або повна нормалізація стосунків.

Конфліктна взаємодія – це процес, де відбувається мовна та / або позамовна, випадкова або спланована, прихована або відкрита, тривала або короткочасна, активна або пасивна боротьба між особами, коли вони відстоюють власні потреби.

Конфлікт у комунікації – зіткнення комунікативних стратегій учасників спілкування, викликане несприйняттям низки його складових, зокрема, засобів мовного коду; культурних чинників, утілених у цьому коді; етнічних, культурних тощо стереотипів і упереджень і т. ін..

Конфліктне спілкування – це репрезентація мовними засобами процесу створення, підтримки комунікативного простору, що зумовлений зіткненням різних інтересів, поглядів, потреб, цінностей індивідів, напруженням і загостренням їх суперечностей. Конфліктна комунікативна взаємодія є складником конфліктної взаємодії (поряд із докомунікативною реальністю, соціально-психологічними й етно- та лінгвокультурними аспектами діяльності людини). Конфліктна репліка комуніканта є частиною комунікативної єдності, оскільки зв'язок між опонентами передбачає наявність двох видів реплік: «репліка-акція» та «репліка-реакція»

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Завдання 1. У статті (Чайка Л. В. Вербальні конфлікти: варіант класифікації. Актуальні проблеми філології та перекладознавства. 2009. № 4. С. 234-237) розрізняються конфлікти:

- 1) емотивні (експресивні), у яких винен адресант, саме він генерує хибне мовленнєве висловлення;

- 2) конативні, у яких винен адресат, тип конфлікту, повністю пов'язаний зі слухачем;
- 3) референтивні, які породжуються через порушення мовцем установки на адекватну відповідність мовленнєвого утворення об'єктивній дійсності;
- 4) метамовні, що виникають через мовленнєві утворення з неоднозначним тлумаченням, адже сама мовна система, її одиниці й конструкції має дво- чи багатозначні структури;
- 5) фатичні, що пов'язані із відсутністю в адресанта установки на контакт або з дефектністю каналу зв'язку між комунікантами.

Чи можна та чому цю класифікацію розглядати як лінгвопрагматичну? Висловіть власні міркування щодо того, чи можна вибудувати універсальну класифікацію вербальних конфліктів. Запропонуйте власну класифікацію вербальних конфліктів за причиною їх породження. Послугуючись текстами різних стилів мови, проілюструйте вашу класифікацію.

Завдання 2. *Опрацюйте додатковий теоретичний матеріал (Чайка Л. В. Вербальний конфлікт в античній та середньовічній європейській лінгвістичній традиції. Вісник Дніпропетровського університету ім. А. Нобеля. Серія «Філологічні науки». 2012. № 1(3). С. 167-171) та дайте відповіді на питання.*

У яких системах здійснювалося історіографічне осмислення проблеми вербального конфлікту? Щодо чого середньовічна лінгвістична традиція успадкувала античну проблематику? Висловіть власне міркування щодо того, що сучасне мовознавство акцентується не так на конфліктній мовленнєвій діяльності людини, як аналізує явище в рамках прикладних лінгвістичних дисциплін (стилістика, теорія художніх стилів і мова художньої літератури, культура мовлення, методика викладання іноземних мов, теорія і практика перекладу тощо).

Завдання 3. *Прочитайте фрагмент монографії (Білоконенко Л. А. Українськомовний міжособистісний конфлікт: стилістика, моделі комунікації, запобігання. Кривий Ріг : Видавництво ФО-П Чернявський Д. О., 2019. 186 с.).*

На підставі цього матеріалу укладіть порівняльну таблицю «Визначення конфлікту в загальнонаукових і лінгвістичних словниках». Висловіть власні міркування щодо незмінних компонентів концепту «конфлікт» та спільних ознак, які визначені в системі різногалузевих джерел.

Конфлікт науковці розуміють по-різному, тому явище має неоднорідне усвідомлення.

У філософському словнику висловлена думка, що конфлікт (1) у соціальній теорії – це зіткнення інтересів, мотивів, тенденцій, суб'єктів суспільного життя; (2) у ситуації суспільного та особистісного життя – форма взаємовиключного протиставлення елементів системи, можлива за співіснування внутрішніх суперечливих тенденцій; (3) у психоаналітичному витлумаченні – процес виникнення неврозів, проблема комунікації, вона спричиняє «реакції захисту».

Укладач словника з етики М. Г. Торфул визначає як зіткнення різноспрямованих цілей, інтересів, позицій, думок чи поглядів людей у процесі їх взаємодії, протиборство мотивів, які потребують морального вибору. Конфлікти головно містять моральний аспект. Вивчення моральних конфліктів потребує глибокого з'ясування їх природи, сутності і причин виникнення. Такі виникають в особистісних стосунках.

Словник соціального працівника тлумачить (1) як непорозуміння між двома чи більшою кількістю сторін (осіб чи груп), коли кожна з них намагається зробити так, щоб були сприйняті саме її погляди або цілі й одночасно створює певні перешкоди іншій стороні; (2) загострені суперечності, зіткнення осіб, їхніх ідей, інтересів, потреб, оцінок, прагнень тощо.

Укладачі словника із психології говорять: це зіткнення осіб і груп, їхніх ідей, протилежних поглядів, інтересів, потреб, оцінок, прагнень, рівня домагань. В їх основі можуть бути реальні або ілюзорні, усвідомлені або неусвідомлені суперечності, спроба вирішення яких відбувається на фоні гострих емоційних станів людей.

У галузі економіки поняття розглядають (1) як суперечність у поглядах і відношеннях, зіткнення протилежних інтересів, гостру суперечку; (2) відсутність згоди й непоступливість між двома або більшою кількістю сторін, фізичними особами або групами, юридичними особами, коли кожна з них визнає та відстоює лише свою позицію; (3) загострення суперечностей, що спричиняє ускладнення чи гостру боротьбу. Економічний словник позначає як незгоду між сторонами (особами чи групами), коли кожен намагається зробити так, щоб були сприйняті або враховані саме його інтереси, перешкоджає іншій зацікавленій стороні зробити те саме.

«Словарь української мови» за ред. Б. Д. Грінченка не містить лексему «конфлікт», але в лексикографічній праці зафіксовані семантично пов'язані з цим поняттям слова. Зокрема: «суперечка» (від «суперека», тобто спорь, несогласіє, распря); «сварка» (ссора); «незгода» (несогласіє); «розлад» (разладь); «розбрат» (разрывъ дружественныхъ отношеній, вражда); «бійка» (драка, лайка); «боротьба» (борьба); «війна» (война); «чвара» (ссора, война).

У словнику синонімів С. Й. Караванського подано такі члени синонімічного ряду: *військовий* – сутичка; *політичний* – ускладнення, тертя; *інтересів* – зіткнення, колізія; *поглядів* – суперечка; *у творі* – суперечність. У словнику іншомовних слів вказано: *конфлікт* – це зіткнення протилежних інтересів, поглядів; загострення суперечностей, що призводить до ускладнень чи гострої боротьби; *драматичний конфлікт* – відтворення життєвих суперечностей у художніх творах, що виявляється в зіткненні й боротьбі протилежних ідей, прагнень людей.

У словнику англійської мови читаємо: це «активні розбіжності між людьми із протилежними думками чи принципами; боротьба між двома або більше групами людей або країн». Великий тлумачний словник сучасної української мови за ред. В. Т. Бусела зазначає: *конфлікт* – це зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка. А також ускладнення в міжнародних відносинах, що вможливають збройні сутички; суперечність, сутичка в основі сюжету художнього твору. Академічний словник української мови подає значення лексеми як «зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка» //

ускладнення в міжнародних відносинах, що може призвести до збройної сутички // суперечність в основі сюжету твору».

На підставі цих матеріалів можна висновувати, що у словникових дефініціях поняття «конфлікт» розкривають через синонімічні ряди. Тоді є ще питання: як концепт «конфлікт» співвідноситься з іншими близькими поняттями та явищами життя людини.

1. Явище визначають через суміщення понять «конфлікт» і «конфліктний ризик». Це «колізія» (зіткнення протилежних поглядів, прагнень, інтересів), «незгода» (відсутність взаєморозуміння, мирних стосунків, злагоди; розлад), «нелад» (недружні стосунки; непорозуміння), «непорозуміння» (взаємне нерозуміння; незгода, суперечка), «несхвалення» (вираження осуду, заперечення чого-небудь), «протистояння» (дія за значенням протистояти, тобто бути протилежним до кого-, чого-небудь, суперечити), «розбрат» (розлад між ким-небудь), «розлад» (відсутність згоди в стосунках; нелад), «тертя» (незгоди, суперечки, сутички).

2. Явище розпізнають через характеристику конфліктної поведінки індивіда: «бійка» (взаємне завдання ударів, побоїв), «боротьба» (сутичка, бійка), «зіткнення» (дія за значенням «зіткнутися», тобто сходяться, вступати в сутичку, у бій), «ворожнеча», «війна» (організована збройна боротьба), «протидія» (дія, спрямована проти іншої дії), «протиборство»), «удар».

3. Явище характеризують у площині процесу комунікації: «сварка» (гостра суперечка із взаємними докорами, образами), «суперечка» (словесне змагання), «сутичка» (суперечка, сварка), «чвари» (суперечки).

Отже, концепт «конфлікт» є ядром соціокультурного поля, визначається в інтегральній системі різногалузевих джерел через поняття, які функціонально й семантично пов'язані з ним та між собою. У загальнонаукових довідкових базах акцентовано увагу на конфліктній поведінці фізичних осіб або груп. Укладачі найперше пояснюють його, послуговуючись словами «зіткнення» й «суперечності». На суміщенні понять «конфлікт» і «конфліктний ризик» та на процесі комунікації фіксували увагу лише 25% джерел: зафіксовано слова «непорозуміння», «незгода», «суперечка». У лінгвістичних джерелах так само передовсім ураховано конфліктну поведінку (дії, слова) індивіда («зіткнення», «суперечність» або «суперечності», «сутичка»). У плані спілкування явище пояснено словом «суперечка».

Зведення реєстрів галузевих довідкових баз уможливило осмислення змістової сторони концепту «конфлікт», який науковці розглядають досить широко через значний спектр прояву. Переважно зміст розкривається зі значеннями:

1. Стан відкритої, часто затяжної боротьби; бій або війна.

2. Стан дисгармонії у стосунках між людьми, ідеями або інтересами; зіткнення.

3. Психічна боротьба як результат одночасного функціонування взаємно виключних імпульсів, бажань чи тенденцій; емоційне напруження, що виникає через зіткнення протилежних імпульсів або неможливість узгодити, примирити внутрішні імпульси з реальністю або моральними обмеженнями.

4. Протистояння характерів або сил в літературному або сценічному творі.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7

Тема: Тактико-стратегічні лінії конфліктного спілкування

План

1. Комунікативні стратегії та їх ознаки.
2. Двовимірний модель стратегій особистості в конфлікті К. Томаса та Р. Кілмена.
3. Конфліктні тактики. Мовні конфліктні тактики Психологічні конфліктні тактики
4. Прагматичні маркери конфліктного спілкування.

СЛОВНИК БАЗОВИХ ТЕРМІНІВ

Комунікативна стратегія в конфлікті – це план комунікації, що сприяє особі в досягненні її комунікативної конфліктної мети. Оскільки вихідним пунктом стратегії є комунікативна інтенція мовця, релевантними є стратегії двох типів: кооперації та конфронтації. Якщо є позитивний результат, тобто мета спілкування досягнута, збережено характер стосунків, то цей процес регулюють стратегії кооперації. В основі дисбалансу, роз'єднання індивідів, відсутності взаєморозуміння між ними стратегії конфронтації.

Конфліктна комунікативна тактика – це сукупність комунікативних дій, що орієнтовані на досягнення стратегічної комунікативної мети людини.

Мовні конфліктні тактики: вказівка, докір, зауваження, звинувачення, зміна теми, іронія, незгода, публічні скарги, допитування, заборона, нав'язливі поради, наказ, наклеп, негативна особистісна оцінка, обман, образа, погроза, залякування, пред'явлення вимог, приниження, глузування, шантаж.

Психологічні конфліктні тактики: 1) жорсткі: психологічне насильство, тиск; 2) середні: демонстративна поведінка, санкціонування, коаліція; 3) м'які: фіксація своєї позиції, приязність, взаємна угода.

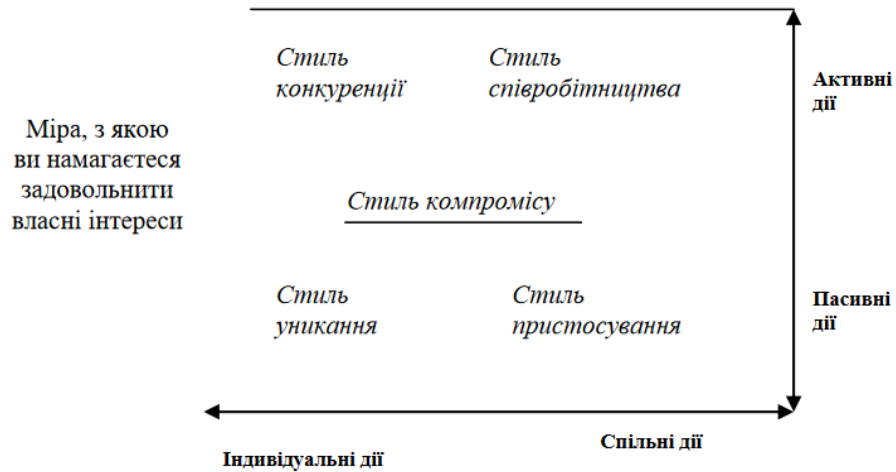
Прагматичні маркери конфліктного спілкування – це порушення в усвідомленні змісту реплік опонента, коли людина не розуміє:

- 1) зміст акції адресанта (невідоме слово, невдало побудоване речення);
- 2) комунікативні кроки співрозмовника, які видаються невідповідними ситуації; здебільшого цей процес спричинений тим, що неправильно декодовано мовні засоби, якими опонент реалізує свої тактики, або на контакт впливають емоції чи позамовні дії.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Завдання 1. *Американські психологи К. Томас і Р. Кілмен розробили стратегію поведінки в конфліктній ситуації. Вони вважають, що стиль поведінки в певному конфлікті визначається тим, наскільки людина прагне задовольнити власні інтереси, діє за цих умов пасивно чи активно, інтересами іншої сторони, та тим, чи діють індивіди спільно або індивідуально. Цю теорію науковці подали у графічній формі (розгляньте сітку Томаса-Кілмена), яка вможливорює аналіз конфлікту та вибір оптимальної стратегії поведінки.*

Сітка Томаса-Кілмена

Поясніть сутність вияву кожної з названих стратегій та схарактеризуйте умови їх застосування. Які переваги та недоліки мають ці стратегії? Висловіть власні міркування щодо того, чому певні стратегії не мають тривалого довгострокового результату. З якими мовними та психологічними тактиками можуть співвідноситися ці стратегії?

Завдання 2. Прочитайте вислови відомих людей. Доведіть або спростуйте ці твердження. На яких стратегіях поведінки осіб у конфлікті (конфліктній ситуації) акцентують автори? Свої думки оформіть у вигляді письмового зв'язного тексту.

1. Серйозні проблеми в житті ніколи повністю не розв'язуються. Якщо здається, що вони завершилися, це явний знак, що щось упущене. Значення й мета проблеми полягають не в її розв'язанні, а в нашій постійній роботі над нею.

Карл Густав Юнг

2. Будь-яка взаємодія, будь-який діалог партнерів припускає знаходження «спільної» мови, яка є результатом досягнення розуміння.

Юрген Хабермас

3. Від нерозумних та безглузвих змагань ухиляйся, знаючи, що вони породжують сварки; раб же Господній не повинен сваритися, а бути до всіх привітним, повчальним, незлобивим, з лагідністю наставляти противників, чи не дасть їм Бог покаяння до пізнання істини.

Друге послання до Тимофія Святого Апостола Павла

4. Добро і зло знаходиться у світі в однаковій кількості. Звідси бере початок необхідна рівновага добра і зла в природі, рівновага, яка зумовлює її гармонію.

Жан Батист Рене Робіне

5. Сварки не продовжувались би так довго, якби винною була лише одна сторона.

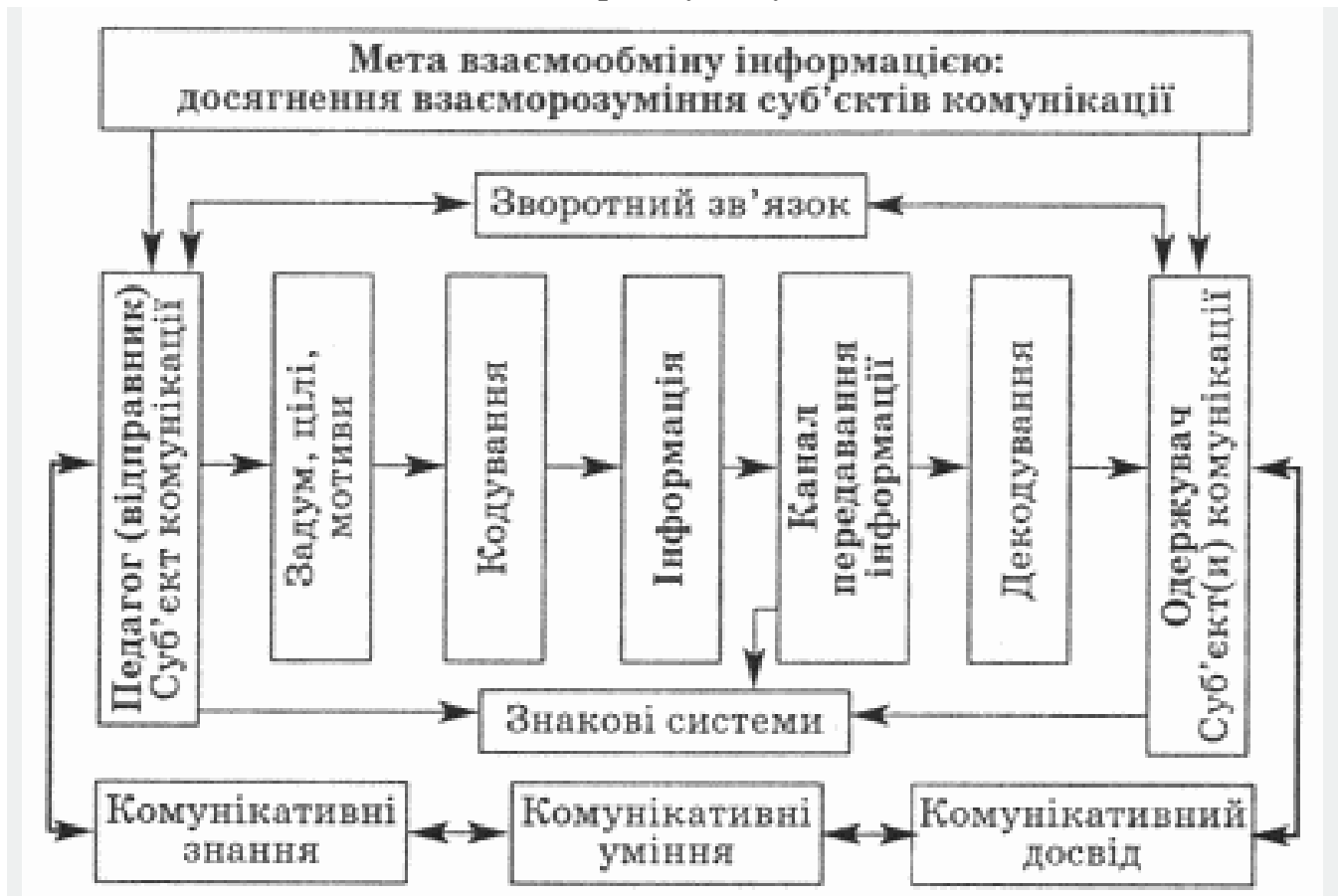
Франсуа де Ларошфуко

Завдання 3. У статті (Шквир О. І. Модель підготовки майбутніх учителів початкової школи до класного керівництва. Вісник Житомирського педагогічного університету. 2003. №12. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/694/1/19.pdf>) зазначено, що моделювання дає змогу пізнати взаємозв'язки між структурними елементами складних процесів і систем, з'ясувати принципи їх внутрішньої організації, функціонування, властивості. Модель педагогічної комунікації, її складники та взаємозв'язки представляє схематично (див. рис. 1). Схарактеризуйте самостійно структурні складники цього процесу (відправник інформації, інформація, кодування, канал зв'язку, декодування, одержувач інформації) з позиції особливостей педагогічної взаємодії осіб.

Поясніть, чому для педагогічної комунікації особливо важливою є якість подання інформації, її повнота, зміст, форма, доступність? Чому інформаційна взаємодія суб'єктів педагогічної комунікації опосередкована впливом інформації (прямим і зворотним зв'язком), якістю її кодування і декодування? Чи можна тоді вважати, що зворотний зв'язок (у вербальній або невербальній формах) виражає ступінь засвоєння розуміння повідомлення, довіри до нього, змінює комунікативні ролі суб'єктів комунікації? Чи означає це, що на етапі зворотного зв'язку професійно-педагогічної комунікації адресат (учень) стає адресантом?

Рис. 1

Модель процесу комунікації

Завдання 4. Прочитайте фрагмент статті (Бобошко Т. М. Комунікативні стратегії й тактики та оцінні висловлення. Лінгвістика XXI ст. 2013. С. 51-58. URL: <http://langcenter.kiev.ua/Lingvistika%202013/Boboshko.pdf>) та на підставі цього матеріалу поясніть, як ви розумієте термін «оцінне реактивне висловлення» та чи збігається ваше бачення цього явища з авторським.

Як ви вважаєте, чому в лінгвістичній літературі немає чіткого визначення поняття «комунікативна стратегія»? Наведіть визначення комунікативної стратегії та комунікативної тактики різних науковців? Назвіть чинники, що впливають на вибір комунікативних стратегій і тактик у процесі спілкування? Чи будуть ці чинники різними під час контакту в офіційних і неофіційних умовах?

Яку класифікацію стратегій наводить авторка статті? Які ще класифікації стратегій ви можете навести? Висловіть свою думку щодо того, чи є відмінності між комунікативними та мовленнєвими стратегіями?

На основі якої типології авторка встановлює комплекс стратегій і тактик, притаманних власне оцінним реактивним висловленням? На вашу думку, чи враховує ця типологія аспект конфліктної чи кооперативної комунікації?

Які з названих авторкою тактик, що реалізуються в маніпулятивних оцінних реактивних висловленнях, можуть бути причиною конфліктного спілкування, які неуспішної комунікації, які реалізацією стратегії уникнення мовного конфлікту?

У комунікативно-прагматичному руслі дослідження **оцінне реактивне висловлення** (ОРВ) розуміємо як мовленнєвий акт, що: 1) слугує оцінним засобом вияву мовленнєвого впливу (перлокутивного ефекту) ініціюючої репліки; 2) одночасно виражає інтенцію (стратегії й тактики) відносно співбесідника, при цьому адресант й адресат міняються комунікативними ролями; 3) реалізує певну функціональну спрямованість у дискурсі.

У лінгвістичній літературі поки що немає чіткого визначення поняття "комунікативна стратегія". Вона розуміється як деяка послідовність мовленнєвих дій, організованих залежно від мети взаємодії; оптимальна реалізація інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування, тобто контроль і вибір дієвих ходів спілкування та гнучкої їх видозміни в конкретній ситуації.

Щодо дефініції "комунікативної тактики", зазначимо такі найпоширеніші її трактування: певна мовленнєва дія, спрямована на вирішення завдання в рамках однієї стратегічної цілі; визначена лінія поведінки на певному етапі комунікативної взаємодії, спрямованої на одержання бажаного ефекту чи запобігання ефекту небажаного; мовленнєві прийоми, які дають змогу досягнути комунікативної мети.

У визначенні відношення між поняттями "комунікативні стратегії" і "комунікативні тактики" мовознавці одноставні: вони співвідносяться як рід і вид, варіант й інваріант, "глобальна інтенція" та комунікативна дія. О. С. Іссерс стверджує, що на вибір комунікативних стратегій і тактик впливають мотиви, система цінностей та переконань мовця, його статус у суспільстві, соціальні норми й конвенції. Релевантним для нашого дослідження є визначення аксіологічної макростратегії, запропоноване Н. Гончаровою: загальне спрямування комунікативних дій мовця на висловлення власного судження про

партнера зі взаємодії прямо чи непрямо за допомогою однієї або кількох мовленнєвих стратегій, тактик або їх комбінації.

У лінгвістичній літературі наявна значна кількість класифікацій стратегій з урахуванням різнопланових критеріїв. Розглянемо найбільш актуальні класифікації:

1) за рівнем відкритості, симетрії і способу комунікації;

2) відповідно до психологічної налаштованості комунікантів – кооперативні та конфліктні (некооперативні) стратегії;

3) залежно від мети комунікації – регулятивні (досягнення перлокутивного ефекту, утіленого в дії партнера), диктальні (інформування), модальні (висловлення ставлення).

Базуючись на вищезазначеній типології, встановлено комплекс стратегій і тактик, притаманний власне оцінним реактивним висловленням:

1) для квантитативних ОРВ характерна реалізація:

– тактики пояснення (розширення тези), що є складовою регулятивно-диктальної стратегії. Ця тактика спрямована на логічно аргументовану чи експресивно-емотивну зміну ментальних уявлень партнера з комунікації щодо обсягу, розміру, міри певного об'єкта за допомогою оцінних висловлень;

– тактики гіперболізації і тактики применшення – складових регулятивно-модальної стратегії. Обидві тактики застосовуються для надання оцінному висловленню адресата більшої ваги та значення або ж, навпаки, для мінімізації значення естимативної репліки;

2) в емоційних ОРВ спостерігаються тактика підвищення значущості і тактика зниження значущості, що реалізуються в межах регулятивно-модальної стратегії. Зазначені тактики мають на меті позитивну чи негативну оцінку дій, стану самого мовця або співрозмовника, третьої особи, події, явища, факту тощо;

3) естетичним ОРВ притаманні:

– тактика пояснення (розширення тези), що передбачає тлумачення оцінної реакції адресата, викликаной різноманітними стимулами навколишнього середовища;

– тактика протиставлення (контрасту), що належить до регулятивно-диктально-модальної стратегії. Ця тактика базується на несхожості, протилежності оцінного змісту всередині реактивної репліки;

4) в етичних ОРВ реалізуються:

– тактика вживання універсальних висловлень (трюїзмів), що є складовою регулятивно-диктальної стратегії. Трюїзми допомагають створити враження загальності оцінного висловлення в суспільстві або в певній важливій для співбесідника спільноті;

– тактики (не)згоди з оцінкою, що виконуються в рамках регулятивно-диктально-модальної стратегії. Зазначені тактики відбивають повний збіг або розбіжність поглядів співбесідників щодо оцінки певного явища;

– тактики (не)категоричності оцінної номінації, що належать до регулятивно-модальної стратегії. Вони полягають у представленні естимативу в (де)інтенсифікованій формі в залежності від намірів мовця. Зауважимо, що в межах тактики можливе імпліцитне відображення справжнього стану об'єкта оцінювання;

5) в сенсорних ОРВ спостерігаються:

– тактики (не)згоди з оцінкою;

– тактика пояснення (розширення тези), яка передбачає тлумачення реакції адресата на об'єкт оцінки, що сприймається за допомогою органів чуття;

б) для раціональних ОРВ характерні:

– тактика спрощення понять, яка спостерігається на регулятивно-диктально-модальні стратегії та базується на економії мовних зусиль за допомогою оцінки об'єкта;

– тактика пояснення (розширення тези) представляє характеристику об'єкта оцінки згідно з нормами, стандартами духовної й матеріальної діяльності людини;

7) логічним ОРВ притаманні:

– тактика коригування твердження співрозмовника, яка виокремлюється в рамках регулятивно-диктально-модальної стратегії. Тактика передбачає виправлення окремих сегментів оцінного висловлення адресанта;

– тактика (не)згоди з оцінкою;

8) у соціальних ОРВ спостерігається тактика (само)презентації, що є складовою регулятивно-диктально-модальної стратегії. Ця тактика припускає "об'єктивізацію естимативного висловлення", тобто надання партнеру з комунікації права самому оцінювати певний об'єкт.

Окрім того, встановлено тактики, що реалізуються в маніпулятивних оцінних реактивних висловленнях:

– вплив на емоції і почуття;

– відкладення або уникнення відповіді;

– нав'язування власної чи суспільної думки;

– звернення до інтересів, потреб;

– надання гарантій;

– ідеалізація;

– посилення на авторитет;

– перенесення провини на інших.

Тож естимативні висловлення посідають чільне місце у процесі стратегічного і тактичного планування мовлення, що сприяє оптимальному вирішенню завдань комунікантів. Встановлено, що оцінні реактивні висловлення співвідносяться з маніпулятивною стратегією. Ця стратегія складається із таких тактик адресата: вплив на емоції і почуття; відкладення або уникнення відповіді; нав'язування власної чи суспільної думки; звернення до інтересів, потреб; надання гарантій; ідеалізація; посилення на авторитет; перенесення провини на інших.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8

Тема: Лексичні і фразеологічні конфліктогени

План

1. Семантико-стилістичні групи лексичних конфліктогенів.
2. Функціонально-стильові розряди фразеологічних конфліктогенів.
3. Паремії з оцінкою особистісних рис опонента. Паремії на позначення фізичної взаємодії та процесу комунікації учасників конфлікту.

СЛОВНИК БАЗОВИХ ТЕРМІНІВ

Мовні конфліктогени – засоби національної мови, що реалізують мовний конфлікт. Кожна конфліктна тактика має власний набір ознак, що її маркують. Такими є конфліктні засоби, доступні для усвідомлення в контексті цієї ситуації: слова, речення, інтонація, а також міміка, жести, поза тощо. Маркери є найпереконливішими символами зіткнення, оскільки мова має властивості, які створюють однозначну інтерпретацію переданих змістів. Конфліктогенна семантика слів може бути прихованою, коли уживання мовцем оцінних знаків щодо опонента обмежене їх (або одного з них) соціальним статусом, віком, статтю, умовами спілкування тощо.

Лексичні конфліктогени – слова, за допомогою яких особа може негативно оцінювати опонента, його слова, дії. Це лексеми із прямою конотацією; слова, конфліктна семантика яких має переносне значення, їх фіксують словники з ремарками; жаргонна, просторічна лексика; обценізми, пов'язані з сексуальною й несексуальною сферами життя людини, зосереджені у словниках нецензурної, обценної, ненормативної лексики.

Фразеологічні конфліктогени – усталені мовні одиниці, що репрезентують ставлення мовця до опонента, його слів і дій. Зміст виявляється у фразеологічних образах протидії, співвідносних зі сферами зав'язків людей, у межах яких сформовано текст конфлікту.

Паремійний фонд конфлікту – це сталі висловлення, що показують національний колорит конфліктної мовної або / та немовної поведінки осіб. Головно протиставлення понять «свій» – «чужий» (щодо опонента, його слів, дій) співвідносять із дотриманням / недотриманням правил толерантності.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Завдання 1. Прочитайте запропоновані фрагменти текстів. З'ясуйте, які лексичні маркери конфлікту використовують мовці. До яких семантико-стилістичних груп лексичних конфліктогенів вони належать?

- I.** Катерина Людку від столу відвела. – Чуєш... А давай покаємося...
 – Здуріла?! – Людка відсахнулася, очі – мов тарілки,
 – Скажемо: «Простіть, люди добрі! Ми все тієї ночі бачили»...
 – Здуріла! Чисто здуріла! І кажи, коли хочеш... Усе село на тебе плюватиме і шльондрою зватиме. А я не признаюся! Скажу, що не було мене там, а ти все брешеш!
 – Як це – не було?..

– Не було! Не було! І скажу, що ти під комбайн до мене прибігла і казала, що... – Людка надулася. – ...що з хлопцями тим... сексом займалася! Ось!

– Та це ти здуріла, підлото, – прошепотіла Катерина, а сльози вже до очей підступають.

– Хай здуріла, тільки не кажи нічого. Хіба зовсім сорому не боїшся?! Та на тебе після цього жоден хлопець не подивиться <...>

Катерина схлипнула.

– Не скажу <...> Людка очі звузила.

– Поклянися!

– Клянуся...

– Ні, неправильно клянешся! Треба поклястися найбажанішим і найдорожчим!

– Клянуся синіми очима, – прошепотіла Катерина.

Людка рота роззявила.

– Ка-а-атька! То ти Сашку любила?! А чого не казала? Оце лихо! (*Дашвар Люко. Село не люди*).

II. Аліна не погодилась із матір'ю <...>

– Доню, любя! Я не розумію тебе. Ти ж сама його бачила. І сама розповідала про біднесеньку Світланку, яку він викинув, як непотріб, бо знайшов нову іграшку – тебе.

– Бідолаху Світланку? Ой, перестань, мамо! Вона аж ніяк не бідолаха! З чого ти взяла, до речі, що я йому погріб на? Ми лише знайомі і все!

– З твоїх картин, любя, і твоїх картин!

– Не вигадуй! Я – не забавка. Мене не так легко надури ти чи звабити. Я їжак – колючий і противний. У мене і ним нічого нема, повторюю ще раз! Знайомі і все, заспокойся!

– Заспокойся? Бо ти – їжак! Ага! Судячи із зачіски – так, – Ірина благально дивиться на доньку – Слухай, доню, може, ми тебе відправимо за кордон вчитися? Га? Є така нагода. Тобто від гріха подалі.

– Втікати? Знову втікати? Май бабуся втікала, ти досі біжиш.

– Твоя бабуся не втікала – сердито кричить Ірина... Вона...

– Втікала, – обриває різко Аліна. – Інколи зумисне померти – це також втеча. Не хочу, щоб моя донька бігала. Ти ж сама кажеш – від долі не втечеш. Не наздогнала вона тебе – наздоганяє твою доньку. Не хочу, щоб погоня тривала – і щось небачене, ефемерне, гналося вже за моїми дітьми... Хтось мусить зупинити цей біг. Знаєш, що на всякі там фобії говорив Лакан: «Слово «слон» набагато реальніше від самого слона». Ти сама себе лякаєш тим слоном і стараєшся залякати мене.

– Я не лякаю тебе. Я боюся <...>

– Мамо, я буду обережна. Обіцяю! Він – мій знайомий і тільки. Ми навіть не друзі. Вгамуйся! (*Корній Дара. Гонимарник*).

III. – Куди їх переселяти, на Марс чи Юпітер? Ви ж, поети, алкаші і бовдури, про такі речі ніколи не задумуєтеся, вам головне – на шаріка бухнути і віршиків пописати...

- Ти можеш замовкнути? – гаркнув Юра.
- Куди їх, йопсель-мопсель, переселяти? Ти про це не думав?
- Тобі треба до психіатра.
- Нам усім треба до психіатра, і психіатру треба до психіатра (*Дністровий А. Дрозофіла над томом Канта*).

Завдання 2. Прочитайте запропоновані фрагменти текстів. З'ясуйте, які фразеологічні маркери конфлікту використовують мовці. До яких функціонально-стильових розрядів вони належать?

I. – Чоловіче! Дивіться куди стаєте!

- Не подобається – їздить на таксі.
- А ти чого тут їдеш, король?
- Жіночко, Вам зручно сидиться?
- На що ти натякаєш?
- Якщо Вам хочеться скандалити, то в мене немає бажання.
- Ти ба, який нахаба! Ледей не роздавив мені ногу та ще зробив мене винною!
- Жіночко, заспокойтесь! Чоловік Вас не помітив. Ви ж бачите – він утомлений, мабуть, із роботи їде.
- Ти чого за нього заступаєшся? Ти ба, яка заступниця знайшлася! Якби тобі так на ногу гепнулися!
- Я Вам на ногу не гепався, я ледь зачепив. Не треба робити з мухи величезного слона.
- Він ще й огризається! Я б не знала, куди очі подіти від сорому. Ну й молодь... Зовсім старших не поважають.
- Молодь нормальна, проте дорослі бачать лише недоліки.

II. – Ніякого ангела не було! <...>

- Був ангел! Був! – стояв на своєму тато.
- О, тобі хоч кіл на голові теши, як лиш про твою Олюсю йдеться! Ти лише її одну найбільше й любиш!
- Бо ти якраз її одну й не любиш зовсім!
- А мені весь час здається, що нам цю дитину в роддомі підмінили!
- Ти звихнулася, жінко, із глузду з'їхала, чи що?
- Ага, здуріла! <...> (*Слоньовська О. Дівчина на кулі*).

III. – А я думала, брешуть про тебе на селі, – спокійно промовила Мотря, кладучи на себе хрест. – Бають, що відьма ти... <...> Це гріх великий перед Богом!

- Та спам'ятайся, що ти говориш! <...> Ти ж дочку згубиш, на все життя калікою буде, ні мужа, ні дітей – оце гріх так гріх! І не відьма я, просто шептуха. Від бабці це в мене, Царство їй Небесне!
- А не буде їй Царства Небесного, – напроорочила Мотря зле <...> – Чорт у тобі сидить, тьху на нього і на тебе! А чи не ти свого чоловіка в могилу звела?! <...>

– Вбили його в поході. Він січовик був. Он у Михайла спитай!

– У потурнака нашого? Ще б пак, він – та й не підтвердив! Ось що я тобі скажу, Уляно, – на все воля Божа, а душу безсмертну я не продаю! І кровинку свою занастити не дам! Йди від мене, оки я добра! (*Шевченко Н. Оксамитовий перевертень*).

IV. – Дитино, не дратуй матері. їй, бідолашній, і без тебе гірко. Чого завелася, як дурна? Хіба не знаєш: на неї це не діє. Давай уже – роби, як каже. Однаково на її вийде.

Ліда випручалася з няньчиних обіймів. Глянула на неї вовком, наче та в чомусь винна. Попленталася до вітальні. Тихо опустила в крісло навпроти матері. Завмерла (*Дашвар Люко. Мати все*).

Завдання 3. *З'ясуйте, які семантико-тематичні групи паремії (з оцінкою особистісних рис опонента, на позначення фізичної взаємодії, процесу комунікації тощо) використовують мовці. Вислові власні думки щодо функції прокльонів у текстах конфліктів.*

I. Трійця звертає на мене свої променисті погляди. Ой, ні, доста вже з мене янгольського товариства!

– А що я? – обурююсь. – За що купив, за те й продав! Тяплю я в тому! Та мені ваші святі таємниці до одного страмного місця!

– Нахаба! – хитає головою Сенсеной.

– Хамлюга! – зневажливо додає Сенгелаф.

– Шмат псячого... – завзято починає Сеной (*Соколян М. Херем*).

II. – Ну, Стьопо, гляди мені! Якщо про вчених збрехав... Буде тобі і стопка, й пісня!..

– Марусю, хіба я собі ворог?! Хоч побожуся. Були вчені! Точно були. Випадково зустрілися на автостанції у райцентрі, Ну, я їх пригостив, ясна річ! Поговорили. Серйозні люди. Як про курган почули, загорілися. Кажуть: «Усе! їдемо до вас!»

– І коли? Я дітям уже сказала, що вчені приїдуть.

– От ти базікало! – Степан потягся до акордеона. – Хоч у пекло, аби поперед батька (*Дашвар Люко. Село не люди*).

III. Петро відірвав злобний погляд від землі й метнув його на Груню. Та ледь слиною не вдавилася, зачувши Уляну, але швидко оговталася і закричала:

– Ах ти ж безстыдниця, що ти верзеш?! Бодай тобі піна з рота пішла! Та все село знає, що до тебе писар ходить, і дяк тутешній, та й піп із Красного міг би – поселився! Ти таке про мого мужа плетеш, а сама хоч би спідницю одягнула! Гляньте на неї, люди добрі, лиш у сорочці та хустці стоїть! Ні совісті, ні страху! (*Шевченко Н. Оксамитовий перевертень*).

IV. – Та я був у читальні. Вчора була проба, та во прийшла пуліція та й нас всіх накрила, та й ми всі во так пиригіділи в криміналі, ая!

– А то брехайло! А жиби ти скапав, як та свічка! А жиби ти спух, як та нитка! А жиби тобі всі зуби повипадали, окрім удного, кутрий би тебе все життя булів! Я ті дам читальню, я ті дам кримінал!

– А бігме, жиби я сі з того місця ни рушив! Та ми тому ни винні, жи прийшов, рузуміш, той во шпіциль*, утой шпагат* і ше там кількох і забрали нас (*Винничук Ю. Танго смерті*).

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 9

Тема: Морфологічні засоби конфлікту. Конфліктні комунікативні одиниці

План

1. Конфліктний потенціал слів різних частин мови.

2. Комунікативні репрезентанти конфлікту: синтаксичний повтор, питальні, спонукальні, заперечні, окличні, неускладнені, односкладні, неповні, ускладнені, обірвані речення, еквіваленти речення, зміна комунікативної організації та дистантне розміщення членів речення.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Завдання 1. *Визначте конфліктний потенціал слів різних частин мови в запропонованих фрагментах текстів. Особливу увагу зверніть на займенники, дієслова та прикметники.*

I. – Любий, чи не хочеш ти піти погуляти? Поглянь, яка гарна погода за вікном!

– Погода і справді гарна, але вдома краще.

– Чого ти не хочеш?

– Хіба ти не бачиш? Я відпочиваю.

– Ми можемо відпочити разом під час прогулянки.

– Я чекав вихідних п'ять днів. Я можу побути вдома? Я стомлююся на роботі. Я у вихідні хочу бути вдома, дивитися телевізор і не думати про всіякий клопіт!

– А я не працюю? Тільки я, на відміну від тебе, після роботи встигаю ще дома готувати, прибирати, за дітьми доглядаю! А ти мені не допомагаєш!!!

– Як це не допомагаю? А хто на тому тижні кран відремонтував?

– А скільки я просила тебе його відремонтувати?

– Я не розумію, чого ти від мене хочеш?!

– Я тебе попросила про дрібницю! А ти для мене й цього не можеш зробити! Ми нікуди не ходимо разом! Я не вимагаю від тебе їхати за місто чи йти до ресторану! Я просто хотіла пройтися вулицями й відпочити!

– Для тебе це відпочинок? У нас із тобою різне уявлення про відпочинок.

– Ти хочеш сказати, що ми різні? Раніше я такого від тебе не чула. Можливо, нам взагалі не потрібно було одружуватися? (жінка починає плакати)

– Я цього не говорив. Гаразд. Якщо ти так цього хочеш, давай сходимо погуляємо... (чоловік вимикає телевізор)

– Я вже нічого не хочу...

II. – Ну так донеси на мене. Давай! Чому б не повідомити вашій митниці?

– Ну, я не збираюся повідомляти нашій митниці...

Я вирішила впасти в істерику.

– Давай, давай! Позбав мене від єдиної речі, яка мені дорога! Скажи, що для тебе це питання життя і смерті, що ти не можеш жити в одному приміщенні з цим салом! Скажи, і я заберуся з цього дому разом із ним! (*Пиркало С. Не думай про червоне*).

III. – Збирайся. Я за тобою приїхав. Потім усе розповім.

– Аякже! Усе кину й піду за навіженим дикуном! Сімдесят п'ять днів не давав про себе чути, немов під землю провалився! Чхати на те, що увесь цей час думаю я! Ми що, в дотелефонну епоху живемо? Які можуть бути пояснення? (*Вдовиченко Г. Тамдевін*).

IV. – Весілля має бути після Покрови, – каже Улянка

– Що? – Яків зводиться на лікті.

– Тато так казали.

– Весілля? Наше?

Улянка раптом посміхається. І хоч посмішка гірка, у нього мороз пробігає шкірою од тієї посмішки. Кілько ж літ цій дівчинці?..

Він раптом зрозумів, що може вдарити її, кохану Улясю, ось зараз. За цю посмішку, за слова, за все... Навіть любов.

Яків хапає її за плечі.

– Мовчи, – кричить він. – Чуєш, мовчи. Або буде наше весілля, або його зусім не буде.

– Милий мій... Нема у нас іншого виходу.

– Скільки тобі літ, що ти така мудра? – не втримується він. – Сто? Двісті? Може, ти стара ворона, яка бачила все на світі? (*Лис В. Століття Якова*).

Завдання 2. Пояснить, які типи комунікативних репрезентантів конфлікту є в запропонованих фрагментах текстів? Особливу увагу зверніть на питальні, спонукальні, окличні речення, а також на типи речень за будовою.

I. – Піду знайомитися з твоєю медсестрою? Влаштую тобі істерику? Чого ти чекав?...

– Якою медсестрою?

– З якою ти був у Тисовці!

– У якому Тисовці? Що ти говориш?

– У Тисовці! Я тоді тебе запитала, чи справді ти був у Тисовці? Ти відповів, що був. Подробиці мене вже не цікавили.

– Коли?... Коли ти мене запитала?

– Коли повернулася з Лондона, а ти нібито з Синьовира, а насправді – з Тисовця.

– Я не був у Тисовці! Я ніколи не був у Тисовці! <...>

– Ну, як не був? <...> Ти сам мені тоді зізнався, що був.

– Ірко, я тоді повернувся із Синьовира. А у Тисовці не був (*Вдовиченко Г. Пів'яблука*).

II. – Так, швидко всі вивернули кишені.

– Да? А що тобі ще вивернути?

– Я сказав – вивернути кишені! Інакше у всіх будуть проблеми.

– Та що ти говориш.

– Ти що – не зрозумів? – охоронець підходить до Малого Чака Бері і різким ударом звалює його на крісла <...> Інший охоронець стоїть на вході і нікого не випускає.

– Швидко, – говорить перший. – Вивернули кишені.

– А в чому річ? – питається хтось.

– Годинник.

– Який годинник?

– Золочений, – говорить охоронець. – Золочений ролекс.

– А ми тут до чого?

– Крім вас, тут нікого не було <...> Доки цей мудила американський ходив на обід, кімната була відчинена, і, крім вас, тут нікого не було <...>

– Кишені, – говорить охоронець і раптом звертається до Какао. – Кишені вивернув!

– Що? – злякано перепитує Какао.

– Я сказав – кишені вивернув (*Жадан С. Денеш Мод*).

III. Одного дня до мене підійшов хлопчик, Толік, і спитав, що там у мене...

– Що там у тебе? – спитав він.

– Нічого! – занервував я, прикриваючи лопаткою те священне місце.

– Не бреш, – сказав він, – там сундук із золотом.

– Дурак, – відповів я йому, – яке золото? Золото на острові, а тут нічого ти не знайдеш.

– Давай спробуємо, – сказав він і почав наближуватися до моєї гранати.

Я схопив лопатку і розік йому брову (*Артем Чех. Цього ви не знайдете в Яндексі*).

IV. Він підняв хлопчикові сорочку. Не рукою, а прутом. О, Вайгель добре знав, як можна вимістити свою ненависть до гарного і здорового... Голий живіт хлопця блиснув, як тіло неживої рибини. Вайгель зареготав, наче мавпа у книжках бородатого мавполюбця:

– Ха-ха-ха!

Дві третини класу послужливо підхопили:

– Ха-ха-ха! Хі-хі-хі! Хо-хо-хо!

Василько відчув, що мусить вийти із класу, інакше помре тут на місці від ганьби. І здається мені тепер, що я був би іншим чоловіком, якби той встид мене не отроїв. Він нічого не бачив перед собою. Не чув під ногами землі. У вухах стояло:

– Ха-ха-ха! Хі-хі-хі! Хо-хо-хо! ...

– Ха-ха-ха! Хі-хі-хі! Хо-хо-хо! – йому здавалося, що із перших лавок не хіхікають, а кричать: «Хлапе! Хліпе! Хлопе!» (*Процюк С. Троянда ритуального болю*).

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 10

Тема: Моделі комунікації на стадії розвитку та завершення конфлікту

План

1. Комунікативні моделі поведінки осіб на стадії початку відкритого протистояння, стадії некерованого розвитку конфлікту та стадії апогею.
2. Комунікативні моделі поведінки осіб на стадії завершення конфлікту.

СЛОВНИК БАЗОВИХ ТЕРМІНІВ

Мовна модель – це штучно створена лінгвістом реальна або уявна структура, вона відбиває, імітує своєю поведінкою (зазвичай у спрощеній формі) поведінку будь-якої іншої (справжньої) структури (оригіналу) з лінгвістичною метою. Потреба у створенні моделі лінгвістичного об'єкта виникає тоді, коли умови функціонування об'єкта багатогранні і складні. Тож розпізнаючи їх, дослідники вдаються до схематизації.

Мовна модель конфлікту – це спрощена умовна схема ситуації, структурно організована засобами мови, які репрезентують конфлікт у різних варіантах його розвитку. Модель мовної поведінки осіб у конфлікті містить типізовані схеми перебігу, ґрунтована на життєвому досвіді мовців, відбиває узвичаєний соціально значущий план комунікації, сформований у разі узагальнення певних однотипних контекстів.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Завдання 1. *Прочитайте запропоновані фрагменти художніх текстів та визначте, які моделі комунікації стадії розвитку конфлікту в них представлені.*

I. Почекавши хвилинку, Платонов постукав іще, тепер уже кулаком, гучніше. По той бік почувлися кроки, і старечий надтріснутий голос проревів, перекикуючи музику:

– Шо?

– Шо «шо»? – розгублено крикнув у відповідь Сергій.

Луна злетіла угору, до верхнього поверху, і затихла аж під дахом.

– Шо треба, питаю! Чого лупиш у двері?!

– Я би хотів поговорити з Вірою Сергіївною Лабугою, – вдався до офіційного тону Сергій.

– А хто ти такий, щоб зі мною говорити, га?

«Ага, чудово. Отже, вона буває вдома. Можна валити», – подумав Сергій. Але його захланність і бажання якнайкраще показати себе перед босом зіграли з ним злий жарг. Уже майже сіпнувшись до виходу, Платонов уявив мармизу свого шефа, коли він викладе йому багато-багато цікавої інформації про Лабугу Віру Сергіївну, і ляпнув:

– Це вас із банку турбують!

– Якого ще, на хрін, банку? – загрозово прошипіло за дверима.

Музика вимкнулася, і в тиші, яка ламала двері з протилежного боку, Сергій почув пересування квартирою і кроки кількох осіб.

– Ви в банку брали кредит у лютому цього року, тринадцять тисяч! Досі не зроблено жодного внеску! – гукнув Сергій, дивуючись, як Натаха з кредитного погодилася дати гроші такому клієнту. – Та ж ви відкрийте двері, поговоримо! <...>

– Ага, щас я відкрила! Я відкрию, а ти мене пограбуєш, або ще гірше – звалтуєш! Воно мені нада?

Сергій уявив, що можна винести з хати з такими дверима і як можна гвалтувати людину, що має такий голос та майже шістдесят років від народження. Його охопив жах.

– Ну що ви! Я ж на роботі! Як я можу!

– Усе рівно. Можеш.

Сергій поміркував і погодився, що хтось інший все-таки міг би. Але не він.

– Віро Сергіївно, відкрийте двері, поговоримо! – ще раз попросив він.

– Іди <...> звідси, шваль! – рывкнув раптом з-за дверей пропитий чоловічий бас.

– Чуєш, дядя, – миттю завівся офіційний представник, – давай не груби мені тут, бо зараз наряд викличу, скрутять тебе, будеш у абіз'яннику матом крити.

– Вали давай! – повторив той самий голос, але м'якше.

– Я зараз ментів викличу, – простіше пояснив свою погрозу Сергій.

– Давай-давай, думаєш, ти перший такий вумний? Уперьод, викликай!

Сергій уже орієнтувався у цих пропитих і прокурених голосах <...> За дверима знову зарухалися, заходили, а Сергій Платонов занурився у власні думки. «І на холеру воно мені треба? – заговорив він до себе» <...> Але якраз цієї миті Верка Лабуга знов нагадала про себе:

– Альо, банкір, ти шо, змотався?

– Ні.

– Покаж документики.

– Як я вам документики покажу, якщо у вас глазка немає на дверях?

– Під дверима просунь. Я подивлюсь, потім віддам тобі і відкрию двері, якщо все гаразд.

– У вас там насцяно під дверима, і набльовано теж <...>

– Та нормально там усе, не понтуйся ти, банкір, – знову втрутився в розмову уже знайомий чоловічий голос (*Чуна О. Казки мого бомбосховища*).

II. – Скажіть, майстре, – почала я дуже ввічливо й навіть улесливо.

– Ну що?

Я продовжувала, віддано зазираючи йому в очі:

– А якщо на день проводити по три перші уроки, на тиждень це скільки вийде? Тричі по сім – двадцять один перший урок. А на місяць?

Він спалахнув ще більше.

– Заткнися.

– Можна подумати, майстре, ви не вмієте рахувати. Я ж знаю, що вмієте. Це скромність у вас прокинулася. А якщо постаратися, то запросто можете двадцять один помножити на чотири...

Він завівся. Обличчя вкрилося плямами.

– ...Двадцять на чотири – вісімдесят плюс чотири, – продовжувала я дуже серйозно, ніби роздумуючи, – та плюс ще дев'ять – це той "хвостик", три дні... От і виходить у місяць дев'яносто три перші уроки. Непогано для поча...

Ноги мої задригали в повітрі. Гарольд підняв мене за комір – комір уп'явся в шию.

– Ідіот! Пусти!

У нього було доросле, дуже сердите обличчя. А очі – ті взагалі старечі, божевільні. Він ненавидів мене у цей момент сильніше, ніж завучка. Можливо, навіть сильніше, ніж той ненормальний жебрак у таверні "Чотири собаки". Йому хотілося гепнути мене головою об землю й бити, бити, поки я не помру.

Я злякалася, адже він маг, хоча й молодший. І я не знаю точно, чи вмів він убивати поглядом. Якщо вмів – мені точно кінець.

І, ні про що не думаючи, а тільки бажаючи врятуватися, я провела рукою перед його обличчям і прошепотіла:

– Зло не має влади...

Так, ніби я стерла пил зі скла. Насправді, звичайно, ніякого скла між нами не було, проте обличчя Гарольда раптом змінилося, проясніло. Він перестав буравити мене очима й закліпав, як від яскравого світла. І майже відразу випустив.

Я швиденько відповзла вбік. Озирнулася: чи хтось бачив? Чи прийдуть у разі чого на допомогу? (*Дяченко М., Дяченко С. Ключ від королівства*).

Завдання 2. Прочитайте запропоновані фрагменти художніх текстів та визначте, які моделі комунікації стадії завершення конфлікту в них представлені.

I. Львівський період мого життя наклав на мене свої відбитки. Пригадую, як мама знайшла в кошику з брудною білизною добрий десяток моїх різнокольорових трусиків.

– Що це таке? – тицяла вона мені ними під самий ніс. – Хто тобі дозволив повикидати їх із шафи сюди?

– Вони брудні! — мимрила я, усвідомлюючи, що зараз будуть громи і блискавки з ясного неба.

Мама уважно розглядала білизну:

– Що ти верзеш? Вони чисті!

– Цьоця Дозя казала, що жінка має перевдягати трусики щодня.

– Ти – жінка?! Ха-ха-ха! Твоя цьоця Дозя дурна! Ти – дитина, дитина, дитина, а не жінка! – повторила мама аж тричі із притиском. – Ти маєш носити одяг, поки я сама з тебе його не стягну, коли зберуся прати! Чула? Бо взагалі будеш ходити без трусів! Нехай хлопці з тебе сміються, як із вуйни Психічної! (*Слоньовська О. Дівчина на кулі*).

II. – Я правильно зрозуміла: ти прийняв пропозицію і їдеш у Південну Америку?

– Так.

Вона зробила пузу, а тоді перепитала наостанок: – На два місяці?

Тимур прикусив губу:

– Угу. Вилітаю завтра зранку.

– Ти що <...> – Аліну наче підмінили. З її очей стріляли блискавки.

– Це лише два місяці...

– Які <...> два місяці? У нас же весілля у вересні!!

Червоні плями поповзли тонкою шиєю на щічки дівчини.

– Я розумію... – спробував оборонятися Тимур. Перенесемо весілля на кінець жовтня.

– Я не вірю тобі! Ти... ти... Як ти можеш?!!

Тимур розвів руками:

– Ти знов за своє...

– Я не вірю! Не вірю тобі! У жовтні у тебе знов виявиться робота, контракт якийсь.

Цього разу на півмільйона. І ти знову завієшся з вітром!!!

Аліна більше не могла стримуватися. Пожбуривши лопатку в умивальник, вискочила з кухні. Хлопець не пішов за нею. Вирішив дати трохи часу. Нехай заспокоїться, переварить усе. Через годину він знову спробує поговорити з нею (*Кідрук Макс. Бот*).

III. – А ну дихни! – наказала Мірра, й він побачив перед своїм обличчям її ніздрі, які теж здалися йому прірвами, що здатні були всотати в себе його останню алкогольну радість.

– У мене був важкий день, люба! – зморщився Роман.

– У тебе кожен день – важкий. Коли ти вже організуєш щось своє? Наприклад, приватне бюро? Хоч гроші були б...

– Тобі що, нема чого їсти? – огризнувся він.

– Крім того, що їсти, мені треба ще дещо. Наприклад, одягатися. Дітям ми давно вже не допомагаємо... На що ти взагалі здатен?

– Припини, будь ласка. Дай мені спокій хоч сьогодні (*Роздобудько І. Ескорт у смерть*).

IV. – Забирайся геть з мого святилища, злодюго! – продовжував лютувати бог. – Геть!

– Але ж, – розгубився Асата, – хіба я ще не спокутував своєї провини?

– Ти?! – Вакілеві, вочевидь, прийшлося до смаку те лунке осудне займення. – Та швидше Херем зануриться в п'яному Шеолу! Іди і ніколи не вертайся, чуєш?!

Асата проковтнув гірку слину.

– Ну, коли так... – промовив він, але з вуст не зірвалося ні звуку.

Повільно відвернувшись, він рушив геть.

– Я покличу варту?! – наважився молодший жрець.

– Не займай, – востаннє гримнув голос бога, – нехай іде (*Соколян М. Херем*).

Завдання 3. *Прочитайте фрагмент статті* (Романенко О. В., Лукашенко М. Ю. Особливості поведінки в конфліктних ситуаціях осіб із різним рівнем тривожності. *Юридична психологія*. 2017. № 2(21). С. 21-31; див. **додаток 3** або URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2803/1/1-2.pdf>).

Автори статті говорять, що в сучасному світі простежується тенденція до збільшення кількості конфліктних ситуацій у різних сферах людського буття. Як джерело соціальних змін, вони посідають важливе місце в міжособистісній взаємодії, тому потребують продуктивного перетворення. Серед чинників виникнення конфліктів провідними є емоційні й особистісні, зокрема тривожність особистості. Цей чинник

вони пов'язують із категорією соціальної ідентичності, уважають, що вона є опосередкованою ланкою між психологією особистості та її соціальною поведінкою в межах групи й міжгрупових інтераціях. Як ви вважаєте, чому автори статті не акцентують на міжособистісній взаємодії людей? Чому поведінка в межах групи чи міжгрупова визначають тривожність особистості? Чи можливо в такому разі пов'язати тривожність з особливостями мовних контактів?

Автори зазначають, що визначення сутності конфлікту залежить від тлумачення детермінації психіки людини, зокрема, від її поведінки. Поведінка в конфлікті може змінюватися залежно від ситуації, у якій він відбувається, індивідуальних якостей опонента й усвідомлення особистістю власних можливостей. Чи можна цю думку спроектувати на мовну поведінку людини, говорити про реалізацію різних моделей мовної поведінки в конфлікті?

У цій праці зазначено, що «учені застосовують різні підходи до визначення й розмежування понять «конфліктна поведінка» і «поведінка у конфлікті», які не є тотожними». Як би ви розмежували поняття «конфліктна мовна поведінка» і «поведінка особи в конфлікті»? Як ви вважаєте, вони теж не є тотожними?

Якщо стиль поведінки в конфліктній ситуації має значення для його розвитку та завершення, а психологи вже описали умови продуктивного завершення конфліктної взаємодії, то які з цих умов ураховують реалізацію цих процесів засобами мови?

Чому емоції, а особливо страх і тривога, впливають на поведінку людини в конфлікті? Висловіть свої думки щодо того, як ці емоції продукують особливу мовну поведінку людини? Чи завжди такий процес є негативним, неконструктивним?

Особистісна тривожність і ситуативна тривожність породжують різні вербальні кроки, різні моделі поведінки людини? Доведіть свою думку.

На підставі аналізу отриманих даних автори статті висновують: є певний взаємозв'язок між тривожністю та агресивністю. Як ви вважаєте, підвищена агресивність особистості є проблемою, з якою доводиться працювати сучасним педагогам? Якщо вияв агресивності і тривожності спостерігаємо в мовленні, то як ці емоції провокують вербальну деструктивну конфліктність школяра чи студента, як впливають на процеси їхньої соціалізації та індивідуалізації? Чи фіксували ви під час педагогічної практики схильність молоді до аутоагресії та як вона була втілена в їхній мовній поведінці?

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ № 11-12

Тема: Способи нейтралізації та запобігання конфліктній комунікації

План

1. Система способів мовної нейтралізації конфлікту.
2. Способи запобігання мовному конфлікту.

СЛОВНИК БАЗОВИХ ТЕРМІНІВ

Нейтралізація конфлікту – комунікативна ситуація, коли один із суб'єктів намагається подолати складні обставини, послабити вияв суперечностей, схилити співрозмовника до своєї точки зору або досягти компромісу. В основі процесу – універсальні риси поведінки індивіда в конфліктній ситуації, зумовлені національними характерними рисами, особливостями мовного етикету, нормами та моделями поведінки, специфікою реалізації комунікативних тактик.

Запобігання конфлікту – комунікативна ситуація, що передбачає сукупність прийомів, методів і засобів вербального та невербального впливу на співрозмовника на передконфліктній стадії задля запобігання певної проблеми.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Завдання 1. *Прочитайте фрагмент монографії (Білоконенко Л. А. Українськомовний міжособистісний конфлікт: стилістика, моделі комунікації, запобігання. Кривий Ріг : Видавництво ФО-П Чернявський Д. О., 2019. 186 с.).*

Установіть відповідність між засобами мовного впливу на адресата для запобігання конфлікту та ілюстративним матеріалом, у якому мовці застосовують ці засоби. Висловіть власні думки щодо застосування інших засобів мовного впливу на адресата для запобігання конфлікту.

Засоби мовного впливу на адресата для запобігання конфлікту

1. Пояснення своєї позиції. Загалом спокійна й доброзичлива відповідь, обґрунтування своєї позиції, поглядів, ставлення до ситуації передбачають кооперативне спілкування, а під час конфліктного ризику дають змогу оптимізувати комунікативний контакт та його тональність. Водночас суб'єкт може повідомити й важливу, раніше невідому інформацію.

2. Згода зі співрозмовником. Застосовується для того, щоб продемонструвати контактеру, що їхні позиції близькі та можна досягти компромісу.

3. Конструктивні пропозиції. Цей засіб уможливорює врахування інтересів співрозмовника та знаходження компромісу. Співрозмовник отримує чіткий результат – інформацію про дії, час, місце, і з цим знімається емоційна напруга.

4. Вислуховування та прийняття інформації. Інколи складно слухати те, що говорить співрозмовник (несправедливі, образливі, грубі слова; інформація, яка нас не стосується), але конфліктувати не хочемо. За таких умов вислуховуємо й погоджуємося (нехай навіть формально) з контактером. Адресат ніби не чує інформацію, не розуміє вербальну агресію, адже знає, що це лише емоції.

5. Вербалізація небажання конфліктувати. Суб'єкт чітко висловлюється щодо того, що не хоче вступати у протидію, має цілком визначене бажання конструктивного контакту.

6. Звертання. Для попередження суперечки типовим є використання форм звертання. Воно має своєю причиною підвищену емоційність, оскільки в українській мові є багато зменшувальних суфіксів для передання різних відтінків емоцій. Супроводжується звертання й різними означеннями, ввічливими формами.

7. Зміна теми спілкування. Застосовуючи цей засіб, мовець сам організовує спілкування, бере на себе активну роль у контакті, пропонує співрозмовникові, що треба зробити. Головно останній заспокоюється та починає сприймати ситуацію по-іншому. Засіб не завжди полягає в тому, щоб повністю змінити тему й заговорити про щось стороннє, а також щоб спрямувати думки партнера в інший бік, надати конструктивного розвитку події або відволікти від чогось.

8. Передбачення реакції співрозмовника. Припускати реакцію адресата можна при особистому та дистантному контакті для психологічної нейтралізації. Передбачення реакції не означає, що суб'єкт лише намагається її уникнути, він може сам говорити про те, яким є його співрозмовник, що, на його думку, він буде далі говорити та робити, тобто прогнозує й озвучує «чужі» слова та описує дії.

9. Директивні форми. Форми на зразок *не сердься, не гнівайся, не лайся, не сварися, не кричи, припини, перестань, зупинись* – це вербальна оцінка поведінки співрозмовника з констатацією його емоційного стану для гальмування. Слова реалізують мету запобігання конфлікту з відкритим впливом на людину. Засіб не завжди продуктивний, але наказ, особливо різкій, помітно діє на особу.

10. Відмова від попередньої репліки. Якщо адресант додатково пояснює свої думки, дії, то адресат може відмовитися від своїх суджень або й заперечувати їх. Відмова із запереченням реалізується в мові різними засобами. Зокрема, індивід може виправдовуватися за сказане раніше, мотивувати свої попередні думки, дії або лише заперечити самому собі без розкриття сутності, погоджуючись із контактором. Акції, якими реалізують призупинення конфлікту, часто починаються зі слів *послухай мене, давай*. Є також форми на зразок *я думаю, я хочу, я хотів би*, якими особи намагається переконати партнера, але не вважає свої думки (дії) єдино правильними; *не знаю, не розумію, виходить, значить, отже* і т. ін. для вираження невпевненості, узагальнення.

11. Профілактична «амортизація». Це погодження з думкою співрозмовника для протидії психологічному тиску. Передбачає використання реплік на зразок: *ти маєш рацію (правий), що я нічого не вмію (не знаю)*. Віддзеркалення – тонка психологічна дія, адже контактер не повинен подумати, що над ним підсміюються чи знущаються. Повторюючи слова іншого, треба створювати враження, що вони його власні.

12. Мовчання. Під час розвитку конфліктної ситуації одна з осіб не відповідає на образи, нападки й вербальні прояви агресії. Мовчання може бути маркером конфронтації, проте на передконфліктній стадії воно є тактикою, що забезпечує стратегію уникнення. Це особлива «відповідь», спричинена бажанням вийти зі складної події через брак моральних або фізичних сил, або особа не може чи не хоче визначити

лінію своєї поведінки, має негативний досвід контакту. Нерідко людина мочить, щоб дати адресанту можливість висловитися, позбутися підвищеної дратівливості.

13. Переривання спілкування. Це відхід, успішний засіб запобігання розвитку сварки. Переривання не розв'язує проблему, але вможливує уникнення суперечки, відтерміновує обговорення питання до того часу, коли про нього індивіди зможуть спокійно поговорити без емоційного напруження.

А. Обійдемося без взаємних звинувачень; Я не проти твоїх слів (дій, вчинків, думок), але пропоную подумаємо про це завтра.

Б. – Та ви що, пане Юрію, це не в моїх... правилах... розпитувати... випитувати... І взагалі, як я міг знати, що ви сюди заявитесть?.. – зчудувався настоятель. – Господь з вами, сину!

– По-перше, я вам не син... – знову занервував Юрій.

– Вибачте, але так прийнято... так завжди священники зверталися до молодих парафіян, – розгубився панотець (*Тарасюк Г. Храм на болоті*).

В. – Ти не мусиш навіть розлучатися із нею <...> Що, не весело хіба?

– Весело... – зітхав Ілля. А Марла далі гнула своє:

– Я ж не верещу по-бабськи: брось єй, астафь, уйді, давай женіцца!

– Так, я знаю, що тобі пофіг усе...

– Мені? Пофіг?! Це ж бо чого?

– Ну, всі ці штуки для тебе попсові й незначущі...

– От бовдур! <...> Я просто не хочу ускладнювати тобі життя <...> Я ціную в тобі особистість, а не соціальну роль «чоловік». І важливий ти мені як Ілля такий-то, з такою-то долею і такими звичками <...> Розумієш?

– Розумію, – погоджувався Ілля (*Карна І. Фройд би плакав*).

Г. Я видерлася з його рук <...>

– Поки не розповіси, навіть кроку не ступлю, – швидко відповіла я, не даючи собі можливості вибачити його перш ніж він встигне щось пояснити.

– Докладно? – потер ніс, радість аж переливалася через край. Він ледве стримував її, й почав, дуріючи: – Одного разу я опинився у лісі, в горах...

– Ні. Не переводь серйозні речі на жарт, не смій. Коротко і ясно, кількома словами: чому ти не давав про себе знати? (*Вдовиченко Г. Тамдевін*).

Д. – Ми не встигаємо сьогодні. Дорога погана – дощ. Скільки триватиме фестиваль? Ага. Добре. Заночуємо в готелі. Не кричи! Ти ж знаєш, я не воджу в темряві! Коли я тебе підводила? (*Роздобудько І. Дві хвилини правди*).

Е. – Будь тихо, жінко. Не будь дурна. Не пужай дітей <...> Лягай тихонько й лиши пuste. Ми з тобою через це сваритися не будемо (*Матіос М. Нація*).

Є. – І що ж тепер робити? Іти до декана? Викликати поліцію? Тікати звідси, доки не пізно?

– Та почекай! Може, це був просто збіг? <...>

– Еван, я тебе не розумію. То ти звинувачуєш Арта, то тепер намагаєшся виправдати.

– Насправді я хотів лише пересвідчитись, що інших варіантів немає... А виходить, є. Я вже й сам нічого не розумію!

– В такому разі ми повинні йти шляхом виключення (*Соколян М. Кодло*).

Ж. – Знаєш, що? Я розумію. Ти мені заздриш! Так, я знаю! Я відбулася як дружина, мати. Я можу дозволити собі купувати все, що хочу. А що зробила ти? «Я буду письменницею!». І який результат? Дві нікому не відомі маленькі книжечки, які ніхто не читав і не читатиме. (Друга жінка мовчить) Мовчиш? А ти ще й заплач! Не шкода тебе. Ну, я пішла!

З. – От ти, Маню, феміністка. І що воно тобі дає? Чого ти цим добиваєшся? Щоб усі чоловіки повиздыхали? І ти хочеш сказати, що це нормально?

– З чого ти взяв, що я феміністка?

– А хто? У кого на столі ще може валятися книга Забужко?

– Розумієш, я журналістка, мені треба бути в курсі...

– От краще ви, жінки, були б у курсі, як годиться з чоловіком говорити. А то тільки рота відкриєш – мовчи, ти дурний! <...>

Я мовчу, а про себе думаю, що таки справді він дурний, і тато його, мабуть, був такий самий (*Пиркало С. Зелена Маргарита*).

И. Ти повинен мене посварити за те, що я... Знаєш, я зробив таке погане. Я нездара (ледащо, забудько, дурень, несаможиттєвий). Так, я не бачу (не чую, не знаю, не вмію) щось. Дійсно, я давно повинен це знати (розуміти, вміти, врахувати, сприйняти).

К. Хто це зробить? – Я зроблю (з'ясую, куплю, привезу, проконтролюю, приготую, прибору). Що будемо робити? – Зараз подумаю. Як це зробити? – Пропоную спробувати так... Коли це буде зроблене? – Сьогодні (завтра, у понеділок). Куди зможемо поїхати? – Я пропоную поїхати... і т. ін.

Л. Я не хочу це зараз обговорювати. Зараз я зайнятий. Ми про все поговоримо пізніше.

М. – Ми учора чекали вас на вечерю. Ви ж обіцяли. Ми телефонували. А ви ще й вимкнули телефон? Ми не знали, що думати. Хіба так можна?

– Мали на те причину...

– Ну яку ще причину, якщо мати тут наготувала, стіл накрила...

– Іринина подруга потрапила в лікарню.

– Так вона ж вагітна!

– Отож бо й воно. Ми весь вечір сиділи в лікарні. Додому повернулися біля другої. Ви б хотіли, щоб ми в цей час вам телефонували!?

– Ясно...

Завдання 2. Прочитайте запропоновані фрагменти текстів та визначте, які способи нейтралізації та запобігання конфлікту в них представлені.

I. – Давай зустрінемося, Ларисо, я тобі все поясню...

– Я тільки з потяга, мені не до зустрічей! Будь ласка, звернись до своєї екс-дружини, щоб вона зупинила свою подругу Таню і та більше не телефонувала мені. Я не маю бажання спілкуватися з тою особою!

Винуватий Святик не знав, що коли він розповів Марині деталі своєї зустрічі з Ларисою, то тим самим натравив на Ларису Таню. Святик активно не любив нестерпної Тані, бо та завжди засуджувала подругу Марину за її непотрібну увагу до екс-чоловіка: як розлучилась, то розлучилась! А навіщо ще й досі його годувати! одягати! книжки купувати! Особливо Таню обурювали книжки.

– Давай все-таки зустрінемося, Ларисо! Я все розповім! Може, ти знайдеш час!

– Гаразд. Тільки вже завтра (*Кононенко Є. Ностальгія*).

II. – Нарешті я тебе знайшов, – скоромовкою заговорив він, – Ти не приїхала до Малаки! Я чекав усе літо! Я взяв відрядження сюди, але тебе ніде не було! Що відбувається? Що ти тут робиш? Тут холодно! Я негайно забираю тебе звідси!

Хвилюючись, він говорив англійською. Говорив, говорив, говорив.

Вона дивилась на нього широко розкритими очима. Потім із співчутливою посмішкою провела рукою по його волоссю, струсила сніг з пальто. Він хотів упіймати її руку аби піднести до вуст, поцілувати <...> Але вона швидко сховала долоню.

– Що відбувається? – знову заговорив він, – Збирайся. Я проїхав стільки кілометрів...

Те, що вона відповіла, він погано зрозумів, адже вона більше не говорила його мовою. Вона просила пробачення і умовляла не сердитись. Він крутив головою і повторював: «No, no, no...» (*Роздобудько І. Дві хвилини правди*).

III. – Що ж, Євцю, заздрю тобі, сам би з задоволенням поїхав, тільки щось от заміж ніхто не бере... – підколював він. – А щодо книжки... Так, здалося б написати роботу щодо алхімії в українських давніх піснях, це давно вже комусь слід зробити. Але навряд чи в нас знайдеться хоча б десять людей, які знають, що таке алхімія... – голос зі слухавки ледь помітно посмутнішав і прибрав байдужості.

– І все-таки, ти ж сам знаєш: якщо тобі судилося це написати, ти напишеш, навіть якщо тебе... Ну, параліч розіб'є, наприклад.

– Угу... – він, здається, посміхнувся.

– А я собі поїду та й помру від звичайної малярії. От такий от у нас із тобою безславний кінець. Амінь.

– Амінь, – відказав він.

– Ну все тоді, кіт, я тебе люблю. Тримайся.

– Я теж тебе люблю. Папа, Євцю (*Карпа І. 50 хвилин трави*).

IV. – Лялюсь. Мій Лялюсь.

– Що?

– Нічого. Слухай, іди до мене за секретарку, га?

– І будемо вдвох скуповувати в нащадків «воїнов-освободітелів» трофейні годинники, а потім перепродувати їх новим мародерам?

– Ні, відповідь неправильна. Спробуй ще раз.

– Вибач. Не ображайся, Адю. Але ж бачиш, воно так і виходить...

– Ох, киць, я серйозно кажу! Може, неоковирно висловлююсь, вибач, але це тільки тому, що забагато нараз усього навалилося...

– А ти не метушись. Ти ж весь час вібуєш, як у розетку встромлена (*Забужко О. Музей покинутих секретів*).

V. – Митець мусить бути нав'язливим. Інакше стане відомим лише після смерті. Скільки ти знаєш талановитих художників? Набагато більше, ніж відомих. За умов жорсткої конкуренції недостатньо бути талановитим. Грошей та успіху на усіх не вистачає. Я знаю як узяти те, що тобі належить. Чому ти пручаєшся, не збагну...

– А з чого ти взяла, що я хочу, аби ці гобелени коштувати шалені гроші й були доступні лише жирним котам? Їх можуть купити ті, кому вони подобаються. А до чужого успіху мені байдуже. Мене жаба не тисне.

– Чужий успіх – це класний стимул! І жаба тут відпочиває. Своє місце під сонцем треба відстоювати, як у бою. Ти ризикуєш занепасти свій талант, а це гріх.

– Анно, та який гріх? Рекламуючи свої роботи на всі боки, можна одного дня зробити неприємне відкриття, що ти вже давно усе поставив на конвєср і, по суті, дуриш споживача, годуючи його... вторинним продуктом.

Ми замовчали. Пауза, заповнена не роздратуванням чи образою, а намаганням зрозуміти одна одну (*Вдовиченко Г. Тамдевін*).

Завдання 3. Науковці зараховують до основних комунікативних умінь учителя, наявність яких свідчить про педагогічну майстерність, комунікативну культуру педагога, такі:

1. Вміння соціальної перцепції («читання за обличчям»).

2. Вміння адекватно моделювати особистість учня, його психічний стан тощо за зовнішніми ознаками.

3. Самопрезентація у спілкуванні з учнями.

4. Вміння оптимально будувати своє мовлення, тобто вміння мовленнєвого контакту з учнями.

5. Вміння немовленнєвого контакту з учнями.

6. Вміння, пов'язані з усвідомленням, систематизацією й перенесенням інформації.

7. Вміння управляти своєю поведінкою, спостережливість, гнучкість, справедливість, чуйність, співчутливе ставлення до учня як до суб'єкта навчального спілкування.

Висловіть свою думку щодо того, чому ці комунікативні якості та вміння, пов'язані з фахом педагога, є важливим складником педагогічної майстерності вчителя, невіддільні від його культури спілкування. Яке місце в наведеній системі належить умінню педагога запобігати конфлікту? Як цей процес пов'язаний із культурою педагогічного спілкування?

Чи вважаєте ви, що для успішного здійснення комунікації педагог має володіти й соціально-психологічними здатностями, особливо тими, що забезпечують сприймання й розуміння учня, знати комунікативні правила, зразки педагогічної комунікативної поведінки? Доведіть свою думку прикладами з особистого педагогічного досвіду.

На результативність педагогічного спілкування впливає сформованість когнітивних структур особистості вчителя. Як ви вважаєте, когнітивні якості особистості вчителя дістають належного розвитку у процесі підготовки майбутніх вчителів? Чи достатньо в сучасних ВНЗ формується компетентність вчителя в галузі знання закономірностей і механізмів спілкування (між ними й конфліктного), вікових й індивідуальних особливостей гармонійного (безконфліктного) контакту учнів?

Завдання 4. Прочитайте фрагмент дисертації (Трухан М. А. Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до діяльності з розв'язання професійних конфліктів у закладах освіти : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2016. 267 с.; див. додаток 4).

Виокремте нову інформацію про особливості управління конфліктами в закладах освіти та дії педагога щодо реалізації цього процесу.

Установіть, яку роль у розв'язуванні конфліктів відіграє «успішний посередник». Яке трактування цього термінологічного словосполучення подає дослідниця? Подайте власне трактування терміну «медіатор» та поясніть, хто може бути медіатором у педагогічних конфліктах, де сторонами виступають вчителі, учні, адміністрація, батьки.

Виокремте нову інформацію про процес управління конфліктами та види діяльності (прогнозування конфлікту, попередження або стимулювання конфлікту, регулювання конфлікту, розв'язання конфлікту), які соціальному педагогу треба вміти професійно вирізняти, розуміти та впливати.

Як авторка трактує термінологічне словосполучення «придушення конфлікту»? Яких умов необхідно дотримуватись соціальному педагогу для сумісного виходу з міжособистісної конфліктної ситуації? Висловіть власні критичні міркування щодо їх вичерпності (за потреби – доповніть).

Завдання 5. Самостійно опрацюйте статтю «Розвиток комунікативної компетенції вчителя» (Lidija Zlatić, Dragana Bječić, Snežana Marinković, Milevica Bojović. Development of teacher communication competence. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2014. №116. P. 606–610; див. додаток 5).

ТЕСТОВІ ПИТАННЯ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ

1. Комунікологія досліджує

а) закони комунікації; процеси, які відбуваються в людській свідомості під час мовлення; емоційно-експресивні мовні прояви людини

б) закони комунікації, організацію засобів мови та інших знакових систем; вплив на засоби мови психічних, соціальних, когнітивних, культурних чинників

в) вплив на засоби мови психічних, соціальних, когнітивних, культурних факторів; жанри і стилі комунікації; способи зберігання, переробки і формування знань у свідомості людини

2. До базових понять комунікативної лінгвістики належать

а) кінесика, монолог, полілог, діалог, інформація, комунікативний смисл, текст

б) комунікативний акт, комунікативна невдача, мовна діяльність, хезитації, мовний жанр, адресат

в) комунікативний акт, комунікативна невдача, мовна діяльність, невербальні засоби спілкування, інформація, комунікативний смисл

3. Комунікативний ефект – це

а) досягнення адресатом адекватної комунікативної реакції адресата

б) збій у спілкуванні, причиною якого є недостатня компетенція адресанта

в) повідомлення про факти, події за допомогою вербальних і невербальних засобів

4. Методиками структурного аналізу є

а) опозиційний, трансформаційний аналіз, аналіз побутового діалогу, аналіз складних пар

б) аналіз побутового діалогу, аналіз складних пар, дистрибутивний і компонентний аналіз

в) дистрибутивний, компонентний, опозиційний, трансформаційний аналіз, методика безпосередніх складників

5. Трансакційний аналіз передбачає вивчення

а) аналізу міжособистісних відносин з урахуванням психологічних ігор і сценаріїв

б) соціального, психологічного та духовного контексту, що стоїть за текстом

в) кількісних характеристик змісту і правил комунікації

6. Текст культури прецедентний – це

а) тип тексту, добре знайомий середньому члену національної лінгвокультурної спільноти і звернення до якого багаторазово поновлюється в процесах комунікації

б) інформація, значення, смисл

в) трансформації загальнокультурних і ситуативних комунікативних норм мовною особистістю, які віддзеркалюють її індивідуальну культуру, досвід індивіда

7. Значення слова – це

а) зміст вербальних і невербальних одиниць, що формується в комунікативному акті як результат намірів мовців у конкретній ситуації спілкування

б) прихований компонент повідомлення, що робить його повноцінним і актуальним у смисловому плані

в) узагальнений образ предмета, пов'язаний із мовною одиницею у свідомості мовця

8. Контекстність спілкування полягає у процесі

а) кожний комунікатор накладає свою «рамку» на інформацію, що надходить

б) у процесі спілкування важливі розуміння, оцінка, співучасть слухача

в) усі наші комунікативні дії в сьогоденні відбуваються під впливом минулого і впливають на майбутнє

9. Компетенція комунікативна – це

а) сукупність знань і умінь учасників комунікації в різноманітних умовах і з різними комунікантами

б) реакція адресата на повідомлення, що допомагає мовцеві орієнтуватися в дієвості своїх аргументів

в) вибіркоче сприйняття, смислові перешкоди, інформаційні перевантаження, слабкий зворотний зв'язок

10. До компонентів інших немовленнєвих знакових систем належать

а) жести, міміка, рухи й положення тіла, відстань між тими, хто говорить; організація простору спілкування

б) схеми, графіки, малюнки, одяг, кольори макіяжу, запахи

в) одиниці різних мовних рівнів

11. Ввічливість позитивна – це

а) позитивний образ себе як адресанта та іншого учасника спілкування як адресата

б) одна з характеристик когнітивної бази учасників міжкультурної комунікації

в) надання переваги у міжкультурній комунікації певній мові чи формі її існування

12. Проксеміка – це

а) значуще для комунікації положення тіла

б) рухи тіла

в) просторове розташування людей у процесі спілкування

13. Інформаційний шум – це

а) місце і час спілкування, наявність або відсутність безпосереднього контакту

б) вибіркоче сприйняття, смислові перешкоди, інформаційні перевантаження, слабкий зворотний зв'язок

в) обмеження, що накладаються на інформацію у процесі комунікації

14. Зворотний зв'язок – це

а) вибіркоче сприйняття, смислові перешкоди, інформаційні перевантаження, слабкий зворотний зв'язок

б) внутрішні та зовнішні обмеження, що накладаються на інформацію у спілкуванні

в) реакція адресата на повідомлення, що допомагає мовцеві орієнтуватися в дієвості своїх аргументів

15. Перевагами тактильного каналу спілкування є

а) точність передачі інформації, не прив'язаність до часу і простору

б) важливість вираження фізичного контакту в повсякденному спілкуванні

в) економність, можливість передавати інформацію від покоління до покоління

16. Властивостями комунікації як соціального конструювання є

- а) односпрямованість, історичність, динамічність
- б) контекстність, історичність, динамічність
- в) протяжність, історичність, наявність зворотного зв'язку

17. Дискурс – це

- а) фрагмент дійсності, про який ідеться в комунікації
- б) умови спілкування та його учасники
- в) мовленнєва, мисленнєва діяльність, що містять лінгвістичні й нелінгвістичні

елементи

18. Пресупозиція – це

- а) приховані або виражені реальні смисли, які є частиною ситуації
- б) загальний фонд знань мовців
- в) результат породження задуму

19. З адресантом пов'язані такі аспекти спілкування

- а) інтерпретація мови й тип мовної реакції на отриманий стимул
- б) мовні стратегії і тактики, оцінка адресата
- в) соціально-етикетний бік мови

20. Комунікативна роль – це спосіб поведінки, зумовлений

- а) віком, статтю, сімейною роллю і т. ін.
- б) комунікативною компетенцією мовця
- в) посадою мовця

21. На поведінку чоловіків і жінок впливають

- а) психофізіологічні особливості та імідж
- б) психофізіологічні особливості та гендерні стереотипи
- в) гендерні стереотипи та ситуації в суспільстві

22. Національний стереотип – це

а) вираження за допомогою засобів мови ідей, понять і почуттів, що мають символічне значення для певної культури

б) односторонній образ предмета, заснований на невеликій кількості рис оцінного характеру, типових для всього класу предметів

в) образ етнічної чи національної групи, що передбачає певні риси в усіх її представників

23. Національна специфіка менталітету зумовлена

- а) природно-кліматичними умовами
- б) самобутнім етнічним розвитком, творчістю, мовою, комунікацією, культурою
- в) історією відносин з іншими країнами
- г) бажанням представників народу

24. Комунікативне табу – це

а) мовні, тематичні та контактні заборони у спілкуванні

б) образ етнічної чи національної групи, що передбачає наявність певної риси в усіх її представників

в) система стандартних словесних формул, уживаних у повторюваних ситуаціях повсякденного життя

25. Пізнавальна функція спілкування – це

- а) пробудження в партнера з мовлення певних почуттів
- б) адекватне розуміння повідомлень, намірів, установок мовця
- в) усвідомлення своєї ролі, свого соціального статусу у спілкуванні

26. Елементами структури міжособистісного конфлікту є

- а) учасники, інформаційна модель, предмет, об'єкт, макро- і мікросередовище
- б) несумісні інтереси, погляди чи мета сторін
- в) стан (або ситуація) зіткнення (протидії, протиборства) сторін
- г) форми вияву реальних або уявних суперечностей між особами

27. Динаміка міжособистісного конфлікту – це

- а) раптова або поступова зміна стосунків опонентів, їх конфліктної мети, поведінки
- б) розвиток події, зумовлений поведінкою осіб, життєвим досвідом, здатністю й бажанням іти на компроміс чи конфліктувати

- в) деструктивний результат міжособистісного конфлікту
- г) конструктивний результат міжособистісного конфлікту

28. Неуспішна комунікація – це

- а) невідповідність очікуваного й реального результату процесу спілкування індивідів, зумовлена як мовними, так і позамовними факторами

б) реалізація в діяльності індивідів передконфліктної комунікативної фази

в) початок відкритого протистояння осіб

- г) система мовних сигналів конфліктної комунікації, зумовлена певним ситуативним простором

29. Мовний конфліктоген – це

- а) дія спілкування, що перешкоджає задоволенню законних та обґрунтованих потреб у взаємодії з партнером і породжує конфлікт

б) знаки мови, що сприяють позитивній взаємодії суб'єктів із дійсністю, зближують співрозмовників, допомагають їх контакту, взаєморозумінню

в) лексичні знаки дисгармонійного контакту

г) граматичні знаки дисгармонійного контакту

30. Комунікативна стратегія в конфлікті – це

а) план комунікації, що сприяє досягненню комунікативної конфліктної мети

б) сукупність комунікативних дій, що орієнтовані на досягнення стратегічної комунікативної мети людини

в) одна чи кілька комунікативних дій, спрямованих на досягнення стратегічної мети

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Комунікологія як наука й навчальна дисципліна. Структура комунікології.
2. Комунікація: поняття, види й засоби. Функції комунікації.
3. Історичні етапи розвитку та формування комунікативних теорій.
4. Основні напрямки вивчення теорії комунікології (традиційний, прикладний, філологічний, психологічний, соціологічний).
5. Традиційні наукові підходи до вивчення теорії комунікації (герменевтика, гомілетика, риторика, філософія, логіка).
6. Прикладні результати комунікативних процесів у семіотиці, теорії масової комунікації, психоаналізі.
7. Мікрокомунікація та її форми. Макрокомунікація та її форми.
8. Комунікативний канал. Різновиди комунікативних каналів. Характеристика основних комунікативних каналів.
9. Комунікативні бар'єри, їх класифікація та основні характеристики.
10. Масова комунікація та її особливості. Функції ЗМК у суспільстві.
11. Ділова комунікація. Види ділової комунікації (ділова бесіда, переговори, службова телефонна розмова, дискусія, нарада тощо).
12. Політичні комунікації. Роль ЗМК у політичній комунікації. Специфіка використання мережі Інтернет у політиці.
13. Сфери міжкультурної комунікації. Культурема. Проблеми міжкультурної комунікації.
14. Міжнародні комунікації та їх роль у світовому інформаційному просторі.
15. Кооперативна комунікація.
16. Толерантність і комунікація. Ритуали ввічливості й толерантність.
17. Наукова полеміка як еталон толерантного мовного спілкування.
18. Комунікативна конфліктологія як новий напрям в україністиці, її предмет і завдання.
19. Комунікативний конфлікт: причини, стратегії, тактики, моделі поведінки осіб.
20. Зв'язок комунікативної конфліктології з іншими дисциплінами. Поняттєве поле «конфлікт» із позиції лінгвістики.
21. Принципи лінгвістичного аналізу конфліктної комунікації.
22. Комунікативні стратегії в конфлікті та їх ознаки.
23. Конфліктні мовні тактики. Психологічні конфліктні тактики.
24. Семантико-стилістичні групи лексичних конфліктогенів.
25. Функціонально-стильові розряди фразеологічних конфліктогенів.
26. Морфологічні засоби конфліктного спілкування.
27. Конфліктогенні комунікативні одиниці.
28. Моделі комунікації на стадії розвитку та завершення конфлікту
29. Система способів мовної нейтралізації конфлікту.
30. Способи запобігання мовному конфлікту.

ЛІТЕРАТУРА ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Основна:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 344 с.
2. Білоконенко Л. А. Українськомовний міжособистісний конфлікт: стилістика, моделі комунікації, запобігання : монографія. 2-е вид. Кривий Ріг : Видавництво ФОП Чернявський Д. О., 2019. 186 с.
3. Денисюк С. Г. Комунікологія : навч. посіб. Вінниця : ВНТУ, 2015. 102 с.
4. Кизилова В.В. Теорія і практика мовленнєвої комунікації : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луганськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2011. 183 с.
5. Коваленко А. Б. Психологія міжособистісного взаєморозуміння : підручник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2010. 235 с.
6. Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. Киев : Ваклер, 2002. 352 с.
7. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації : підручник. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2011. 350 с.
8. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. Київ : «Академія», 2011. 304 с.

Додаткова:

1. Афанасьєва О. М. Наукова полеміка: риторико-аргументативний аспект. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. Вип. 43 (1). С. 50–64.
2. Барабанова Н. Р. Структурна характеристика соціально-ділової комунікації в професійній сфері. *Вісник Харківської державної академії культури. Серія: Соціальні комунікації*. 2015. № 47. С. 100-109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/haksk_2015_47_13.
3. Білоконенко Л. А. Інтерпретаційна неоднозначність поняття «кооперативна комунікація». *Український смисл : наук. зб.* Дніпро: Ліра, 2018. С. 3–13.
4. Бобошко Т. М. Комунікативні стратегії й тактики та оцінні висловлення. *Лінгвістика XXI ст.* 2013. С. 51–58. URL: <http://langcenter.kiev.ua/Lingvistika%202013/Boboshko.pdf>.
5. Ботвина Н. В. Міжнародні культурні традиції: мова та етика ділової комунікації : [навч. посіб.]. Київ, 2008. 252 с.
6. Вацлавик П., Бивин Дж., Джексон Д. Прагматика человеческих коммуникаций: Изучение паттернов, патологий и парадоксов взаимодействия ; [пер. с англ.]. Москва : Апрель-Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2000. 320 с.
7. Гнатюк Л. Я. Технології міжперсонального спілкування у міжкультурній взаємодії : [монографія]. Донецьк : Ноулідж, 2013. 336 с.
8. Голікова Н. С., Попова І. С. Етикет і культура мовного спілкування у вищій школі : навчально-метод. посіб. Дніпро : Вид-во ДНУ імені О. Гончара, 2009. 160 с.
9. Дегтярьова К. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посібник. Полтава, 2012. 70 с.

10. Дейк Т. А. Ван. Язык. Познание. Коммуникация. Москва : Прогресс, 1989. 307 с.
11. Климова К. Я. Основы культуры і техніки мовлення : навч. посіб. 2-е вид., випр. і допов. Київ : Ліра, 2007. 240 с.
12. Косенко Ю.В. Основы мовної комунікації: навч. посіб. Суми : СДУ, 2011. 187 с.
13. Культура фахового мовлення : навч. посіб. / Н. Д. Бабич, К. Ф. Герман, М. В. Скаб та ін. Чернівці, 2006;
14. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації. 4-те вид. Львів : Літопис, 2010. 538 с.
15. Мамчур Л. І. Мовна і комунікативна компетентність особистості: суть і характерні ознаки. *Педагогічні науки*. Херсон, 2006. Вип. 42. С. 19–27.
16. Мамчур Л. Основні форми міжособистісної комунікації. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2006. № 15. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/15/visnuk_11.pdf.
17. Носова Б. М. Міжнародна комунікація: між протоколом і реальністю. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2013. Т. 52. С. 92–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizh_2013_52_160.
18. Остин Дж. Слово как действие. *Новое в зарубежной лингвистике : Теория речевых актов*. Вып. 17. Москва : Прогресс, 1986. С. 22–129.
19. Пиз А. Язык телодвижений. Как читать мысли окружающих по их жестам. Москва : Эксмо, 2005. 288 с.
20. Різун В. В., Непийвода Н. Ф., Корнєєв В. М. Лінгвістика впливу : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2005. 148 с.
21. Романенко О. В., Лукашенко М. Ю. Особливості поведінки в конфліктних ситуаціях осіб із різним рівнем тривожності. *Юридична психологія*. 2017. № 2(21). С. 21–31. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2803/1/1-2.pdf>.
22. Ситнік С. В. Концептуальні особливості міжособистісної взаємодії. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. III (36), Issue : 74, 2015.
23. Славова Л. Л. Типологія комунікативних невдач (на матеріалі сучасного англійського мовлення) : монографія. Житомир, 2005. 107 с.
24. Трухан М. А. Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до діяльності з розв'язання професійних конфліктів у закладах освіти : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2016. 26 с.
25. Фоменко А. М. Осмислення проблеми комунікації в сучасних умовах глобальної кризи. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм*. 2010. Т. 1. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/view/2960/2921>.
26. Ходцева А., Медвідь О. Лінгвістичний модус культурем (на прикладі повісті Івана Франка "Захар Беркут"). *Філологічні трактати*. Сумський державний університет. 2015. № 3. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/53695/5/Khodtseva_Linhvistychnyi_modus%20.pdf.
27. Чайка Л. В. Вербальний конфлікт в античній та середньовічній європейській лінгвістичній традиції. *Вісник Дніпропетровського університету ім. А. Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2012. № 1(3). С. 167–171.

28. Чайка Л. В. Вербальні конфлікти: варіант класифікації. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2009. № 4. С. 234–237.
29. Чмут Т. К., Чайка Г. Л. Етика ділового спілкування : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 230 с.
30. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення : навч. посіб. Київ : Літера, 2003. 403 с.
31. Шквир О. І. Модель підготовки майбутніх учителів початкової школи до класного керівництва. *Вісник Житомирського педагогічного університету*. 2003. №12. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/694/1/19.pdf>.
32. Щілінська Г. В. Комуникативні бар'єри у процесі міжкультурної взаємодії та шляхи їх подолання. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2015. Вип. 18. С. 50–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2015_18_8.
33. Catt I. E. Communicology and human conduct: An essay dedicated to Max. *Semiotica*. 2015. No 204. P. 341–360.
34. Catt I. E. Embodiment in the Semiotic Matrix: Communicology in Peirce, Dewey, Bateson, and Bourdieu. *Communicology*. 2019. No 69 (5). E22–E25.
35. Eicher-Catt D., Catt I. E. *Communicology: The New Science of Embodied Discourse*. NJ, Madison : Fairleigh Dickinson University Press, 2010. 242 p.
36. Lanigan R. L. Communicology: approaching the discipline's centennial. *Semiótica y Comunología, Razón y Palabra*. 2010. No 72 (mayo-julio). URL: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=199514906008> (accessed 15 Dec 2019).
37. Smith A. R., Catt I. E., Klyukanov I. E. *Communicology for the Human Sciences: Lanigan and the Philosophy of Communication*. Peter Lang Inc., 2018. 514 p.
38. *The International Encyclopedia of Communication Research Methods* : in 3 vol. / ed. Matthes J., as. ed. Davis C.S., as. ed. Potter R. F. Wiley-Blackwell, 2017.
39. Weik M. H. *Communications Standard Dictionary*; 3rd edn. New York : Chapman & Hall, 1996. 1230 p.
40. Lidija Zlatić, Dragana Vjekić, Snežana Marinković, Milevica Bojović. Development of teacher communication competence. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2014. № 116. P. 606–610.

Лексикографічні джерела:

1. Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О., Терлак З. *Словник-довідник з культури української мови*. Київ : Знання, 2004. 367 с
2. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Годор О. Г. *Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*. Київ : Либідь, 2001. 222 с.
3. Жайворонок В. В. *Знаки української етнокультури : словник-довідник*. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
4. *Словник іншомовних слів : 23 000 слів та термінологічних сполучень / укл. Л. О. Пустовіт, С. І. Скопенко, Г. М. Сюта, І. В. Цимбалюк*. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.

ЗАКОРДОННА БІБЛІОГРАФІЯ З КОМУНІКОЛОГІЇ (ХРОНОЛОГІЧНА ПОСЛІДОВНІСТЬ)

(подано за: Lanigan R. L. *Communicology: approaching the discipline's centennial. Semiótica y Comunología, Razón y Palabra*. 2010. No 72 (mayo-julio).

1920s

1922. Edmund Husserl, "Syllabus of a Course of Four Lectures on „Phenomenological Method and Phenomenological Philosophy.", *JBSP: The Journal of the British Society for Phenomenology*, vol. 1, no. 1, 1970, pp. 18-23.

1923. Charles K. Ogden and I. A. Richards, *The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and the Science of Symbolism* (Reprint: New York: Harcourt, 1946).

1923-1996. Ernst Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen*, 3 vols. (Berlin: Bruno Cassirer). Vol. 1, *Die Sprache* (1923); Vol. 2, *Das mythische Denken* (1925); Vol. 3, *Phänomenologie der Erkenntnis* (1929). Reprinted: 3 vols. (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1964), trans. Ralph Mannheim, *The Philosophy of Symbolic Forms* (New Haven, CT: Yale University Press, 1953-1957). Vol. 1, *Language* (1953); Vol. 2, *Mythical Thought* (1955); Vol. 3, *The Phenomenology of Knowledge* (1957). *Zur Metaphysik der symbolischen Formen*, ed. John Michael Krois, Vol. 1 of Ernst Cassirer, *Nachgelassene Manuskripte und Texte*, ed. John Michael Krois and Oswald Schwemmer (Hamburg: Felix Meiner, 1995, trans. John Michael Krois, *The Philosophy of Symbolic Forms* (New Haven, CT: Yale University Press, 1996). Vol. 4, *The Metaphysics of Symbolic Forms*.

1926. Alfred Korzybski, *Time-Binding: The General Theory* (Lakeville, CN: Institute of General Semantics).

1930s

1931. Edward Sapir, "Communication" in *Encyclopedia of the Social Sciences* (New York: Macmillan), pp. 78-81. Reprint, *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, ed. David G. Mandelbaum (Berkeley: University of California Press, 1949), pp. 104-109.

1933. Edward Sapir, "Symbolism" in *The Psychology of Culture: A Course of Lectures, reconstructed and ed. Judith T. Irvine*. (Berlin: Mouton de Gruyter, 2002), pp. 219-238.

1933. Alfred Korzybski, *Science and Sanity: An Introduction to Non-Aristotelian Systems and General Semantics* (Lancaster, PA: Science Press; International Non-Aristotelian Library). (Second ed. 1941.)

1934. Karl Baler, *Sprachtheorie*. Jena: Gustav Fischer, 1934; reprint 1982; trans. Donald R. Goodwin, *Theory of Language: The Representational Function of Language* (Amsterdam: John Benjamins, 1990).

1940s

1946. Wendell Johnson, *People in Quandaries: The Semantics of Personal Adjustment* (New York, NY: Harper & Row, Publishers; ISBN: 0918970-27-X).

1950s

1951. Jurgen Ruesch and Gregory Bateson, *Communication: The Social Matrix of Psychiatry* (New York: W. W. Norton and Co. Inc.) Reprint editions, 1968, 1987. [Table D (p. 277)]

1953-1972. Jurgen Ruesch, *Semiotic Approaches to Human Relations* (*Approaches to Semiotics*, Vol. 25), (The Hague and Paris: Mouton). [Reprint edition of Ruesch's collected articles and books in one volume; original sources are given on pages 8-10].

1960s

1960. Kenneth G. Johnson, *General Semantics: An Outline Survey*, 3rd. edition revised (Fort Worth, TX: Institute of General Semantics, 2004).

1962. Franklin H. Knower, "A Model for Communicology," *The Ohio Speech Journal* [annual publication], vol. 1, pp. 181-187; diagram, p. 183.

1962-2002. Roman Osipovich Jakobson, *Selected Writings* (9 vols.), Vol. 1, *Phonological Studies*, 1962, 2nd ed. 1971, 3rd ed. 2002; Vol. 2, *Word and Language*, 1971; Vol. 3, *Poetry of Grammar and Grammar of Poetry*, ed. Stephen Rudy, 1981; Vol. 4, *Slavic Epic Studies*, 1966; Vol. 5, *On Verse, Its Masters and Explorers*, ed. Stephen Rudy and Martha Taylor, 1979; Vol. 6, *Early Slavic Paths and Crossroads: Part 1 and Part 2*, ed. Stephen Rudy, 1985; Vol. 7, *Contributions to Comparative Mythology; Studies in Linguistics and Philology*, 1972-1982, ed. Stephen Rudy, 1985; Vol. 8, *Completion Volume One: Major Works, 1976-1980*, ed. Stephen Rudy, 1988; Vol. 9, *A Complete Bibliography of his Writings*, compiled and ed. Stephen Rudy, 1990. (Berlin: Mouton de Gruyter). [Unless noted, volumes were edited by Jakobson]

1964 [1963]. Jack Mathews, "Communicology and Individual Responsibility", *ASHA* [Journal of the American Speech and Hearing Association] vol. 6, pp. 3-7.

1965. Richard Luchsinger and Godfrey E. Arnold, *Voice Speech-Language: Clinical Communicology—Its Physiology and Pathology*. Wadsworth Publishing Co.

1966. "Communication" in *Problemes de linguistique*. (Paris: Editions Gallimard); trans. Mary E. Meek as *Problems in General Linguistics* (Coral Gables, FL: University of Miami Press, 1971), pp. 41-75.

1967. Hubert Griggs Alexander, *Language and Thinking: A Philosophical Introduction* (New York: D. Van Nostrand Co., Inc.). Revised and enlarged edition under the title *The Language and Logic of Philosophy*, University of New Mexico Press, 1972; reprint edition, University Press of America, Inc., 1988. [Chapter one is "Communication". The book relies heavily on Cassirer, Whorf, and Sapir, all at Yale University with Alexander]

1968. Hubert Griggs Alexander, "Communication, Technology, and Culture", *The Philosophy Forum* (Special Volume, 4 issues: Communication), vol. 7, no. 1 (September), pages 1-40.

1970s

1970. Everett L. Hunt, "Classical Rhetoric and Modern Communicology", *Western Speech*, vol. 34, no. 1 (Winter), pages 2-7.

1971. Gregory Bateson, "Communication" in *Interaction and Identity* (Information and Behavior, Vol. 5), ed. Harmut B. Mokros (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1995), pp. 45-70. Publication of "Chapter 1: Communication" in Norman A. McQuown (ed.), *The Natural History of an Interview*, pp. 1-40 (Microfilm Collection on Cultural Anthropology, 15th Series; Chicago: University of Chicago, Joseph Regenstein Library, Department of Photoduplications). Translations: (1) "Communication" in Y. Winkin (ed.), *La nouvelle communication* (Paris: Editions du Seuil, 1981), pp. 116-144; (2) "Comunicaciyn" in Norman A. McQuown (ed.), *El Microanálisis de entrevistas: Los Methodos de la Historia Natural Aplicados a la investigacion de la sociedad, de la cultura y de la personalidad* (Mexico City: Universidad Nacional Automa de Mexico, 1983), pp. 69-95.

1972. Roman Osipovoch Jakobson, "Verbal Communication" in *Communication* (A Scientific American Book), ed. Dennis Flanagan, et al. (San Francisco, CA: W. H. Freeman and Co.), pp. 37-44. [First published in the September 1972 issue of *Scientific American*.]

1973-74. Vil'ım Flusser, "Was ist Kommunikation?" in *Kommunikologie, Schriften 4*, ed. Vera Eckstein and Stefan Bollmann (Manheim, GR: Bollmann). English trans. "What is Communication" in Vil'ım Flusser, *Writings*, ed. Andreas Strühl, trans. Erik Eisel (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2002), pp. 3-7.

1974. Elmar Holenstein, *Jakobson ou le structuralism phonologies* (Paris: Seghers), trans. C. and T. Schelbert as *Roman Jakobson's Approach to Language: Phenomenological Structuralism*, (Bloomington, IN: Indiana University Press, 1976).

1974. Dorothy Moeller, "Wendell Johnson: The Addiction to Wonder" from *Books at Iowa 20* (April 1974). <http://www.lib.uiowa.edu/spec-coll/Bai/moeller.htm>

1975. Dan P. Millar, *Communicology Mythology: Overcoming Communication Myths* (Alfred Publishing Co.).

1976. Edmund Leach, *Culture and Communication: The Logic by which Symbols Are Connected; An Introduction to the Use of Structuralist Analysis in Social Anthropology* (New York: Cambridge University Press).

1977. Paul Ricoeur, "Phenomenology and the Social Sciences", *The Annals of Phenomenological Sociology* vol. 2, pp. 145-159.

1978. Joseph A. DeVito. *Communicology: An Introduction to the Study of Communication*. Harper and Row, Publishers, Inc., 1978), page v.

1979. Richard L. Lanigan, "The Phenomenology of Human Communication," *Philosophy Today* vol. 23, no. 1 (Spring), pages 3-15.

1979. Robert T. Craig, "Information Systems Theory and Research: An Overview of Individual Information Processing" in *Communication Yearbook 3*, ed. Dan Nimmo (New Brunswick, NJ: Transaction Books; International Communication Association), pp. 99-121.

1979. Ernst Cassirer, *Symbol, Myth, and Culture: Essays and Lectures of Ernst Cassirer, 1935-1945*, ed. Donald Phillip Verene (New Haven: Yale University Press). Italian trans., *Simbolo, mito e cultura* (Rome and Bari: Laterza, 1981); Japanese trans., (Kyoto: Mionerva, 1985).

1980s

1982. Richard L. Lanigan, "Semiotic Phenomenology in Plato's Sophist," *Semiotica*, 41, nos. 1-4, pp. 221-245. Reprinted as "Semiotics, Communicology, and Plato's Sophist" in John Deely (Ed.), *Frontiers in Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press, 1986, pp. 199-216.}

1985. Michael Chanan, "The Reuters Factor Myths and Realities of Communicology: A Scenario", *Radical Science* no. 16 (Free Association Books); reprinted in Colin Chant, ed., *Sources for the Study of Science, Technology, and Everyday Life 1870-1950*, vol. 2. London, UK: Open University; Hodder and Stoughton, 1988.

1986. Richard L. Lanigan, "On the Goals of Semiotics [Survey]", compiled by Thomas A. Sebeok, *Semiotica*, 61, nos. 3-4, p. 381.

1986-87. Viljām Flusser, "On the Theory of Communication" in *Writings*, ed. Andreas Strühl (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2002; ISBN-13: 9780816635641). pp. 8-20. [Original ms. in English]

1987. Richard L. Lanigan, "Foundations of Communicology as a Human Science," (Special Series on Foundations of the Human Sciences), *The Humanistic Psychologist* vol. 15, no. 1 (Spring), pages 27-37.

1988. Richard L. Lanigan, "From Saussure to Communicology: The Paris School of Semiology" in *Hermeneutics and the Tradition* (Proceedings of the ACPA, Vol. 62), ed. Daniel O. Dahlstrom (Washington, D.C.: American Catholic Philosophical Association), pp. 124-135.

1988. Richard L. Lanigan, *Phenomenology of Communication: Merleau-Ponty's Thematics in Semiology and Communicology* (Pittsburgh, PA: Duquesne University Press; ISBN: 0-8207-0199-8), 288 pp.

1989. "Self-Presentation: Richard Leo Lanigan" in *American Phenomenology: Origins and Developments*, Eugene F. Kaelin and Calvin O. Schrag (Boston, MA: Kluwer Academic Publishers), pp. 424-429.

1989. Mehdi Mohsen Ian-Rad, [trans. title] *Communicology: An Innovative Definition and Model for Communication Process* (Tehran, Iran: Soroush Press, 8th Edition, 2007, 616 pp. [Sections in English: (1) "Introduction to the 8th edition" [inserted in the Farsi text], (2) Author Biography, p. 4, (3) "introduction", p. 5, (4) "What Are the Facts about Communication?", pp. 6-34.]

1990s

1992. Richard L. Lanigan, *The Human Science of Communicology: The Phenomenology of Discourse in Foucault and Merleau-Ponty* (Pittsburgh, PA: Duquesne University Press; ISBN: 0-8207-0242-0). 273 pp.

1993. Mehdi Mohsen Ian-Rad, *Communicology, Communications* [*The European Journal of Communication Research/Mouton de Gruyter*] vol. 18, no. 3, pages 331-353.

1994. Alfred Balk, *Showdown at Communicology*, *Nieman Reports* [Harvard Business School], vol. 48, no. 4 (Winter), pages 63-66, No. 02198588.

1994. Richard L. Lanigan, *Capta Versus Data: Method and Evidence in Communicology*, *Human Studies: A Journal for Philosophy and the Social Sciences*, 16, no. 4 (October), pages 109-130; Printers Erratum for p. 119 published in *Human Studies* vol. 17, no. 1 (1994), p. 285.

Portuguese trans. *Capta versus Data: Metodo e Evidencia em Comunicologia*. *Revista Psicologia: Reflexao & Critica*. [Brazil] vol. 10, no. 1(1997), pages 17-46.

1994. Richard L. Lanigan, *The Postmodern Ground of Communicology: Subverting the Forgetfulness of Rationality in Language*, (Presidential Address to the Semiotic Society of America) *The American Journal of Semiotics* vol. 11, nos. 3-4 (1994), pages 5-21.

1995. Du-Won Lee, "A Theoretical Review of the Human Communication Model in Semiotic Phenomenology", *Korean Journal of Journalism and Communication Studies*, vol. 35, pages 71-105.

1995. Thomas F. N. Puckett, "Reclaiming the Person in Communication: Lanigan's Semiotic Phenomenology of Communicology", *Semiotica* vol. 107, nos. 1-2, pages 171-178.

1995. Richard L. Lanigan, *Time Binding: The Conjunction of Semiotics and Communicology*, *Cruzeiro Semiotico* [Portugal], (Special Issue: Essays in Honor of Thomas A. Sebeok), Nos. 22-25 (1995), pages 325-336.

1997a. Richard L. Lanigan, *Communicology* in *Encyclopedia of Phenomenology*, general ed. Lester Embrey (Boston, Norwell, MA: Kluwer Academic Publishers; pp. 104-110.

1997b. Richard L. Lanigan, *Television: The Semiotic Phenomenology of Communication and the Image*. in *Semiotics of the Media: State of the Art, Projects, and Perspectives*, ed. Winfried Noth, (No. 127: Approaches to Semiotics), (New York and Berlin: Mouton de Gruyter; pp. 381-391.

2000s

2000. Isaac E. Catt, "The Institution of Communitarianism and the Communicology of Pierre Bourdieu", Special Issue: French Semiotics, *The American Journal of Semiotics*, vols. 15-16, nos. 1-4, pages 187-206 [printed in 2001].

2000. Richard L. Lanigan, "The Self in Semiotic Phenomenology: Consciousness as the Conjunction of Perception and Expression in the Science of Communicology," Special Issue: French Semiotics, *The American Journal of Semiotics*, vols. 15-16, nos. 1-4, pages 91-111 [printed in 2001].

2001. Deborah Eicher-Catt, "A Communicology of Female/Feminine Embodiment: The Case of Non-Custodial Motherhood", *The American Journal of Semiotics*, vol. 17, no. 4, pages 93-130.

2002. Richard L. Lanigan, "The Communicology of the Image", an article review of *Instantanes* [Snapshots] by Alain Robbe-Grillet in *The American Journal of Semiotics* vol. 17, no. 3, pages 255-265.

2002. Isaac E. Catt, "Communicology and Narcissism: Disciplines of the Heart", *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, vol. 4, no. 4 (October), pp. 389-411.

2002. Ronald L. Jackson, II, "Exploring African American Identity Negotiation in the Academy: Toward a Transformative Vision of African American Communication Scholarship", *Howard Journal of Communication*, vol. 13, no.1 (January-March), pp. 43-57.

2002. Du-Won Lee, "The Emergence of Communicology as Human Science", *Korean Journal of Communication Studies*, vol. 10, no. 1, pages 127-149.

2003. Karen L. Ashcraft and D. K. Mumby, *Reworking Gender: A Feminist Communicology of Organization* (Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.).

2003. Isaac E. Catt, "Gregory Bateson's 'New Science' in the Context of Communicology", *The American Journal of Semiotics*, vol. 19, nos. 1-4, pp. 153-172.

2003. Du-Won Lee, "A Communicological Inquiry of Silence, Rupture, and Sound", *Korean Journal of Communication Studies*, 11, no. 1, pages 82-108.

2004. Du-Won Lee, "A Modern Rhetorical Perspective on the Problematic of the Signs and Meaning in Human Communication", *Korean Journal of Communication Studies*, vol. 12, no. 1, pages 150-173.

2005. Deborah Eicher-Catt, "Advancing Family Communication Scholarship: Toward a Communicology of the Family", *The Journal of Family Communication*, vol. 5, p. 103-121.

2005. Richard L. Lanigan, "Paradigm Shifts: Recalling the Early ICA and the Later PHILCOM", *Communication Review*, Vol.8, no. 4, pages 377-382.

2006. Richard L. Lanigan, "The Human Science of Communicology (Semiotic Phenomenology)" in *Semiotics Beyond Limits (Proceedings of the 1st Romanian Association of Semiotic Studies)*, (Bacau, Romania: Slanic-Moldova), pp. 779-783.

2007a. Richard L. Lanigan, "Communicology: The French Tradition in Human Science" in *Perspectives on the Philosophy of Communication*, ed. Pat Arneson (West Lafayette, IN: Purdue University Press; ISBN: 1557534314), pp. 168-184/

2007b. Richard L. Lanigan, "The Phenomenology of Embodiment in Communicology" in *Phenomenology 2005: Vol. V, Parts I. II, Selected Essays from North America*, pp. 371-398.

2007. Du-Won Lee, "A Philosophical Inquiry of Merleau-Ponty's Phenomenological Explication on Human Communication", *Korean Journal of Communication Studies*, vol. 15, no. 4, pages 79-94.

2007. See 1989, Mehdi Mohsenian-Rad, 8th edition of *Communicology*.

2008. Isaac E. Catt, "Philosophical Grounds for Cultural Dialogue in Communicology", *Special Issue: Normative Foundations for Cultural Dialogue*, *International Journal of Communication*, vol.18, nos.1-2 (December), pages 73-92.

2008. Richard L. Lanigan, "Communicology: Towards a New Science of Semiotic Phenomenology", *Cultura: International Journal of Philosophy of Culture and Axiology [Rumania]*, vol. 8, pages 212-216, 218.

ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ

А. М. Фоменко

При вирішенні багатьох міжнародних проблем економічного, технологічного, політичного, ідеологічного характеру актуальною залишається проблема культури спілкування. Ця проблема пов'язана, з одного боку, із сучасними умовами національних, державних, релігійних розходжень третьої індустріально-інформаційної хвилі, а з другого — з процесами інтеграції та глобалізації.

Новітня комунікаційна філософія ініціює проблематику «узгодження» процесів формування глобального «вселюдського» життєвого простору з процесами розвитку локальних культур, національного ренесансу. Характерною рисою нових методологічних новацій є орієнтованість на морально-ціннісний підхід до соціуму із застосуванням принципу етнічної визначеності соціокультурних феноменів.

Протягом багатьох тисячоліть розвитку філософського та суспільствознавчого знання поступово формувалися різні напрями підходу до феномену спілкування. Одним із центральних при цьому став соціально-філософський підхід, який істотно відрізняється від спеціально-наукового тим, що не обмежується ототожненням спілкування з розмовою, діалогом, обміном думками тощо, а розглядає його в структурі інформаційного процесу. До осмислення цієї проблеми та її продуктивного вирішення філософів та науковців інших галузей спонукає постійна загроза існуванню людства, яка зумовлена, перш за все, соціальними вибухами, революціями, війнами, глобальними кризами.

В контексті новітніх уявлень про сутність міжсуб'єктного спілкування по-новому сприймаються ті ідеї класиків світової філософії, які мають безпосереднє відношення до людського виміру суспільних зв'язків. Розглянемо з цього приводу у порівнянні особливості філософії доби Премодерну, Модерну та Постмодерну.

Характерною рисою епохи Премодерну є формування уявлень про реальність і цінність локальних елементів буття, що вело до реабілітації цінності людини як «мікрокосму». Яскраво виражений антропоцентризм філософії доби Відродження розглядає людину як найважливіший об'єкт теоретичного аналізу, вона стає центральною ланкою всього ряду космічного буття. Гуманізм Ренесансу має цивілізаційний смисл, оскільки визначив шляхи до реалізації ідей самотутності та суверенності індивіда, надихнув на пошуки власного «Я» представників творчої думки не тільки Західної Європи, а й багатьох інших регіонів світу. Ця закономірність світової філософської думки утворюється через діалог різних національних культур як самостійних суб'єктів, що єднаються поміж собою на підставі осмислення цінності людського буття. Завдяки «софійному», ірраціональному виміру буття, осягнення істини у філософській традиції Відродження переноситься з онтологічних питань на етикоекзистенційні, що підводить до вирішення проблеми духовної комунікації людства. Культура Ренесансу в пошуках особистості поряд з «божественністю» людини вводить поняття «багатоманітності» всередині окремої людини. Саме в гуманістичному

світогляді Відродження вперше проблема особистості усвідомлюється як проблема внутрішнього світу людини і сенсу людської історії.

Духовна ситуація Модерну розпочинається із грандіозної революції Коперніка-Декарта і завершується початком «антропологічної кризи», загибеллю неподільної віри в науку, раціональність, науково-технічний прогрес. Якщо для людини Середніх віків та епохи Ренесансу осягнення суцього значило насамперед осмислення його таким, яким воно подано в авторитетних джерелах, то за доби Нового часу ця позиція кардинально змінюється. Звернення людини Модерну до природи, до традиції, до політики, до науки ініціює виникнення радикально відмінних від премодерністських учень про Всесвіт, про державу й право, про культуру, про господарську діяльність, про людські стосунки. Утворюється притаманна Модерну самоусвідомленість особистості. Індивід стає цікавим самому собі, перетворюючись на предмет самоспостереження, психологічного аналізу.

Завдяки трансформацій, які відбуваються, у людини Модерну виникає два глибинних відчуття. Перше – це відчуття свободи особистої діяльності, творчості, руху, самоствердження. Друге відчуття – втрата об'єктивної точки опори, яку людина мала в епоху Премодерну. Це відчуття викликає у неї почуття самотності, загрози, нового страху. В цьому контексті цікавими є філософські положення Л. Фейербаха, в яких він характеризує сутність людини як суб'єкта взаємин.

Помітне місце в загальнофілософському трактуванні спілкування належить К.Марксу. В теорії марксизму вперше були досліджені формально-логічні й змістові ознаки спілкування як складової суспільної діяльності, а також розроблена теорія конфлікту.

На противагу інтелектуалам Модерну представники Постмодерну вважають, що істини науки не варті того, щоб заради їх торжества особистість жертвувала свободою, гідністю, життям. Для інтелектуалів Постмодерну принципове значення мають можливість особистості вільно розмовляти з іншими особистостями про те, що їй здається істинним, а не лише про те, що фактично є істиною.

Новітня західна філософія прагне реабілітувати саме практичну філософію, знову повернутися до буття людини в світі. Процес повернення до повсякденного людського життя актуалізує визначення його як світ людини, людської реальності (М. Гайдеггер).

У розв'язанні проблеми комунікації цієї доби велика заслуга належить екзистенціалістам: К. Ясперсу, М. Гайдеггеру, Ж.-П. Сартру, А. Камю, які тісно пов'язували її з проблемою свободи. Філософи розуміли проблему свободи вибору і відповідальності не в соціальному плані, як свободу діяти, а в суб'єктивно-психологічному – як «свободу бажати». При цьому екзистенціалісти зіткнулися із завданням поєднання унікальності і універсальності людини. Намагаючись розв'язати його й відтак надати екзистенції універсального і загального вигляду, вони розробили теорію комунікації.

Комунікація, на їх думку, виконує функцію зв'язку між різними екзистенціалами, які в процесі взаємодії, сполучення» між собою дістають статус реальності. Найбільш вагомо для людини духовне спілкування виявляється в так званих граничних ситуаціях – перед лицем смерті, у переживаннях страху, вини, турботи, страждань тощо. В граничній

ситуації стає неістотним усе те, що заповнювало людське життя в її повсякденності – особистість безпосередньо відкриває свою кінцеву екзистенціальність.

Для філософа основою проблемою виявляється проблема подолання глобальної кризи цивілізації на принципах гуманізму, якісного ціннісного переорієнтування людини. На особливу увагу заслуговує положення філософа про «позитивну свободу особи», яка характеризується спонтанною активністю в процесі реалізації її природного потенціалу. Любов і праця – ось ті ключові компоненти, завдяки яким здійснюється розвиток позитивної волі особистості через вияв її спонтанної активності. Людина, яка віддає любов безкорисно, здатна до єднання з іншими людьми, не жертвуючи своїм відчуттям індивідуальності.

Важливими в «гуманістичному психоаналізі» Е. Фромма є й ідеї стосовно ролі культури як поля людських смислів і умови життєдіяльності особистості. Відмінність однієї особи від інших полягає не лише в своєрідності задатків, нахилів, здібностей, які розвиваються, переважно, в діяльності, але різницею між силою її волевиявлень, прагнень, жадань, обрання свободи, джерела якої лише умовно можна визначити мірою космічного потенціалу, бо для нас залишається таємницею дійсна причина цих урізноманітнень. Вона знаходить свій вираз у проявах волі до життя, глибинах «самості», різноманітності людських душ.

Грунтовному тлумаченню особливостей комунікації сучасного людства присвячена філософська концепція Юргена Габермаса, котра є теорією комунікативного досягнення взаєморозуміння. У праці «Філософський дискурс модерну» він простежив шлях, яким «філософія практики замінила самосвідомість на працю і потім була схоплена у полон парадигми продуктивності». Головними визначальними моментами досягнення комунікативної згоди є, за Габермасом, такі: а) спільність взаємного розуміння за умов приєднання до одного й того ж знання (*eins wissen*); б) взаємна довіра щодо висловлюваних намірів; в) відповідність висловлюваних намірів до загальних норм.

Найбільш цінним та актуальним у сучасних умовах розвитку інтеграції та глобалізації є положення Ю. Габермаса про небезпечність перетворення міжособистісного спілкування на об'єкт управління чи товар, а також маніпулювання думками й поведінкою людей через засоби масової комунікації.

Інший авторитетний дослідник комунікативної теорії, К.-О. Апел, вважає, що визначальним принципом, на підставі якого можливо інтегрувати людей у «комунікативну спільноту», є відповідальність. Запропонована ним «етика відповідальності» базується на положенні про відповідальність як діалогічний принцип, що виходить з факту існування людей у світі поруч одним з одним і один для іншого. Великі сподівання в цьому відношенні покладаються на нову «макроетику», засновану на почутті власної відповідальності.

К.-О. Апел, як і Ю. Габермас, виходить із того, що ідеальна комунікація, ідеальний дискурс – той, в якому може брати участь кожна людина, що вміє говорити і діяти. Кожна людина може сумніватися в тих чи інших положеннях, та ніхто не повинен мати (як внутрішніх, так і зовнішніх) примусів.

Мотивом, який спонукає Ю. Габермаса і К.-О. Апеля до здійснення парадигмального повороту, є усвідомлення того, що притаманний Модерну ідеалізм

«філософії свідомості» потребує подолання за допомогою нової соціально-філософської теорії.

Сутність філософського проекту «комунікативної дії» Ю. Габермаса схематично можна резюмувати так: гегелівська концепція Розуму і полярна до неї ніцшеанська концепція неспроможні в тому сенсі, що обидві вони залишаються вірними філософії свідомості, яка віджила свій вік. У цьому самому сенсі неспроможними стають і більш сучасні спроби (Гадамер, Парсонс, Луман).

Правильний напрям виходу з кризової ситуації, що склалася, Ю. Габермас справедливо вбачає у культурологічних дослідженнях З. Фрейда, які присвячено проблемі комунікації. У цих дослідженнях психоаналітичних ідей ініціатор «комунікативної дії» вбачає наріжний камінь нового вчення – «метапсихології» («метагерменевтики»), яка дасть змогу суспільствознавцям Заходу науково зрозуміти причини прихованих хвороб соціальної системи загалом. Всебічний розвиток учення, на думку Ю.Габермаса, здатний закласти надійні підвалини ефективних соціально-практичних програм звільнення індивіда, угруповань, націй від «ідеологічної сліпоти», підвищення їх компетентності у формуванні загальноприйнятих норм і цінностей.

Ретроспективний погляд на розвиток філософської свідомості доби Премодерну, Модерну та Постмодерну свідчить про споконвічну турботу мислячої людини щодо розв'язання та продуктивного вирішення проблеми гармонійного стану людського суспільства. Автор доводить, що гуманістичні наслідки доби Премодерну та «філософії практики» епохи Модерну не вмирають зовсім, вони діалектично перетворюється на філософські проекти Постмодерну.

В сучасних умовах глобалізації та інтеграції заслуговують на особливу увагу філософські концепції М. Бубера, Е. Фромма, К.-О. Апеля, Ю. Габермаса що базуються на принципах діалогічного спілкування, власної відповідальності особистості, досягнення комунікативного погодження. Саме в цих проектах автори намагаються обґрунтувати нові підвалини солідарності людей як обов'язкової умови їхнього морально-духовного життя та знайти механізми щодо розв'язання конфліктів людства за допомогою аргументації, справжньої, неспотвореної нічим комунікації, а не сили. Останні здобутки комплексу наук про людину свідчать про її багатовимірність, трансцендентність існування, що надає оптимізму до майбутнього урегулювання конфліктів людства завдяки духовному «самоздійсненню» особистості. Отже, йдеться про виявлення закладених в людині потенцій, можливостей трансформації її свідомості, пов'язаних з радикальною перебудовою усього внутрішнього світу людини, її переродженням. Підходи до вироблення нових ціннісних орієнтацій знаходимо в різних сферах людського знання і пізнання, в яких продукуються уявлення про певний синтетичний, цілісний розвиток людини, природи та культури (*скорочений варіант*).

Література

1. Бубер М. Я и Ты. Москва : Республика, 1993. 247 с.
2. Фромм Э. Бегство от свободы. Москва : Олимп, 1998. 416 с.
3. Фромм Э. Человек для себя. Минск : Коллегиум, 1992. 253 с.
4. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. Москва : Республика, 1994. 447 с.
5. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну. Київ : Четверта хвиля, 2001. 424 с.

СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНО-ДІЛОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ СФЕРІ

Н. Р. Барабанова

Для продуктивної професійної діяльності вважаємо за необхідне вміти конструювати і використовувати засоби комунікативної дії, у виборі яких важливу роль відіграє усталений тип взаємовідносин у соціумі. Отже, для вирішення проблеми соціалізації особистості в умовах трудової діяльності необхідні аналіз структурних характеристик професійної і ділової комунікації та синтез відповідних моделей.

У Словнику соціологічних термінів зазначено: «Соціальна комунікація (social communication) – це передача інформації, ідей, емоцій з використанням різноманітних засобів, включаючи засоби масової інформації, рекламу, PR тощо. Професійна і будь-яка інша діяльність людини значною мірою залежать від того, як вона володіє засобами соціальної комунікації».

Різні автори пропонують свої варіанти визначень цього поняття. А. Урсул визначає соціальну комунікацію як «обмін інформацією між складними динамічними системами та їх частинами, які здатні приймати інформацію, узагальнювати її й конвертувати». М. Каган пише про «інформаційний зв'язок об'єктів взаємодії». Ще одне визначення – «спосіб діяльності, який полегшує взаємну адаптацію людей». А. Зверінцев і А. Панфілова підкреслюють наявність конкретної інформації, обміну нею в процесі передачі емоційного й інтелектуального змісту.

Найчастіше для характеристики ділової комунікації використовується визначення, що описує її як «процес взаємодії ділових партнерів, спрямований на організацію й оптимізацію того або іншого виду предметної діяльності».

Немало зарубіжних і вітчизняних дослідників говорять про «ділове» спілкування, часто представляючи його як самостійну сферу, пов'язану переважно з комерційною діяльністю, описують різні форми спілкування, передусім у сфері бізнесу. Найтиповіші ситуації ділового спілкування проаналізовані в навчальному посібнику «Ефективна комунікація ділових людей» (Одеса, 2009). У дослідженні виокремлюється думка про те, що стратегії соціально-ділових комунікацій передбачають використання однакових технологій, що враховують, окрім особистісних характеристик комунікантів, стандартні засоби і канали комунікацій.

Сучасна ділова активність у виробничій сфері, сфері бізнесу дедалі більше тяжіє не до спонтанних, випадково вибраних моделей соціально-ділового спілкування, а до продуманого використання такої техніки і технологій спілкування, котрі могли б гарантувати ефективний результат. Необхідно зважати й на те, що в яких би формах не виявлялося спілкування, воно є діловим, якщо його предметним змістом є соціально-значуща спільна діяльність.

У процесі порівняльного аналізу основних визначень соціальної і ділової комунікації виокремлено й узагальнено основні характеристики цих категорій.

Порівняльний аналіз визначень свідчить, що більшість науковців як у соціальній, так і в діловій комунікації передусім виокремлюють форму прояву спільної діяльності людей, «систему суспільної взаємодії, яка передбачає певні способи, засоби-, принципи встановлення і підтримки контактів на основі професійно-технологічної діяльності». Дослідники відзначають те, що ділова комунікація, як і загалом соціальна, слугує для передачі інформації від людини до людини, від групи до групи, від організації до організації тощо, тобто для обміну – інформаційного, предметами діяльності або впливу. Важливо зазначити, що соціальна ділова комунікація функціонують у різних сферах діяльності – виробничій, науковій, комерційній, управлінській тощо.

Постає питання: у чому полягає відмінність соціальної комунікації від ділової? Якщо ділова комунікація скерована на «налагоджування відносин і досягнення загального результату в процесі професійної діяльності», то справедливо зауважити, що і соціальна комунікація має таку саму спрямованість, реалізуючи «певні шляхи, способи, засоби, принципи встановлення і підтримку контактів на основі професійно-технологічної діяльності».

Відтак, можна дійти висновку, що характеристики ділової комунікації загалом збігаються з характеристиками соціальної комунікації.

Практично повний збіг позицій можна спостерігати і в узагальненні видів реалізації соціальної й ділової комунікації за такими відомими пунктами:

- аудиторією: міжособистісні (індивідуалізовані), спеціалізовані (групові); масові;
- джерелом повідомлення: офіційні (формальні), неформальні; додамо – ритуальні (наприклад, дотримання протоколу проведення церемонії);
- функціями: інформативні, реактивні, переконливі тощо;
- каналами передачі: вербальні; невербальні;
- напрямом потоку інформації: вертикальні, горизонтальні.

Отже, за видом реалізації соціальна і ділова комунікації збігаються. Предметом соціально-ділової комунікації в будь-якій сфері діяльності виступає конкретна дія (діяльність), а основними завданнями комунікантів – продуктивна співпраця, прагнення до зближення цілей, отримання достовірнішої інформації, поліпшення партнерських стосунків. Водночас, об'єкти соціально-ділового спілкування можуть бути представлені в науці, мистецтві, релігії, політиці, економіці й багатьох інших сферах людських відносин.

Засобами вираження особистісних настанов комунікантів у будь-якій сфері спілкування традиційно визнано вербальні й невербальні знакові системи, що дозволяють реалізувати наміри комунікантів у різних видах комунікації (мовленнєвих і немовленнєвих, поведінкових), згідно зі сферою, ситуацією, професійним тезаурусом, етикетом поведінки і цілями взаємодії. Деякі відмінності в засобах вираження змісту співвідносяться тільки з конкретними ситуаціями і цілями, але не із загальними параметрами комунікаційного процесу.

Напевно, найбільша різноманітність спостерігається у визначенні технологій соціальної і ділової комунікації (або спілкування). Це можна спостерігати, аналізуючи, наприклад, назви статей у спеціальних часописах, Інтернеті, методичних рекомендаціях, навчальних програмах тощо.

Окрім наведених у літературі етикетних і мовленнєвих форм взаємодії, незалежно від сфери діяльності, технології спілкування пов'язують з уміннями вибудовувати і підтримувати соціальні й ділові контакти, використовуючи в комплексі психофізіологічні, соціально-психологічні, комунікативні, лінгвістичні знання, уміння і навички. Без сформованих таким чином навичок, які є основою комунікативної компетентності, взаємодія неможлива.

Розвиток комунікативної компетенції, можливості соціалізації особистості пов'язані із сучасним станом соціально-інформаційних технологій, під якими розуміються, як уже зазначалося, способи вирішення практичних завдань, що передбачають систему пізнавальних процедур і практичних дій, які реалізуються за допомогою певних технічних засобів і спрямовуються на зміну соціальних об'єктів відповідно до заданих цілей.

Ще один параметр для порівняння, що часто трапляється в науковій літературі, – комунікативні функції.

Отже, порівняльний аналіз різних характеристик соціальної й ділової комунікації в професійній сфері діяльності надає можливості використовувати уніфіковане поняття «соціально-ділової комунікації» для опису основних комунікативних процесів у професійній сфері.

Визначено значну міру спільності, а в окремих випадках – тотожності комунікативних характеристик порівнюваних понять. Це пов'язано, на нашу думку, з тим, що необхідність спілкуватися для всіх членів соціуму виявляється в різних сферах діяльності, а конкретніше – у ситуаціях обговорення ідей, дій, ділових ситуацій, предметів діяльності. Проте в процесі моделювання конкретних ситуацій, безумовно, виникатиме необхідність урахування засобів їх реалізації залежно від сфери і цілей взаємодії, мотивів учасників, форми спілкування, мовленнєвих характеристик.

Таким чином, можна підсумувати: – термін «соціально-ділова комунікація» може бути введено до системи понять, що визначають характеристики соціальної взаємодії в процесі встановлення та підтримки виробничих і ділових контактів у професійній сфері; – під соціально-діловою комунікацією маються на увазі інтеграційні контакти індивідів та груп, об'єднаних спільною справою (діяльністю), співпраця з метою досягнення взаєморозуміння, ґрунтованого на спільності культурних, професійних і соціальних цінностей; – моделювання ситуацій соціально-ділової взаємодії, з урахуванням усіх описаних параметрів, сприятиме формуванню (розвиткові) соціокомунікативної компетентності, а, відповідно, і соціалізації особистості в різних сферах і, передусім, у професійній діяльності.

Список використаних джерел

1. Барабанова Н. Р. Устноречевая коммуникация. Основы теории коммуникации : учебник / [под ред. проф. М. А. Василика]. Москва : Гардарики, 2003. С. 224–259.
2. Барабанова Н. Р. Письменноречевая коммуникация. Основы теории коммуникации: учебник / [под ред. проф. М. А. Василика]. Москва : Гардарики, 2003. С. 260–295.
3. Барабанова Н. Р. Соціально-ділова компетентність сучасного фахівця: проблеми розвитку та моделювання. *Вісн. Харків. держ. акад. культури*. Харків, 2012. Вип. 38. С. 258–268.
4. Барабанова Н. Р., Спрінсян В. Г. Ефективна комунікація ділових людей (типіві комунікативні ситуації) : навч. посіб. Одеса : Друк, 2009. 102 с.

ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ
ОСІБ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ ТРИВОЖНОСТІ

О. В. Романенко, М. Ю. Лукашенко

Стиль поведінки в конфліктній ситуації має вирішальне значення для подальшого розвитку та завершення конфлікту. Дослідник К. Томас визначає умови продуктивного завершення конфліктної взаємодії [2, с. 161]:

- 1) адекватна оцінка заходу, завдяки якому особистість прагне задовольнити власні інтереси й інтереси іншої сторони;
- 2) усвідомлення доцільності обраного способу поведінки відповідно до конкретної ситуації;
- 3) урахування сили опонента, влади, яку він має;
- 4) правильне визначення джерела конфлікту;
- 5) об'єктивне встановлення характеру взаємин з іншою стороною;
- 6) урахування власних особистісних властивостей та особливостей опонента.

Дотримання цих умов, на думку К. Томаса, сприяє вияву позитивних аспектів конфлікту: учасники отримують інформацію про навколишнє соціальне середовище, підтримується баланс влади та соціального контролю, встановлюються нормативні та фізичні межі груп.

Стиль поведінки в конфліктній ситуації має вирішальне значення для подальшого розвитку та завершення конфлікту. Дослідник К. Томас визначає умови продуктивного завершення конфліктної взаємодії [2, с. 161]:

- 1) адекватна оцінка заходу, завдяки якому особистість прагне задовольнити власні інтереси й інтереси іншої сторони;
- 2) усвідомлення доцільності обраного способу поведінки відповідно до конкретної ситуації;
- 3) урахування сили опонента, влади, яку він має;
- 4) правильне визначення джерела конфлікту;
- 5) об'єктивне встановлення характеру взаємин з іншою стороною;
- 6) урахування власних особистісних властивостей та особливостей опонента.

Дотримання цих умов, на думку К. Томаса, сприяє вияву позитивних аспектів конфлікту: учасники отримують інформацію про навколишнє соціальне середовище, підтримується баланс влади та соціального контролю, встановлюються нормативні та фізичні межі груп.

Згідно з поглядами біхевіористів, емоції – специфічний тип реакцій, передусім вісцелярних. Саме на такому розумінні вибудовано концепцію Дж. Уотсона стосовно того, що страх з'являється з моменту народження. Як стимули, що викликають реакції страху в новонароджених, він розглядав позбавлення опори («рефлекс страху» за В. Штерном), шум, гучні звуки, а також дотики типу легкого поштовху до дитини, коли вона прокидається чи засинає. Учений доводив це результатами досліджень, згідно з

якими розвиток страху відбувається шляхом розширення його об'єктів на підставі умовних рефлексів. Цю позицію обстоювали також В. Штерн, Ж. Прейер та ін. [4, с. 83].

Тривожність виникає у зв'язку з необхідністю відновити втрачене соціальне почуття (почуття єдності із соціумом), коли соціальне оточення ставить перед індивідом завдання. Навіть якщо воно досить просте, його сприймає особа як перевірку повноцінності, що призводить до надмірного емоційного реагування, напруження.

Більшість дослідників тривожності сходяться на думці, що проблему тривожності як у науковому, так і в клінічному значенні було вперше порушено в працях З. Фрейда. Погляди цього вченого стосовно тривожності і страху близькі до філософської традиції З. К'єркегора. Обидва науковці визнавали необхідність розмежування страху і тривоги, вважаючи, що страх – реакція на конкретну, відому небезпеку, а тривожність – на небезпеку невизначену та невідому.

Питання про природні передумови тривожності надзвичайно складне. Дослідниця І. Мусина [4, с. 75] вирішує його через уявлення про два типи чинників, які продукують стан тривоги: безумовні (вегетативне, або «психовегетативне», реагування) й обумовлені. Багаторазове повторення ситуацій, у яких актуалізуються ці типи чинників, приводить до закріплення тривожності як стійкого новоутворення (тривожності як властивості, риси, за термінологією Ч. Спілбергера). Якщо тлумачити тривожність як стійку особистісну характеристику, важливу роль у її виникненні та закріпленні відіграють особистісні та соціальні чинники, особливості спілкування (що може поєднуватися чи не поєднуватися з визнанням природної схильності) [3, с. 141].

Ч. Спілбергер виокремлює два види тривожності:

1) ситуативна тривожність, тобто зумовлена конкретною ситуацією, яка об'єктивно викликає занепокоєння. Цей стан може виникати в будь-якої людини напередодні можливих неприємностей і життєвих ускладнень. Він відіграє позитивну роль, оскільки є мобілізаційним механізмом, що дає змогу людині розв'язати актуальні проблеми. Відхиленням від норми є зниження ситуативної тривожності, коли людина перед важливими подіями виявляє безвідповідальність, що свідчить, здебільшого, про інфантильність життєвої позиції, недостатньо розвинуту самосвідомість;

2) особистісна тривожність. Це особистісна риса, що виявляється в постійній схильності до переживань тривоги в різних життєвих ситуаціях, зокрема й таких, які об'єктивно цього не потребують. Для неї притаманний стан несвідомого страху, невизначене відчуття загрози, готовність сприйняти будь-яку подію як несприятливу та небезпечну [4, с. 41]. Для встановлення взаємозв'язку між рівнем

Дослідження, здійснене за методикою К. Томаса, засвідчило, що компроміс і співробітництво є найоптимальнішими стилями подолання конфлікту для осіб з високим рівнем тривожності. Встановлено, що особам із високим і низьким рівнями тривожності найбільше притаманний змішаний тип особистісної гнучкості–ригідності (16 % та 8 % відповідно), за середнього рівня тривожності дані розподілилися приблизно рівномірно між змішаним типом особистісної гнучкості–ригідності (24 %) й особистісною гнучкістю (28 %).

Дослідження на підставі методики «Самооцінка станів тривожності, фрустрації, агресивності і ригідності» дали змогу одержати такі дані. Для осіб із високим рівнем

тривожності притаманні середній і високий рівні фрустрації (12 % та 16 %), середній рівень агресивності (24 %) та середній і низький рівні ригідності (по 16 %). В осіб із середнім рівнем особистісної тривожності фрустрація та агресивність мають, переважно, високий і середній рівні (по 24 %), ригідність помірна (28 %).

У досліджуваних із низьким рівнем тривожності дані за шкалою «фрустрація» розділилися рівномірно, агресивність знаходиться на середньому та низькому рівнях, а ригідність – на високому й середньому. Під час визначення домінантної стратегії психологічного захисту в конфліктах було з'ясовано, що в групі досліджуваних домінує миролюбство (60 %).

За методикою «Діагностика стилю міжособистісних відносин, чи конфліктна Ви людина?» (адаптований варіант методики Т. Лірі) встановлено, що для середньотривожних осіб домінантним слід вважати авторитарний стиль середнього рівня, прямолінійно-агресивний стиль середнього рівня, залежнослухняний стиль високого рівня, стиль співпраці середнього рівня та альтруїстичний стиль низького рівня. Низькотривожним суб'єктам властивий незалежно-домінуючий стиль високого рівня та залежно-слухняний стиль середнього рівня. Аналіз отриманих даних дав змогу виявити певний взаємозв'язок між параметрами, а саме: тривожність має позитивні кореляційні зв'язки з таким явищем як агресивність. Суперництво в конфліктних ситуаціях корелює з тривожністю. Уникнення як стратегія психологічного захисту в конфліктних ситуаціях корелює з тривожністю. Такий стиль міжособистісних відносин, як прямолінійно-агресивний, має позитивну кореляцію з конфліктністю. Отримані результати можуть бути корисними під час конструктивного вирішення конфліктних ситуацій завдяки врахуванню особистісних та емоційних чинників, а також для психокорекційної роботи з особами, що мають підвищений рівень тривожності (*скорочений варіант*).

Список використаних джерел

1. Конфликтология / под ред. А. С. Кармина. – СПб. : Лань, 1999. – 162 с.
2. Ложкин Г. В. Практическая психология конфликта : учеб. пособие / Г. В. Ложкин, Н. И. Повякель. – 2-е изд., стер. – Киев : МАУП, 2002. – 225 с.
3. Анцупов А. Я. Введение в конфликтологию / А. Я. Анцупов, А. А. Малышев. – М. : МАУП, 1996. – 551 с.
4. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А. М. Прихожан. – М. ; Воронеж : МОДЭК, 2000. – 304 с. – (Серия «Библиотека педагога-практика»).

1.3. ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ МОВНИМИ КОНФЛІКТАМИ В СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

М. А. Трухан

Управління конфліктами у соціально-педагогічному середовищі закладів освіти є надзвичайно важливим, адже можна управляти конфліктною ситуацією, або стати її заручником. Невміння розрядити конфліктну ситуацію, зрозуміти помилки і прорахунки може стати причиною постійної напруженості у колективі. У цьому контексті потрібно пам'ятати, що конфліктом слід уміло управляти до того, як він стане настільки сильним, що набуде деструктивних властивостей.

Як зазначають науковці, *управління конфліктами в закладах освіти, передбачає цілеспрямовані дії щодо:*

- усунення (мінімізації) причин, що породили конфлікт;
- корекції поведінки учасників конфлікту;
- підтримання необхідного рівня конфліктності, який не виходить за контрольовані межі.

Управління конфліктами можна розглядати у *двох аспектах: внутрішньому і зовнішньому*. Перший з них полягає в управлінні власною поведінкою, емоціями, психологічним настроєм в конфліктній взаємодії. Зовнішній аспект управління конфліктами відображає організаційно-технологічні сторони цього складного процесу, в якому суб'єктом управління може виступати керівник (менеджер), лідер чи посередник (медіатор). Саме у ролі посередника (медіатора) може виступати соціальний педагог у навчальному закладі. Адже завдяки умілому використанню цієї ролі, він може згладжувати гострі кути суперечок в сфері «учень-учень», «учень-педагог», «педагог-педагог», «педагог-батьки», «педагог-адміністрація». Головною метою управління конфліктами є те, щоб запобігати деструктивним конфліктам і сприяти адекватному розв'язанню конструктивних.

Посередництво виступає творчим процесом, у якому значну роль відіграють теоретичні знання в галузі конфліктології, інтуїція та педагогічний досвід, набутий на основі практичних умінь і навичок.

Успішний посередник – це, насамперед, висококваліфікований фахівець, основним завданням якого є врегулювання суперечливого питання (питань), він не прагне досягнення «чесного» або «найкращого», вирішення конфлікту, в свою чергу знаходить прийнятне рішення для обох сторін конфліктної взаємодії.

Загалом, посередництво вважається одним із складних завдань. Для його здійснення соціальному педагогу необхідно розуміти: причину конфлікту, його джерело, а також підстави, які керують поведінкою учасників конфлікту та механізм конфліктної взаємодії в цілому. З педагогічної точки зору необхідно щоб педагог, який працює в якості посередника розумів, що у будь якій конфліктній ситуації немає і не може бути абсолютно правої чи винної сторони.

Проаналізувавши напрацювання науковців з даної проблематики, вважаємо, що *втручання третьої сторони* (медіатора) може мати небажані побічні ефекти, тому воно повинно застосовуватися з великою обережністю. Найбільш ефективним варіантом для втручання третьої сторони у конфліктну ситуацію є дійсна необхідність в цьому, тобто неможливість вирішення конфлікту його безпосередніми учасниками.

У нашому розумінні основна *мета медіаторської поведінки педагога* полягає у створенні таких стосунків між конфліктуючими особами, які би дали можливість опонентам конфлікту успішно співпрацювати без необхідності втручання медіатора.

Розглянемо основні вимоги до медіатора:

- небайдужість;
- компетентність;
- щира манера спілкування;
- розвинуті комунікативні навички;
- особистісна зрілість і соціальна відповідальність;
- зацікавленість в конструктивній взаємодії сторін конфлікту

Погоджуємось із поглядами М. Геберта, у тому, що від результативності управління конфліктною ситуацією залежить стабільність її безпосередньої діяльності, у даному випадку загальноосвітніх навчальних закладів, на яку впливають: обсяг дисфункційних наслідків, вірогідність конфліктологічних зіткнень, усунення причин конфліктної ситуації.

Процес управління конфліктами надзвичайно складний, і для того щоб професійно впливати на перебіг конфліктної ситуації, майбутньому фахівцю необхідно розуміти та дотримуватись основних видів діяльності, а саме:

- прогнозування конфлікту;
- попередження або стимулювання конфлікту;
- регулювання конфлікту;
- вирішення (розв'язання) конфлікту.

Попередження конфлікту – це вид діяльності суб'єкта управління, спрямований на недопущення виникнення конфлікту. Даний вид конфліктологічної діяльності, в соціально-педагогічному середовищі навчальних закладів може здійснюватися двома способами:

– **превентивною формою попередження конфліктних ситуацій**, забезпечуючи ефективне управління (дотриманням принципу неупередженості під час прийняття рішень; формуванням у всіх учасників взаємодії психолого-педагогічної культури спілкування, вміння ведення переговорів тощо);

– **вимушеною формою** попередження конфлікту, **нейтралізуючи** дії всього комплексу детермінуючих факторів.

Стимулювання конфлікту – це вид діяльності суб'єкта управління, спрямований на виклик конфлікту. Зазвичай, його використовують для управління конструктивними конфліктами. Безпосереднє застосування даного виду діяльності у соціально-педагогічному середовищі навчальних закладів надзвичайно різноманітне, починаючи від проведення особистих бесід та закінчуючи винесенням конфліктної ситуації для обговорення на нарадах, виховних годинах та загальних зборах. Проте, необхідно пам'ятати, що стимулювання будь якої конфліктної ситуації передбачає готовність суб'єкта до його конструктивного управління.

Регулювання конфлікту – це вид професійної діяльності суб'єкта управління, який безпосередньо спрямований на послаблення конфлікту, передбачає забезпечення його розвитку в сторону вирішення. У цілому регулювання доволі складний процес, який передбачає дотримання певних правил, використання знань та умінь з управління конфліктними ситуаціями. У цілому, цей етап складається з декількох етапів, а саме:

- визначеності реальності конфлікту всіма конфлікуючими сторонами;
- досягнення угоди, між учасниками конфліктної ситуації, з визнання і дотримання чітких та зрозумілих для кожного норм і правил взаємодії;
- створення спеціальних груп для врегулювання конфліктної взаємодії.

Встановлено, що в процесі регулювання конфлікту в учнівському та педагогічному середовищі педагог може використовувати певні **технології регулювання: комунікативні, інформаційні, соціально-психологічні та організаційні.**

Вирішення конфлікту – це вид діяльності суб'єкта управління, який безпосередньо спрямований на розв'язання та завершення конфліктної протидії та вичерпання інциденту. Відзначимо, що вирішення конфлікту може бути як цілковитим (повним) і частковим. Досягнення повноцінного, цілковитого вирішення конфлікту здійснюється завдяки усуненню причин, предмету конфлікту і розв'язання існуючих конфліктних ситуацій. Часткове розв'язання конфлікту відбувається внаслідок усунення лише деяких причин, або конфліктних ситуацій. У випадку часткового вирішення можна очікувати стимулювання протікання конфлікту до його повноцінного (максимально ефективного) розв'язання та пошуку того рішення, яке влаштовує усі сторони конфліктної взаємодії.

Управління вирішенням конфлікту може призводити до кількох наслідків: прийняття швидкого рішення, яке може спричинити за собою відновлення конфліктної ситуації; вирішення конфлікту за допомогою третьої сторони; досягнення угоди за допомогою переговорів загальними зусиллями сторін. У процесі дослідження реальної практики з управління конфліктами, встановлено, що майбутній педагог має вміти враховувати передумови, форми, і способи вирішення конфліктів.

У конфліктології науковці виокремлюють значну кількість **методів управління конфліктами**. Серед них розрізняють такі основні методи управління і попередження конфліктів як: внутрішньоособистісні; структурні; міжособистісні; переговори; відповідні агресивні дії.

У процесі дослідження встановлено, що в наукових публікаціях конфліктологів склалося **три напрями** (способи) управління конфліктами.

Перший напрям (спосіб) управління конфліктами - відхід від конфлікту. До його різновидів відносять:

- метод сприяння, який варто застосовувати в умовах цілковитої невизначеності, коли неможливо передбачити ні варіанти розвитку подій ні їх наслідки;
- метод поступок або пристосування, що використовується у тих випадках, коли предмет зіткнення важливіший для іншої сторони, а не для вас. Його необхідно застосовувати для мінімізації втрат, коли перевага явно на іншій стороні і ви програєте;
- метод згладжування, який використовується при незначних конфліктних ситуаціях у сталому колективі.

Безпосередньо відхід від конфлікту доцільно використовувати для прийняття оперативного рішення. На думку І. Ворожейкіна, даний метод застосовують у випадках: банальності проблеми, яка знаходиться в основі конфлікту; необхідності переключення уваги конфліктуючих; заощадження часу для збору необхідної інформації, щоб в подальшому вирішити дану конфліктну ситуацію; небажання чи неможливості прийняття оперативного рішення, тощо. Проте, коли в основі конфліктної ситуації лежить надзвичайно важлива проблема критичного характеру, використання даного методу не буде актуальним.

Придушення конфлікту передбачає використання:

- методу прихованих дій, що застосовується у випадках, коли: збіг певних обставин (економічних, політичних, соціальних, психологічних) унеможливує відкритий конфлікт; відкритий конфлікт є небажаним через боязнь втрати іміджу; залучення протилежної сторони в активну протидію є неможливим з тих чи інших причин;
- методу швидкого рішення, який зорієнтований на те, що рішення проблеми, яка спровокувала конфліктну ситуацію приймається майже миттєво, в найкоротші терміни.

Це стає можливим у випадках: гострого дефіциту часу для прийняття ґрунтовного рішення, викликаного, зокрема, ситуацією яка склалася; суттєвої зміни однієї зі сторін своєї позиції під впливом аргументації другої, або ж у зв'язку із отриманням нової інформації; взаємного бажання конфліктуючих сторін брати участь в пошуку більш

прийнятних варіантів; коли конфліктна ситуація не сильно протистоїть інтересам сторін; впевненості сторін у тому, що швидке рішення різко знижує витрати в порівнянні з іншими сценаріями конфлікту.

Власне управління конфліктом передбачає використання всього управлінського механізму. Виходячи з того, що конфлікти, у соціально-педагогічному середовищі навчальних закладів виникають стихійно, майбутньому соціальному педагогу необхідно повноцінно управляти процесом переходу конфлікту з однієї стадії в іншу та безпосереднім його розв'язанням, належним чином діагностуючи динаміку розвитку конфлікту й виробляючи стратегію дій у конфліктній взаємодії.

Провівши аналіз напрацювання М. Геберт, ми повністю погоджуємось з тим, що для ефективного вирішення різноманітних конфліктних ситуацій необхідно дотримуватись **технологічних прийомів**:

- усвідомлення виникнення конфлікту;
- використання конфліктного менеджменту;
- вироблення механізмів стимулювання;
- підбір необхідних технологій управління.

Виходячи із опрацьованих матеріалів, можемо припустити, що для осмислення у повній мірі усієї реальності виникнення конфлікту, проектування можливості його перебігу та розв'язання, майбутній соціальний педагог повинен з'ясувати сутність конфліктної ситуації за допомогою узагальненого володіння усім комплексом понять та принципів. Успішність врегулювання конфліктної ситуації та її подальше вирішення суттєво залежить від всебічного, об'єктивного та компетентного розгляду інтересів конфліктуючих сторін. Саме тому, майбутньому соціальному педагогу необхідно володіти конфліктологічними знаннями, вміннями та навичками для переведення конфлікту на інший рівень та його безпосереднього послаблення.

Отже, за будь-якого варіанту розвитку конфлікту завдання соціального педагога полягає в тому, щоб перетворити протидію сторін у взаємодію. Для цього слід проробити **три операції**, а саме:

1. Домогтися адекватного сприйняття учасниками конфлікту один одного. Вони, як правило, непривітно налаштовані стосовно опонента. Емоційна неврівноваженість під час конфлікту заважає їм адекватно оцінити ситуацію та істинність поведінки і ставлення до них опонента. Соціальному педагогові необхідно зменшити емоційне напруження у відносинах з учнем, батьком, колегою: не відповідати агресією на агресію; не ображати і не принижувати опонента; вислухати претензії, надавши можливість висловитись; пояснити своє розуміння у зв'язку з труднощами, що виникли; не робити необдуманих висновків, не давати поспішних порад, тому що ситуація часто складніша, ніж здається; запропонувати опонентові обговорити проблему у спокійній обстановці, попросити час на обмірковування ситуації. Після переконання, соціальним педагогом, опонента, що він може розраховувати на кваліфіковану допомогу, підтримку та рівноправне співробітництво, з'являється можливість переходу до наступного етапу врегулювання конфлікту.

2. Діалог, як мета і засіб. Його можна тлумачити, як спосіб налагодження комунікативної взаємодії між учасниками конфлікту, а також, як засіб обговорення ними суперечливих питань та пошуку взаємоприйнятних способів врегулювання конфлікту. Ведення діалогу вимагає дотримання певних правил: такту і коректності (розмова відбувається на рівних); не нав'язування своєї думки опоненту та пошук спільної істини; вислуховування опонента; не бути категоричними, сумніватися навіть у собі; опиратися на факти, а не на чутки і думки; правильно ставити запитання; не давати готових рецептів «вирішення проблеми», а підводити опонента до вирішення.

Головне в діалозі – вміння не лише говорити й слухати, але й почути обидві конфлікуючі сторони і відповідно бути почутим. Під час діалогу опоненти уточнюють цілі один одного, наміри, а також краще уявляють сформовану конфліктну ситуацію. Внаслідок виявлення та визначення причини конфлікту, можна переходити до завершального етапу врегулювання конфлікту.

3. Взаємодія – завершальний етап (спільна діяльність усіх опонентів, спрямована на вирішення конфлікту). Взаємодіючи, опоненти уточнюють нюанси конфліктної ситуації, шляхи її вирішення, розподіляють види робіт, призначають терміни виконання і визначають систему контролю.

Професійне володіння технологіями управління конфліктами та їх розв’язання дає можливість соціальному педагогу створювати спрямований конфлікт. Таким чином, соціальний педагог може спровокувати конфлікт для покращення деякої ситуації, активізації діяльності учасників конфліктної ситуації та досягнення бажаних результатів.

Якщо конфлікт конструктивний, він вигідний, тому що домагається вирішення безлічі проблем. Деструктивний конфлікт зорієнтований на ускладнення ситуації, внесення нервозності і не надання можливості нормально працювати і спілкуватися. Тому такі конфлікти необхідно попереджати, або уникати загалом, адже позитивного наслідку вони не дадуть.

Відзначимо, що вироблення механізмів стримування конфлікту, насамперед базується на практичній діяльності з його уникнення. Отже, уникнути міжособистісного конфлікту можна, при цьому забезпечити збереження хороших відносин між опонентами та домогтися взаємовигідної співпраці між ними. Для цього необхідно здійснити двохсторонній аналіз конфліктної ситуації та знайти взаємоприйнятні рішення для конфлікуючих сторін, що здійснюється завдяки з’ясуванню: істинності суперечностей, через які слід конфліктувати; можливості вирішення проблеми іншими способами; гарантій досягнення бажаного результату в конфлікті; наслідків конфлікту; реакції на конфліктну ситуацію оточуючих.

У процесі дослідження ми прийшли до розуміння того, що для уникнення міжособистісного конфлікту у загальноосвітньому навчальному закладі, соціальному педагогу слід наголосити його учасникам щодо можливості уникнення безпосередніх контактів з людьми, які дратують чи яких дратуєте ви, а також із конфліктними і «важкими» у спілкуванні людьми.

Для сумісного виходу з міжособистісної конфліктної ситуації соціальному педагогу, необхідно дотримуватись подальших умов:

- відокремити реальні причини конфлікту від другорядних;
- зосередити увагу на об’єктивних проблемах, а не на особистих емоціях конфлікуючих сторін;
- діяти за принципом «тут і тепер»;
- створити умови рівної участі у розв’язанні міжособистісного конфлікту;
- презентувати лише свою точку зору, вміти слухати і чути іншого;
- поважно ставитися до особистості опонента, говорити про факти і події, а не про особистість співрозмовника;
- створити клімат взаємної довіри і співпраці.

Л. Ємельяненко виділяє три стратегії, що використовують в управлінні конфліктом:

- стратегія «виграти/програти» (твердий підхід) характеризується бажанням однієї сторони придушити іншу; у разі використання цього варіанту поведінки один учасник конфлікту стає переможцем, а інший програє. Така стратегія рідко має тривалий ефект, тому що переможений, швидше за все, приховає образу і не підтримає прийняте рішення, через деякий час конфлікт може розгорітися знову; в окремих випадках, коли

особа, наділена владою, повинна навести порядок заради загального добробуту, використання цієї стратегії доцільне;

- стратегія «програти/програти» передбачає той факт, що сторона-конфліктер іде на програш свідомо, але разом з тим змушує й іншу сторону зазнати поразки; програш може бути й частковим, у цьому випадку сторони діють відповідно до приказки: «Половина краще, ніж нічого»;

- стратегія «виграти/виграти» сторона-конфліктер прагне до такого виходу з конфлікту, щоб задовольнити кожного із учасників. Австралійські фахівці в області конфліктології Х. Корнеліус і Ш. Фейр ґрунтовно розробили технологію розв'язання конфліктів за допомогою стратегії «виграти/виграти» і визначили чотири етапи її використання. На першому етапі варто встановити, яка потреба стоїть за бажаннями іншої сторони; на другому – визначити, чи компенсуються розбіжності в якому-небудь аспекті; на третьому потрібно розробити нові варіанти рішень, які найбільше влаштовують обидві сторони; і на останньому етапі за умови співробітництва сторін разом вирішити проблеми конфлікту.

Погоджуємось із поглядами М. Геберт, у тому, що під час регулюючого впливу на динаміку конфліктної взаємодії та виборі алгоритму такої діяльності для соціального педагога важливо враховувати наступні принципи управління конфліктами:

- об'єктивності, що передбачає адекватне розуміння та реалістичну оцінку конфліктних подій;

- конкретно-ситуаційного підходу, що включає урахування феномену різноманітності образів і форм, якісних та кількісних відмінностей, послідовності та особливостей прояву конфлікту;

- гласності базується на доведенні інформації до зацікавлених груп (осіб), формування об'єктивної громадської думки та відповідне ставлення до конфліктних подій;

- демократичності, підкріплюється тим, що управлінський вплив на суб'єктів конфлікту є засобом захисту їх соціальних інтересів і передбачає зняття суперечностей та антагонізмів;

- системності включає комплексне використання технологічних прийомів впливу на динаміку конфліктної взаємодії.

У майбутніх соціальних педагогів немає сформованих ґрунтовних спеціальних навичок управління конфліктами, їм потрібні керівництво і відповідна допомога у цьому аспекті кваліфікованого фахівця.

Тож розуміння причин, мотивів, процесуальних сторін конфлікту, його типів, функцій дозволяє майбутнім соціальним педагогам цілеспрямовано і послідовно здійснювати професійну діяльність з метою оптимізації спілкування, використовуючи при цьому раціональні прийоми розв'язання конфліктних ситуацій у загальноосвітніх навчальних закладах. Ми погоджуємось з поглядами А. Федай, що можна використовувати вимогу, попередження, але вони повинні бути виражені у ввічливій формі. Усі зацікавлені сторони мають зрозуміти і усвідомити, хто має рацію, тобто має бути чітко виражена істина.

Встановлено, що соціальному педагогові, який працює в освітньому закладі, необхідно пам'ятати, що будь-які конфлікти повинні бути по максимуму вирішені у конструктивному ракурсі. Під час вислуховування опонентів конфліктної взаємодії варто бути максимально тактовним, толерантним, проявляти гнучкість поведінки та враховувати індивідуальні особливості конфліктуєчих сторін.

DEVELOPMENT OF TEACHER COMMUNICATION COMPETENCE
(РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ВЧИТЕЛЯ)

Lidija Zlatić, Dragana Bjekić, Snežana Marinković, Milevica Bojović (Serbia)

Introduction

How can we describe a competent teacher? Teachers' professional competence is the system of knowledge, skills, abilities and motivational dispositions which provide the effective realization of professional teaching activities. According to the model of "the European teachers", Ogienko and Rolyak (2009) recognized three domains of teacher competencies: key competences, basic competences and special competences. Teachers' communication competence is the part of both key and primary/basic teachers' competence. In other approaches, the authors operationalize competence considering the domains of teachers' professional action (Bjekić & Zlatić, 2006; Pantić & Wubbels, 2009). Teacher competence includes three groups of fundamental professional competencies: educational competencies, course content competencies (the system of knowledge and skills derived from the course content) and communication competence. Communication competence, as a system of knowledge, skills, abilities, motivational disposition, attitudes and properties in teaching communication and social interaction, is the essential competence of teachers. In the last twenty years teacher communication competence has been one of the most important content of teacher training programs. Both in the traditional and modern-organized school the quality of educational and teaching process is determined by the quality of communication as the most obvious part of the teacher-student social interaction.

Teacher communication skills are viewed as the necessary skills for improving student learning (O'Hair & Wright, 1990). In the research "Enhancing Professional Development of Education Practitioners and Teaching/Learning practices in SEE countries" (Zgaga, 2005), the teachers from Southeast Europe countries assessed that development of communication skills is very important (the fourth place of 10 thematic blocks). According to the faculties and high schools of teacher education, these competencies and skills very rarely became the part of teacher professional improvement programs (at the end of the list of 10 themes in improvement programs). The teachers with developed communication competencies are more effective in all segments of the teaching process. They have skills to model and manage teaching communication (to regulate the interaction and control social situations, define and change the aims of communication and teaching conversation, etc.). Specific psychological theories define interpersonal communication skills, intergroup communication skills, social skills and other relevant skills (Whaley & Samter, 2007). Simultaneously, considering the practical issues whose goal is to model teacher education process, the most general concept accepted for the set of competencies in social interaction is the concept of communication competence. In some researches the relational model of communication competence (Wiemann et al., 1997) is applied to explain teachers' communication competence. It is based on theoretical principles of relationships; it integrates the important components as a dynamic process and incorporates a vast amount of variables existing in communication context. Although the definitions of

communication competence vary widely and the task of defining communication competence is difficult, some definitions are constructed in terms of control over the environment through effective interactions (O'Hair & Wright, 1990). Communication competence is considered as a person's ability to choose communication behaviour which is suitable to achieve the aim of the social relation (Spitzberg & Cupach, 1989). Communication competence integrates two dimensions, cognitive and behavioural (Reardon, 1998), and the basic communication skills (cognitive skills and behavioural skills). Reardon (1998: 76) considers the cognitive dimension of communication competence as a broad concept. Cognitive dimension consists of the awareness process and cognitive processing of information (interpersonal awareness, social perspectives, capturing, cognitive constructs, self-monitoring, empathy, etc.). Behavioural dimension indicates different manifestations of communication competence (interaction involvement, behaviour flexibility, listening, communication style, and other behaviour components).

Development of communication competence occurs as a part of socialization, whether it is spontaneous socialization influenced by the life itself in a specific social context or by educational procedures as the segments of goal-directed socialization. Teaching process does not enhance spontaneous socialization of communication competence at the communication level formative to more effective teaching interaction. It is necessary to teach teachers' communication skills both at the initial education level for the teaching profession and continually in the professional domain. In the research of Fenton and O'Leary (1991) the impact of the teachers' communication skills training program on the instructional improvement and academic achievement improvement is analysed. Their findings indicate that the program of teacher communication skills improvement failed to show significant increase in academic achievement of minority of students and low achievers; however, most of the teachers and approximately half of the principals reported the changed instructional behaviours and improved student attitudes and achievement. The discrepant outcomes indicate that the program underlying concept of instructional communication is problematic because of the lack of a relational orientation. Observations are made on the interaction between various communication behaviours and the recommendation is made for development of the relational model of instructional communication that focuses on teacher-student characteristics and behaviours, the educational context, goals, and outcomes.

According to the analysis of the communication curricula/courses at different universities around the world (Barton & Beck, 2005; Vangelisti et al., 1999), the most frequent contents in these curricula are the following: models of communication, characteristics of messages in teaching, channels of teaching communication, verbal communication, non-verbal communication, active listening, conversation, interpersonal communication, communication in a small group and class, teacher communication styles and styles of teaching management, boundaries of communication, rules of communication, assertiveness, and empathy.

In teacher university education and school staff university education in different countries, the contents of communication, which is relevant to teacher professional activities, are studied in the following ways: (a) as autonomous courses, (b) as a part of some psychological disciplines, (c) as a part of the disciplines of education science (pedagogy), (d) as a part of the other science systems and disciplines (for example Rhetoric, Sociology of

education). Teacher education is important part of the education system in Serbia. Most of teaching or educational communication courses in teacher university in-service education are autonomous courses; but the contents of communication and activities of communication competencies development are involved in the curricula of teacher education at all teacher education departments. Some of the autonomous courses in primary class teacher education are: Communication, Mass communication, Communicology. The teachers of the subject education attend the courses: Communicology, Communication skills in teaching, Socio-interpersonal skills, Psychology of communication, Micropedagogy. The development of active teachers' communication competence is significant in in-service teacher education. The programs, which improve communication competence of nowadays teachers in Serbia, are represented as programs of teacher in-service education which are accredited by Ministry of Education and adequate institutions and published in the Catalogue (Catalogue 2002/2003 – 2011/2013). In the first year (2002) of the accreditation of teacher in-service education courses, there were 25% courses focused on communication competence as the main objective (12% courses of basic communication skills) or focused on communication competence as one of the objectives (13%). After ten years, the status of the courses focused on communication competence is similar – there are 23% courses focused on communication competence but only 4% focused on basic communication skills, and 19% focused on communication skills integrated in teaching and education process. The number of these courses reflects the education authorities' awareness as well as teaching program retaliators' awareness of the importance of communication competence for the realization of various teacher roles and for the efficiency of the school as a whole. Systematic observation of the effects of these courses during undergraduate studies and in-service period still has not been established as a system, but single researches have been carried out.

1. Research method

In this paper a part of the project on development of teacher communication competence is presented. The research questions involve the following: the development of specific components of teacher communication competence; the effects of spontaneous socialization and the effects of specific training programs on teacher communication competence; potential differences in the effects of communication training between pre-service education and in-service education (the effects on the student-teacher and active teacher). The goals include the review of the researches considering the comparison between development of teachers' communication competence by spontaneous socialization and development of teachers' communication competence by education, and between pre-service and in-service communication education.

The following variables are used:

1. Teachers' communication competence investigated by the following components: interaction involvement (Cegala et al., 1982); social skills (Riggio, 2003); communication conflict management styles (Rahim, 2005);
2. Types of teachers' education curricula: pre-service education programs and in-service education programs. This comparative study is based on secondary data resources. Teachers' and student-teachers' communication skills are investigated. We presented the results of the comparison of the measured communication competencies between the students-teachers

involved in communication training, students-teachers not involved in communication training, active teachers involved in communication training and active teacher not involved in communication training. The sample includes the data from the researches of teacher communication competence realized in Serbia (from 2006 to 2011) and published in periodical publications and conference proceedings in the period from 2006 to 2012 (Bjekić & Zlatić, 2006; Bjekić et al., 2007; Bjekić et al., 2010; Zlatić et al., 2011; Zlatić & Bjekić, 2012).

2. Results and discussion

Specific training and/or educational programs of teacher communication competence have been often implemented in the last 5 years. The comparison of communication competence between four teacher categories and a group of higher-educated non-teachers, measured in some of the previously mentioned researches, is presented. Since the scales and subscales have different number of items, all the results are adapted for the scale values ranging from 1-5.

There are no significant differences between student-teachers included in communication training and student teachers not included in communication training, with the exception of integration as conflict management style and responsiveness as component of interaction involvement: communication training increased responsiveness and preference of integration as conflict management style. Generally, there are no significant differences between teachers and non-teachers (within the same professional fields) considering the degree of the examined indicators of communication competence, except for the domination style preferred by non-teachers. There are significant differences between the teachers included in communication training and all other examined groups considering conflict management styles – the former preferring avoiding and obliging conflict management styles.

There are similarities and differences between teachers and students of teacher's training/education institutions: students-prospective teachers are being prepared for teaching, teachers are practically realizing professional tasks. Student-teachers are more flexible and prone to change their behaviour. They are in the period that is formative for structuring the whole systems of professional behaviour. The programs may be primarily directed towards establishing, but not correcting, behaviour. The effects (the knowledge acquired) are accepted more eagerly in the beginning of professional development. Therefore, it is necessary to model specific curricula to improve communication competencies of teachers and specific curricula for teacher-students.

3. Conclusion

The research suggested that teachers' general communication competence measured by the assessment and selfassessment did not develop to the expected level (the level formative to teachers' professional effectiveness).

Teaching process does not initiate spontaneous socialization of communication competence at the communication level formative to more effective teaching interaction. The communication competence of teachers (prospective and active teachers) is increased in the process of communication education; teacher interest to participate in communication training is increased, too.

References

- Barton, W., & Beck, A. (2005). *Get Set for Communication Studies*. Edinburgh University Press.
- Bjekić, D., & Zlatić, L. (2006). Effects of professional activities on the teachers' communication competencies development. In: M. Brejc, (Ed.). *Cooperative partnerships in Teacher Education – Proceedings* (pp. 163-172), Ljubljana: National School for leadership in Education, Online Proceedings <http://www.pef.uni-lj.si/atee/978-961-6637-06-0/163-172.pdf>
- Bjekić, D., Zlatić, L., & Bojović, M. (2007). Education of communication competent teachers. WCCES XIII World Congress of Comparative Education Societies, Sarajevo, Book of Abstract, Proceedings CD.
- Bjekić, D., Zlatić, L., & Bojović, M. (2010). Izobraževanje komunikacijsko kompetentnega učitelja. *Didactica Slovenica – Pedagoška obzorja*, 25(5), 29-43.
- Cegala, D. J., Savage, G. T., Brunner, C. C., & Conrad, A. B. (1982). An elaboration of the meaning of interaction involvement: Toward the development of a theoretical concept. *Communication Monographs*, 49, 229-248.
- Fenton, R., & O'Leary, N. (1991). Improving Student Achievement through Enhancing the Instructional Communication Competence of Teachers. Annual Meeting of the Communication and Instruction Division of the Western States Communication Association, Phoenix, AZ, 1991 February.
- Ogienko, O., & Rolyak, A. (2009). Model of Professional Teachers Competences Formation: European Dimension. TEPE 3rd Annual Conference Teacher Education Policy in Europe: Quality in Teacher Education, May 2009, Umea University, Sweden, Proceedings, available on <http://tepe.wordpress.com/proceedings/tepe-2009-proceedings/>
- O'Hair, M. J., & Wright, R. (1990). Application of Communication Strategies in Alleviating Teacher Stress. In: D. O'Hair & G. L. Kreps (eds). *Applied Communication Theory and Reserach*, Hillsdalw, NJ: Erlbaum, 141-162.
- Pantić, N., & Wubbels, T. (2009). Teacher competencies as a basis for teacher education – Views of Serbian teachers and teacher educators. *Teaching and Teacher Education*, 26(3), 694-703.
- Rahim, M. A. (2001). *Managing Conflict in Organizations*. Westport–Connecticut–London: Quorum Books.
- Reardon, K. K. (1998). *Interpersonalna komunikacija: Gdje se misli susreću*. Zagreb: Alinea.
- Riggio, R. E., & Carney, D. R. (2003). *Social skills inventory manual*. Menlo Park, CA: Mind Garden.
- Roloff, E. M., & Kellermann, K. (1984): Judgements of Interpersonal Competence, How You Know, What You Kknow, and Who You Know. In: R. N. Bostrom (ed): *Competence in Communication, A Multidisciplinary Approach*, (pp. 175-219), Sage Publications.
- Spitzberg, B., & Cupach. W. R. (1989). *Handbook of Interpersonal Competence Research, Recent Research in Psychology*. Springer-Verlag, Publisher.
- Vangelisti, A. L., Daly, J. A., & Friedrich, G. W. (Eds.). (1999). *Teaching Communication: Theory, Research, and Methods*. New Jersey – London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Whaley, B. B., & Samter, W. (Eds.). (2007). *Explaining Communication – Contemporary Theories and Exemplars*. Mahwah - New Jersey – London: Lawrence Erlbaum Associates, Publisher.
- Wiemann, J. M., Takai, J., Ota, H., & Wiemann, M. (1997). A Rational Model of Communication Competence. In: B. Kovacic (Ed). *Emerging Theories in Human Commun.*, 25-44.
- Zgaga, P. (2005). *Obrazovanje nastavnika u zemljama jugoistocne Europe – trenutno stanje i pogled u buducnost, regionalni pregled*, Retrieved in June 2007 from http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/workshop/tese/dokumenti/RegionalPrijevodHrv.pdf
- Zlatić, L., Bjekić, D., & Bojović, M. (2011). Social Skills and Interaction Involvement of Student-prospective Teachers, 12th European Congress of Psychology, Istanbul, 4-8 July 2011, Poster Abstracts, 637. http://ecp2011.org/assets/Uploads/mailling2/pdf/abstract_book/POSTER_PRESENTATIONS.pdf (M34)
- Zlatić, L., & Bjekić, D. (2012). Communication Competence vs. Personality Traits, 16th European Cionference on Personality Psychology, Trieste, July 10-14, 2012, in: L. Di Bias, A. Carnaghi, D. Ferrante & V. Piccoli, V. (eds.): *Book of abstracts*, PO2-41, 231. <http://www.theoffice.it/ecp16>.